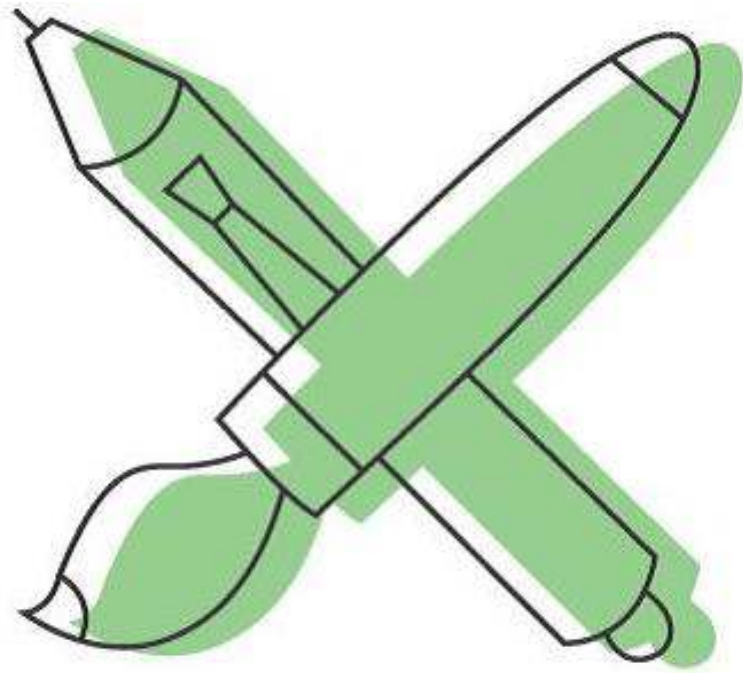

**BUKA YA TATAISO YA
TSHEBETSO E MOLEMO KA HO
FETISISA
BAKENG SA MOSEBETSI WA
BONONO O BONWANG
AFRIKA BORWA**

E LAETSWE KE LEFAPHA LA BONONO LE SETSO

arts & culture

Department:
Arts and Culture
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

VANSA
VANGELIS S. N. VANGELIS
OF SOUTH AFRICA

Visual Arts Network of South Africa
2 Transwerke Building, Constitution Hill
2 Sam Hancock Street
Johannesburg
South Africa
www.vansa.co.za

Buka ya Tataiso ya Tshebetso e Molemo ka ho Fetisisa Bakeng sa Mosebetsi wa Bonono o Bonwang Afrika Borwa, 2016

E laetswe ke Lefapha la Bonono e Setso la Afrika Borwa

Phuputso le Ntshetsopele ya Dikahare: Visual Arts Network of South Africa

Mofo wa Phuputso:

Mika Conradie

Kgomotso le Roux

Molemo Moiloa

Disaene le thophiso: 2B Design

Copy editor: Jill Weintroub

E sireleditswe tshebedisong tlasa laksense ya creative commons

I.	SELELEKELA SA MOQOLOTSI	i
II.	MANTSWE A SEBEDISITSWENG	iii
1.	SELELEKELA	1
2.	BONNETE BA SEO MELAO YA TSHEBETSO E MOLEMO KA HO FETISISA E SEBETSANG KATENG: THUSO E KOPANELWANG	3
3.	DIBAKA LE DIKETSAHALO TSEO E SENG TSA KGWEBO	4
3.1	MEFUTA YA DIBAKA LE DIKETSAHALO TSEO E SENG TSA KGWEBO	4
3.2	DIKGOTHALETSO TSA TSHEBETSO E MOLEMO KA HO FETISISA BAKENG SA DIPONTSO TSA BONONO LE DIKETSAHALO/MEKETE	4
3.3	DIKETSAHALO TSA MATJHABENG	10
3.4	DIBAKA TSA HO BONTSHA MESEBETSI YA BONONO	10
3.5	DIKGATISO	12
3.6	KABO YA MOSEBETSI WA BONONO HO BATHO BOHLE	12
3.7	DITLHODISANO LE MEPUTSO	16
3.8	DI-WORKSHOPO LE DITLELASE TSE HLWAHLWA	18
4	DIBAKA LE DIKETSAHALO TSA KGWEBO	20
4.1	MEFUTA YA DIBAKA LE DIKETSAHALO TSA KGWEBO	20
4.2	DIPHOLISI	20
4.3	BOEMEDI BO FELETSENG SEBAKENG SA GALLARI	20
4.4	PONTSO E LE NNGWE KAPA DIPONTSO TSE ETSWANG HANNGWE FEELA LE DIKETSAHALO	25
4.5	DITHEKISO MABENKELENG A MANGATA	25
4.6	HO REKISA INTHANETENG	25
4.7	KHONSAENEMENTE	26
4.8	DI-EXPO LE DIPONTSO TSA MESEBETSI YA BONONO	27
4.9	DIEJENTE/DIKHONSALTENTE TSA BONONO	27
4.10	DITSEBI TSE REKISANG MOSEBETSI	28
4.11	BABOKELLI BA PRAEVETE LE DIKABO TSA MOSEBETSI	28
4.12	DISETUDIO	30

4.13	DIFANTISI	31
5	HO HLOPHISA, MEKGATLO LE MEKGATLO E SEBETSANG HAMMOHO	32
5.1	DIKGWEBO, MEKGATLO EO E SENG YA PROFITI LE MEKGATLO E SEBETSANG HAMMOHO	32
5.2	TSA DITJHELETE	37
6	PROMOSHENE, PAPATSO LE MEDIA YA MOSEBETSI WA BONONO	44
6.1	PROMOSHENE YA KETSAHALO LE SEBAKA	44
6.2	MEDIA YA MOSEBETSI WA BONONO	45
7	DITOKELO TSA SETSEBI (MONGODI)	46
7.1	DITOKELO TSA BOITSHWARO	46
7.2	KHOPIRAETE LE IP	46
7.3	TOKELO YA HO REKISA HAPE	48
7.4	TOKOLOHO YA HO BUA	49
	DIFERENSE LE TSHEHETSO	51
	DITEBOHO	51
	HO BALA HO EKETSEHILENG	51

I. SELELEKELA SA MOQOLOTSI

Buka ya Tataiso ya Tshebetso e Molemo ka ho Fetisisa Bakeng sa Mosebetsi wa Bonono o Bonwang Afrika Borwa e ile ya ntshetswa pele ka lebaka la tlhoko ya ho kopanela le ho ntshetsa pele ditshebetso tsa indasteri tse ka tshehetsang dikamano tse ntle le tse nang le boitshwaro le dikamano pakeng tsa ditsebi (practitioners) indastering ena. Ditataiso tse hatisisweng ka hare mona di dumella ditsebi ho lemoha pakeng tsa ditlwaelo tsa hajwale Afrika Borwa le maemo a se nang leeme ao bankakarolo kaofela ba tshwanetseng ho a labalabela ha ba sebetsa le ho sebedisana. Ho latela kutlwisiso ena buka ya tataiso e fana ka melao eo ditsebi di tla fumana e thusa mabapi le ho theha dikamano tse se nang leeme le ditshebedisano, ka ho kgethehileng maemong a phephetsang a ka hlahisang ho se lekalekane ha matla pakeng tsa batho ba amehang.

Melao e fanweng bukeng ena ya ditataiso e latela phuputso ya kgonahalo eo Visual Arts Network of South Africa e ileng ya e etsa ka 2014 mabapi le tlhokeho bakeng sa dikgonahalo tsa ho hlahisa melao bakeng sa tshebetso e molemo ka ho fetisisa. Tlase sehlooho 'A Shared Practice' (Tshebetso e Kopanelwang), phuputso e ile ya tshehetsa diphumano tsa ditlaleho tsa nako e fetileng le ho totobatsa dikgeo mokgatlong mabapi le dikamano tsa lefatshe la mesebetsi e bonwang ya bonono Afrika Borwa. 'A Shared Practice' e senotse hore le hoja lefapha le le lenyenyane le ho hloka tshireletso bakeng sa nako e tlang, bohle ba sebetsang hara lona ba batla ho pholoha le ho hola, le hore ho pholoha ha motho ka bomong qetellong ho itshetlehile ka kgolo le ho pholoha ha lefapha la mesebetsi e bonwang ya bonono ka kakaretso. Phuputso e senotse ho hloka tshireletso bakeng sa nako e tlang ka mekgwa e fapaneng lefapheng lena, le ho hloka tekatekano ho hoholo ho teng pakeng tsa ditsebi kamanong le ho fihlella keletso e utlwalang mabapi le kamoo ba ka tsitlolang ditokelong tse kgethehileng tse ka thibelang ho pepesehela mathateng a ditjhelete a eketsehileng le a bonono. Kgothaletso e ka sehloohong e hlahileng ho tswa phuputsong e bile ntshetsopele ya tokomane e hlahisang ka ho batsi ditlwaelo le maemo mabapi le sebopeliso sa mosebetsi le dikamano, e etsang hore tsebo ya indasteri, ditataiso le meralo ya mosebetsi e fihlellwe ke ditsebi tse fapaneng mesebetsing ya tsona.

Bakeng sa buka ena ya ditataiso, mehlala ya matjhabeng e ntsheditsweng pele ke NAVA (Australia) le CARFAC (Canada) e ile ya fuputswa le ho shejwa. Tshebetso e molemo ka ho fetisisa ya matjhabeng e etsisitswe, empa ho nahanetswe ka matla dikarolo tse kgethehileng le mofuta ya tshebetso hara maemo a Afrika Borwa. Jwalo ka melaong ena ya matjhabeng, melao le ditshebetso tse ngotsweng Bukeng ya Ditataiso tse Molemo tsa Tshebetso bakeng sa Mosebetsi wa Bonono o Bonwang Afrika Borwa ke ka boithaopo mme e entswe ho iphaphatha le 'ho ka', ho e na le 'ho tshwanetse ho', mokgelo ke dibakeng tseo e seng e ntse e le molao (jwalo lekgetho, khopiraete, bophelo bo botle le polokeho, tshwaro e lekalekanang ya bahiruwa le ditokelo tsa basebetsi). Le hoja ditataiso tse ntsheditsweng pele e se melao e tlamang, buka ya tataiso ya tshebetso e molemo ka ho fetisisa ke thuso bakeng sa ho rala motheo bakeng sa ntshetsopele ya pholisi le molao o tshehetsang ho tswelella ha tshebetso lefapheng lena. Sena se bolela hore, lefapha le tla ba boemong bo matla haholwanyane ba ho susumetsa mmuso le tshusumetso ya pholisi le ntshetsopele ya molao o tshehetsang, ho tswa motheong wa buka ya tataiso e bopang tshebetso ya boitshwaro pakeng tsa batho ba amehang lefapheng lena.

E nngwe ya ditshabo tse re di boneng ha re ntshetsa pele buka ena ya ditataiso e bile potso ya ho laola tshebetso ya bonono. Buka ena ya ditataiso ha e bolelle ditsebi tsa bonono le ditsebi hore na ke eng e bopang motheo wa kamohelo bakeng sa mosebetsi wa bona, hape ha e laele hore na ke jwang ditsebi di tshwanetseng ho hlahisa ka bonono le ka mehopoliso mosebetsi. Le hoja buka ena ya ditataiso e tshehetsa meedi e itseng ya tokoloho mesebetsing ya bonono (jwalo ka ho phatlalatsa puo ya lehloyo le kgethollo jwalo ka ha ho boletswa Melaong wa Motheo wa Afrika Borwa), sepheo sa tokomane ena ke ho fana ka dikgothaletso tse bontshang maemo a melawana ao ditsebi di tshwanetseng ho kena ditumellanong le ba bang. Kahoo, buka ena ya ditataiso e etsa phapang pakeng tsa tshebetso ya boprofeshinale, le ditlwaelo le maemo a indasteri a tlwaelehileng mabapi le ho theha ditshebedisano tse ntle tsa kgwebo le dikamano pakeng tsa ditsebi. Ena e bile phapang e thata ho e etsa, empa baqolotsi ba tokomane ena ka mokgwa o

sa fetoheng ba ile ba leka ho fana ka ditataiso tsa tshebetso e molemo ka ho fetisisa e fanang ka tshisinyo ya maemo le ho kgothaletsa melao le ditekanyo tsa phihlelo tseo ditsebi di ka lekanyang maemo a tsona le boiphihlelo jwalo ka ha ba kena dikamanong, bomphatong le ditumellanong lefapheng lena. Ha e a rerelwa hore e be mokotlana o nang le dithulusi tsa tshebetso ho hlalosa ka ho batsi hore 'na ke jwang ho'.

Melao e entsweng bukeng ena ya ditataiso e nahanela maemo e kgethehileng a mesebetsi e bonwang ya bonono Afrika Borwa, ho kenyeletswa le boemo ba ntshetsopele ya kabo ya infrastraktjhara le disebediswa. Karolo e ka sehloohong e hwayahwayang e mabapi le ho beha dikgothaletso tse kgethehileng bakeng sa meputso ya ditsebi tsa bonono. Le hoja e se taelo - le ho qoba ditlhophiso tse kgethehileng le bongata ba tijelete - khalkhuleita ya ditefiso di reretswe ho thusa ditsebi ho bona boleng ba ditijelete ba mosebetsi wa bona. Ho tsheptjwa hore ho se be teng ha ditefiso tse behilweng ka molao bakeng sa indasteri ya mesebetsi e bonwang ya bonono, mme ho sa natswe ho hloka tshireletso bakeng sa tshehetso ya ditijelete ya nako e tlang, ditsebi tsohle, ho sa natswe hore ke ditsebi tsa bonono, dikhureita, diketsahalo, dibaka kapa bahlophisi, ba ka una melemo ho tswa dikgothaletsong tsa ditefiso tse fumanehang jwalo ka referense bakeng sa batho bohle ba amehang. Ke ka ho matlafatsa ditsebi tsa mesebetsi e bonwang ya bonono ka ho buisana ka ditefiso re tshepang ho kgothaletsa batsamaisi ba diketsahalo le dibaka le bahlophisi ho beha ka pele ditefiso ha ba lekola bajete ya bona ya ho rala ditshebetso.

Ditataiso bukeng ena ya letsoho e sisinya mehlala bakeng sa ho bopa dikamano pakeng tsa ditsebi le diketsahalo le tshebediso ya sebaka hara indasteri ya mosebetsi wa bonono o bonwang Afrika Borwa. Re tshepa hore buka ena ya ditataiso e tla kgothatsa le ho susumetsa batho bohle ba amehang ho sebetsa ho fihlella indasteri e se nang leeme, e bonolo ho fihlellwa le ho matlafatswa.

II. MANTSWE A SEBEDISITSWENG

Tshebetso e Molemo ka ho Fetisisa

Tshebetso e molemo ka ho fetisisa ke moralo wa ditataiso, melao kapa mekgwa e sebetsang eo, ka boiphihlelo le phuputso, e fanang ka maemo a se nang leeme ka ho feletseng le e nang le boitshwaro bo botle ka ho fetisisa bakeng sa indasteri eo o sebetsang ho yona.

Kontraka/Tumellano e ngotsweng fatshe

Tumellano efe kapa efe e ngotsweng fatshe e reretswe ho sebediswa tlasa molao. Tlasa molao wa Afrika Borwa tumellano efe kapa efe e ngotsweng fatshe kapa tumellano ya molomo (ho kenyeletswa le ditumellano tsa imeile kapa tse sa etsetswang qeto ka ho feletseng) di ka sebediswa tlasa molao. Ditataiso di bua haholoholo ka dikontraka le ditumellano tse ngotsweng fatshe ka hobane ho na le kgonahalo e kgolo ya hore di ka shejwa, ho etswa tshupo, mme kahoo ho ka etswa tsekisano ka tsona.

Ketsahalo

Ketsahalo efe kapa efe ya batho bohle kapa kamano le batho ba bang e kenyeletsang boikgathollo le/kapa ho sheba mesebetsi ya bonono le/kapa ho sebetsa le, ho kena kontrakeng le kapa ho abela ditsebi mosebetsi ona (jwalo ka ha ba hlalositse tlasa 'Setsebi'). Sena se kenyeletsa ditlhodisano, dipontsho (ho bula le bolelele ba nako ya), gallari, mekete, le matsatsi a bulehileng. Diketsahalo di nahanwa e le tse nang le nako e sa fetoheng (ka mantswe a mang, di qala ka mohla o itseng le ho qetwa ka mohla o itseng) esita le haeba di ipheta (jwalo ka mokete wa selemo le selemo). Mabakeng a mang, diketsahalo di ka tsamaiswa ka dibaka (ka mohlala, mokgatlo o tsamaisang mokete), empa mabakeng a mang diketsahalo di ka hlaha di sa lebellwa kapa e le ketsahalo ya hanngwe feela mme e hlophisitse ke motho a le mong kapa sehlopha sa batho ka nakwana.

Ditefiso

Tefello efe kapa efe e lefshwang setsebi sa mosebetsi kapa ketsahalo kapa sebaka bakeng sa keletso kapa ditshebeletso. Ka ho tlwaelehileng tefiso e behwa ho ya ka boiphihlelo ba setsebi sa mosebetsi le/kapa mosebetsi o amehang mabapi le ho fana ka tshebeletso.

Onarariumo (honorarium)

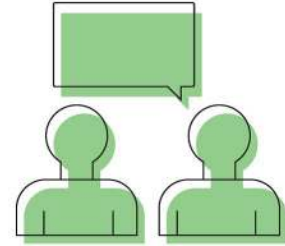
Tefello e itekanetseng ya setsebi se kopilweng ho etsa mosebetsi o jwalo wa boprofeshinale. Onarariumo ha e tadingwe e le tefiso, empa e lefuwa e le teboho bakeng sa boleng ba mosebetsi o hlwahlwa wa setsebi, mosebetsi le nako (ka mohlala, setsebi sa bonono se ka lefshwa onarariumo bakeng sa moeti ya tsamaisang phanele ya batho bohle, ho fapana le tefiso e neng e tla lefshwa bakeng sa mosebetsi wa bonono o laetsweng).

Setsebi

Batho ba ikamahanyang le lefapha kapa lefatshe la mosebetsi wa bonono o bonwang. Bana ba kenyeletsa ditsebi tsa mosebetsi wa bonono o bonwang, dikhureita, bahlokomedi ba projeke, batsamaisi le bahlophisi, bangodi ba mosebetsi wa bonono o bonwang le bahlahlobi, baemedi ba bonono, borafantisi, beng ba gallari le bahlokomedi.

Sebaka

Mokgatlo ofe kapa ofe, khamphani, kgwebo, setudio, setsi sa batho bohle, ho sa natswe hore se ngodisitse ka molao kapa tjhe, o etsang mosebetsi kapa projeke efe kapa efe ya bonono e kenyeletsa ditsebi (jwalo ka ha di hlalositse tlasa 'Setsebi'). Lentswe sebaka ha le hlile ha le bolele sebaka se bonahalang se bulehileng empa ho e na le hoo le bolela mokgatlo wa nako e telele o hlahisang diprojeke, dipontsho, di-workshopo kapa pontsho (ho fana le sebopehong sa nako e sa fetoheng sa mokete).

1. SELELEKELA

Lefapha la mosebetsi wa bonono o bonwang le kgannwa ke dikamano. Ditsebi tsa bonono, dikhureita, ditsebi tsa gallari, batho ba kenyang thepa, batsamaisi le ditsebi tse ding tse ngata kaofela di na le bokgoni bo fapaneng bo tlatsetsang ho etsa etsa hore lefapha la mosebetsi wa bonono o bonwang le be sehlahlo. Diketsahalong kaofela, bokgoni bona bo hloka bokgoni ba ba bang e le hore bo sebetse – re a amana ka kopanelo. Ditsebi tsa gallari di hloka ditsebi tsa bonono tse hloakang sebaka se ikemetseng sa bonono tse hloakang dimusiamo tse hloakang batsamaisi ba hloakang batho ba kenyang thepa ba hloakang ditsebi tsa bonono jwalo jwalo. Batho bana bohle ba fapaneng hammoho ba tsetetse kgonlong, matlafatsong le ntshetsopeleng ya mosebetsi wa bonono o bonwang ka hobane kaofela re batla le ho hloka ho tswela le ho atleha.

Sepheo sa buka ena ya ditataiso ke bakeng sa ho thusa ho theha dikamano tse tiileng, tse ntle le se nang leeme hara mosebetsi wa bonono o bonwang, e le ho tshehetsa kgolo ya yona le ntshetsopele. Buka ya tataiso e ngoletswa ho kgothatsa le ho thusa ho theha dikamano tse se nang leeme le boikarabelo bo kopantsweng bakeng sa kamoo re ka sebetsang hammoho kateng. Sepheo ke ho akaretsa dibaka tse ngata kamoo ho ka kgonahalang tsa mosebetsi e bonwang ya bonono ka tsela tse sebetsang ka ho pharaletsang kamoo ho ka kgonahalang.

Seo o tla se fumana bukeng ena ya ditataiso ke melao ya tshebetso e molemo ka ho fetisisa bakeng sa ditsebi kaofela tsa mosebetsi wa bonono o bonwang eo o ka e shebang, ho buisana ka le ho etsa qeto hore na e sebetsa jwang maemong a itseng ka ho kgethehileng. Diketsahalong tse ding – jwalo ka khopiraete le tokoloho ya puo – molao o laela se tshwanetseng ho etswa. Le ha ho le jwalo, dibakeng tse ding, dikahare di bontsha se tshwanetseng ho etswa, le hore na ke eng e kgothaletswang ka matla. Maemong le dikamanong tseo molao o sa hlalose ka tsona, ditsebi kaofela di na le tokelo ya ho etsa qeto hore na ke jwang ba kgethang ho sebedisa dikahare tsa buka ya tataiso. Buka ya tataiso e reretswe ho thusa ditsebi ho lemoha maemo a molemo ka ho fetisisa a ka kgonahalang (kapa maemo a tekanyo), le ho etsa qeto ka bo bona hore na ke dikgetho dife tseo ba nang le tsona, le hore na ke jwang ba ka buang bakeng sa tsona, le melao e ka nnang ya sebetsa. Buka ena ya ditataiso e tshwanetse ho matlafatsa ditsebi tsohle tsa mosebetsi wa bonono o bonwang ho etsa diqeto tse bontshang kutlwisiso. Diketsahalong tse ding, buka ya tataiso e kenyeletsa tlhahisoleseding mabapi le diphetho tse lebeleletsweng (ka mantswe a mang, moo tshebetso e molemo ka ho fetisisa e seng tlwaelo, mme ditsebi di tshwanetse ho etsa diqeto tse bontshang kutlwisiso mabapi le hore na ba tla latela tlwaelo, tshebetso e molemo ka ho fetisisa, kapa ho inehela ka tsela e itseng).

Buka ya tataiso e arotswe ka dikarolo tse supileng ho qala ka Selelekela le polelo ya taba e akaretsang le bonnete boo buka ya tataiso e sebetsang. Dikarolo tse latelang tse pedi di akaretsa tshebetso e molemo ka ho fetisisa ya mosebetsi wa bonono o bonwang. Karolo ya 3 e sebetsana le tshebetso eo e seng ya kgwebo – e leng tshebetso e sa susumetsweng ke kuno ya kgwebo empa e susumetswang ke dipheo tsa kekelo, boqapi kapa mehopollo. Sena se kenyeletsa dibaka jwalo ka digallari tse tsamaiswang ke mmuso le dimusiamo, mekgatlo eo e seng ya profiti, mekgatlo e meng e sebetsang hammoho, le projeke e sa rekiseng kapa e sa etseng profiti le gallari. Sena se kenyeletsa diketsahalo tse jwalo ka mekete e sa etseng profiti, diprojeke tse hlahang di sa lebellwa, di-workshopo le dipontsho. Karolo ya 3 e fana ka ditataiso mabapi le hore na ke jwang ditsebi, diketsahalo le dibaka ba tshwanetseng ho sebetsa hara meedi ya dipheo tsa bona tseo ba di rerileng – ka ho kgethehieng haeba diketsahalo tsena le dibaka di reretswe ntshetsopele ya bonono (ho e na le profiti), mme diketsahalo tse jwalo tse ngata le dibaka di

kginwa ke dibajete le leqeme la tsebo. Hara meedi ena, ditataiso di sebetsana le dikarolo tse jwalo ka inshoreense, dikamano le batho bohle, ho tsamaisa, le tse jwalo, le ho fana ka tshisinyo mabapi le hore na ke mokgatlo ofe (ketsahalo, sebaka kapa setsebi) o tshwanetseng ho ikarabella bakeng sa ho nka karolo efe kamanong. Karolo ya 4 e thathamisa melao e kgethehileng bakeng sa ho rekisa mesebetsi ya bonono, mme e sebetsa ka ho kgethehileng bakeng sa digallari, dipontsho le dibaka moo ditsebi tsa bonono di rekisang mesebetsi ya tsona. Dikarolo tse ngata tsa dikamano tse sebeditsweng Karolong ya 4 – jwalo ka ho tsamaisa le inshoreense – di tsamaelana le tse Karolong ya 3. Kahoo, Karolong ya 4, re sebetsana le tshebetso e molemo ka ho fetisisa e amanang le sebopeliso sa kamano ya kgwebo, mme ka ho kgethehileng melao ya nehelano e feletseng ya gallari, e sebetsa ka ho fapaneng haholo le dikamano tse fetang le tsa nakwana tsa bonono.

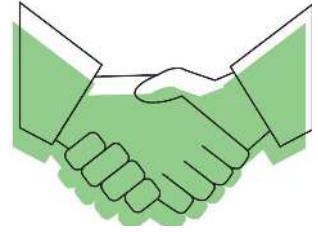
Karolo ya 5 e mabapi le mosebetsi wa ditsebi tsa bonono le ditsebi tse ding tikolohong ya mosebetsi ona ho kenyeletswa le diketsahalo le dibaka tse ding tse bopang mosebetsi wa bonono o bonwang, le pontsho. Khalkhuleita ya ditefiso e nang le tlhahisoleseding e batsi e fanwa ho tataisa mekgatlo ya kgwebo jwalo ka digallari le mekgatlo eo e seng ya profiti le dikhamphani mabapi le tshebetso e molemo ka ho fetisisa ya ditjhelete e sebetsang ditabeng tsa tefello ya ditefiso, meputso, le boikamahanyo le lekgetho, hara tse ding.

Karolo ya 6 e fana ka ditataiso bakeng sa papatso, phatlalatso le dikamano tsa batho, le media e sebetsanang ka ho kgethehileng le mosebetsi wa bonono o bonwang. Karolo ena e sebetsana le puisano e nang le boikarabelo ho batho bohle ka bonono le mesebetsi ya bonono, le kamoo puisano e jwalo e ka fapanang ho itshetlehile ka ketsahalo kapa sebaka. Karolo ya 7 e thathamisa ditaba tsa ditokelo tsa ditsebi tsa bonono, ho kenyeletswa tshebetso e molemo ka ho fetisisa mabapi le Ditokelo tsa Thepa le Tokoloho ya Puo. Karolo ena ke ya molao ka ho kgethehileng – mme e tla fetela mosebetsing wa molao jwalo ka melao e metjha ya khopiraete e tekwa Palamenteng nakong ya ho ngolwa ha buka ena ya tataiso. Ha bohlokwa, boholo ba karolo ena ke selelekela mme diketsahalo tse ding di ka hloka puisano e eketsehileng ya molao mabapi le ditokelo tse rarahaneng haholwanyane tsa ditsebi tsa bonono.

Dikarolo tse sebetsanang le molao di ile tsa hlahlojwa le ho fuwa tumello ke ditsebi tsa molao tse ileng tsa etsa jwalo ka ditjeo tsa bona. Tokomane e fetile dipuisanong tse ngata, hara lefapha la mosebetsi wa bonono o bonwang ka kakaretso, le ka ho mema batho ka bomong ba nang le tsebo e kgethehileng le e batsi dikarolong tse itseng. Dikahare tsa buka ena ya tataiso ke tse akaretsang le ho kgema le nako kamoo ho ka kgonahalang ho fihlela nakong ya kgatiso e tswelang pele – Phato 2016. Le ha ho le jwalo, ho hlakile ho re dikarolo tsa tokomane qetellong di tla fellwa ke nako, kapa ho hloka ho fetolwa, mme ho bohlokwa haholo hore batho ba hlahlobe dikahare bakeng sa maemo a amehang ka ho kgethehileng, phetoho ya molao le dikarolo tse ding tse ka angwang ke phetoho ha nako e ntse e feta.

Dikarolo tse ngata tsa buka ya tataiso di amana le tse ding le ho etsa ditshupo ho tse ding. E le hore re boloke buka ya tataiso e kgutsufaditswe le ho fihlellwa habonolo, re kgethile hore re se phete dikahare diketsahalong kaofela. Indekse karolong e kamorao ya buka ya tataiso e fana ka lesedi le batsi bakeng sa ditshebetso tse fapaneng tse akareditsweng.

Buka ena e fumaneha bakeng sa ho shejwa nakong eo diprojeke, ditshebetso le dikamano di hlahang. E boetse e fumaneha bakeng sa ditsebi tse amehang diketsahalong le dibakeng tse seng di le tshebetsong bao ho ka hlokalahalang hore ba lokise, bope le ho fetola ditshebetso tsa bona hore di be molemo haholwanyane. Re tshepa hore buka ya tataiso e tla sebeletsa jwalo ka sebaka sa puisano le ho ba le seabo mabapi le hore na ke jwang rona, jwalo ka mekgatlo e fapaneng, dikhamphani, makgotla a sebetsang hammoho le batho ka bomong, re kgethang tshebetso, le mesebetsi eo re inahanang re le ho yona lefapheng la mosebetsi wa bonono o bonwang ka bophara.

2. BONNETE BA SEO MELAO YA TSHEBETSO E MOLEMO KA HO FETISISA E SEBETSANG KATENG: THUSO, MELEMO LE DITJEO TSE KOPANELWANG

Ho thakgola tokomane ena ke ho bua ka mohopolo wa Thuso e Kopanelwang. Sepheo sa buka ena ya tataiso ke ho fana ka tlhakisetso maamong a mosebetsi wa bonono o bonwang e le ho neha bohle tsebo le dithulusi bakeng sa tshebedisano e molemo haholo lefapheng lena.

2.1. Sepheo sa Molemo o Kopanelwang

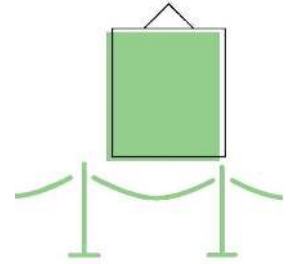
Phapang e kgolo ya diketsahalo le dibaka, le kamoo di fumanwang kateng, le ho fumanwa hape, le ho nehelanwa, e ama tsela eo ditsebi le diketsahalo tse jwalo kapa dibaka di amanang kateng ka tsela ya bonono le ditjhelete. Sepheo bakeng sa bobedi ketsahalo le/kapa sebaka, le setsebi, e tshwanetse hore e be molemo o kopanelwang. Ha ho tshebetso e nngwe ntle le e nngwe, mme bobedi di ka una ho tswa kamanong.

2.2 Bonnete ba Ditjeho tse Kopanelwang

Dikarolo tsohle tsa lefapha (dibaka, diketsahalo, ditsebi le ba bang) di tsetela nako, matla le tjhelete ho tliša ketsahalo, pontsho kapa mosebetsi wa bonono ho batho bohle. Motho ka mong ya nang le seabo o phethahatsa karolo e fapaneng, ho tswa tlhahisong ya mosebetsi, ho isa botsamaising ba diketsahalo le dibaka, ho isa meralong ya mehopolo le tlhophiso ya musiamo moo tshebetso ya boqapi e buuwang le ho kengwa tshebetsong. Mosebetsi ona ha o qhelele thoko tshebedisano, mme nako, matla le disebediswa tse tsetelwang di na le tshusmetso e kopanelwang bakeng sa batho bohle ba amehang.

2.3. Sepheo ke bakeng sa bokamoso bo tswellang

Le hoja ho amohelwa maemo a nnete hajwale ditjhelete tse fokolang bakeng sa lefapha la bonono Afrika Borwa, tokomane ena e thathamisa seo indasteri ena e susumetswang ho se etsa. Ditataiso di reretswe ho ntshetsa pele tshebetso e molemo ka ho fetisisa e le hore ho ka unwa melemo e meholo haholo e kopanelwang mme lefapha le ka tswella. Tokomane ena ya tshebetso e molemo ka ho fetisisa jwalo e tshwanetse ho rala maemo a naha. Jwalo ka ha ho le bohlokwa, e ka ba mokgothaletsi le thulusi e untshang melemo. Moo diketsahalo, dibaka le ditsebi di sa fihlelleng maemo a tshebetso e molemo ka ho fetisisa, ho tsheptjwa hore tokomane e tla sebediswa jwalo ka thuso bakeng sa puisano le kgolo le hore, bonyane, re ka etsa diqeto tse bontshang kutlwisiso mabapi le kamoo re batlang ho sebetsa kateng tshebetsong ya rona e kopanelwang.

3. DIBAKA LE DIKETSAHALO TSEO E SENG TSA KGWEBO

Dibaka le diketsahalo tseo e seng tsa kgwebo ke dipontsho, mekete, mekgatlo le di-institjushene tseo sepheo se ka sehloohong e seng ho una melemo ya kgwebo. Tse ding tsa tsona di ka ba le tshusumetso ya ho etsa tjelete jwalo ka karolo ya lenaneo la tsona, mme di ka nna tsa ba le bomphato ba kgwebo le dikamano, kaha sebopeliso sa mosebetsi wa bonono o bonwang ke hore diphapang di ka nyamela. Le ha ho le jwalo, maikemisetso a karolo ena ke ho fana ka ditataiso ho ditsebi le batshwantshisi mabapi le tshebetso e hlwahlwa e tsamaiswang tlasa maemo a sa susumetsweng ke profiti.

Karolo ena e nahanela melemo ho batho bohle e fumanwang ho tswa dibakeng tse jwalo le diketsahalong, e nahana ka dithibelo tsa bajete tse ka bang teng, mme ho nahannwe ka tsena, e rala tshebetso e molemo ka ho fetisisa bakeng sa dikamano tse hlwahlwa tse sebetsang tse ka kgonahalang. Ha bohlokwa karolong ena, dikarolo tse ka sehloohong di totobaditswe moo tshebetso e molemo ka ho fetisisa e seng, mohatong ona, tlwaele kapa boemo, empa e kenyeleditswe e le ho kgothatsa le ho hlomella batho bohle ba nang le seabo ho sebeletsa sepheong sa ho ba le tshebetso e molemo ka ho fetisisa e amohelehang matjhabeng.

3.1. MEFUTA YA DIBAKA LE DIKETSAHALO TSEO E SENG TSA KGWEBO

Dibaka le diketsahalo tseo e seng tsa kgwebo ha di na dipheo tsa ho etsa profiti. Le hoja dibaka tsena le diketsahalo di ka nna tsa kenyeletsa ditshebetso tsa kgwebo nako le nako, di bona mabaka a boteng ba tsona ka dipheo tse pharaletseng haholwanyane kantle ho kuno ya kgwebo. Ka ho tlwaelehileng dibaka tsena di ngodisitswe jwalo ka dikhamphani kapa mekgatlo e sa etseng profiti (NPC kapa NPO), empa di ka kenyeletsa diketsahalo tse jwalo ka dipontsho, mekete, ditshwantshiso le dipontsho thelevisheneng kapa ho video tse tshehetswang ka ditjhelete ke batho bohle mme di susumetswa ke dipheo tseo e seng tsa kgwebo.

3.2. DIKGOHALETSA TSA TSHEBETSO E MOLEMO KA HO FETISISA BAKENG SA DIPONTSHO TSA BONONO LE DIKETSAHALO/MEKETE

3.2.1. PHOLISI

Bakeng sa tataiso ho ditsebi, moifo, le diboto tsa batsamaisi, dibaka kapa diketsahalo tse tshehetswang ke batho bohle di tshwanetse ho ba le ditokomane tse fumanehang ho batho bohle tse fanang ka tlhahisoleseding e nepahetseng le e nang le ponaletso mabapi le dipholisi tse amanang le dipontsho le diketsahalo tse amanang, ditefello tsa ditefiso le ditlhophiso tsa ditjeo dife kapa dife tse kopanelwang. Dipholisi tsena di tshwanetse ho fumaneha bakeng sa ho shejwa kamehla ke basebedisi/bahiruwa mme di tshwanetse ho kgemiswa le dinako kamehla.

3.2.2. DIKONTRAKA KAPA DITUMELLANO TSE NGOTSWENG FATSHE

Seo o Tshwanetseng ho se Tseba le ho se Lebella

Dikontraka ha se tshebetso e tlwaelehileng lefapheng la mosebetsi wa bonono o bonwang Afrika Borwa, ka ho kgethehileng ho digallari. Le hoja e le maemo a tshebetso e molemo ka ho fetisisa di-indastering tse ngata, mme di kgothaletswa ka matla bukeng ena ya tataiso,

ditsebi di tshwanetse ho lemoha hore tshebetso ena e molemo ka ho fetisisa e sebediswa ka ho pharaletseng.

Kontraka kapa tumellano e ngotsweng fatshe pakeng tsa sebaka le ketsahalo le setsebi e tshwanetse ho sebediswa.

Moo kontraka e sa fumaneheng, ka mong wa batho ba amehang a ka ngola melawana eo ho dumellanweng ka yona le ho neha motho e mong khopi e saenweng. Ka ho amohela melawana e ngotsweng ya tumellano, batho ka bobedi ba amehang ba ka tadingwa ba amohetse hore melawana e buisanwe le ho dumellanwa ho yona ke batho ka bobedi ba amehang.

Diphetoho kontrakeng kapa tumellanong efe kapa efe di tshwanetse ho etswa ka ho ngolwa fatse feela ka tumellano ya batho ba babedi ba amehang.

Dikontraka le ditumellano kaofela:

- Di tshwanetse ho etsa hore ditebello tsa bona tse kopanelwang e be tse hlakileng, ho kenyeletswa le mesebetsi le boikarabelo ba motho ka mong ya amehang.
- Di tshwanetse ho bontsha mehla, sebaka le sehlooho sa ketsahalo, hammoho le letsatsi leo tumellano e kgaotsang ka lona.
- Di tshwanetse ho kenyeletsa lethathama le feletseng le nang le dintlha mabapi le mesebetsi ya bonono, ho kenyeletswa le dipolelo dife kapa dife tse kgethswang bakeng sa khopiraete le kabo, hammoho le mekgwatshebetso ya tshaeno ya kamohelo ya diphethelo bakeng sa polelo efe kapa efe jwalo ka karolo ya pontsho.
- Di tshwanetse ho bontsha tekanyo ya tijelete le mohla wa oo tefello ya (di)tefiso o lebeletsweng.
- Di tshwanetse ho kenyeletsa mananeo a nako ya ho fana ka tshebetso ya mosebetsi wa bonono le dimatheriala tse ding tse tshahetsang (ditshwantsho, ditatamete, CV kapa baokerafi).
- Di tshwanetse ho bontsha referense e hlakileng ya ditsebiso tsa media, boikarabelo ba motho ka mong ya amehang dikamanong tsa media (sheba Media ya Mosebetsi wa Bonono, Karolo ya 6).
- Di tshwanetse ho hlwaya boikarabelo bakeng sa ditheleimi tsa ditjeo le ditshenyehelo.
- Di tshwanetse ho sebetsana le Ditokelo tsa Thepa ya Kelello (Intellectual Property Rights (IPR)).
- Di tshwanetse ho kenyeletsa Polelo ya Tharollo ya Tsekisano (Dispute Resolution Clause (DRC)) e tsamaisanang le puisano, bokena-dipakeng, melawana ya bokena-dipakeng le ditshebetso tse fanwang ho ya ka melao ya Afrika Borwa.

Diketsahalong tsa mekgatlo e sebetsang hammoho, ditumellano di tshwanetse ho kenelwa ke mokgatlo kaofela mme di tshwanetse ho bontsha kamoo bonkakarolo ba mekgatlo e sebetsang hammoho bo tlang ho sebetsa kateng (ka mohlala, boikarabelo bakeng sa puisano, ho etsa diqeto, phatlalatso, ditaba tsa ditijelete, le tse ding).

Diketsahalo/dibaka di tshwanetse ho lemoha dikontraka tsa batho ba bang ba sele le tshebetso e molemo ka ho fetisisa hara tsena. Ketsahalong eo sebaka se amohelang ketsahalo e hlophisitsweng ke motho e mong o sele, mesebetsi le boikarabelo ba sebaka ka seng kapa ketsahalo di tshwanetse ho hlwauwa ka kontraka kapa tumellano pakeng tsa batho ba amehang. Boikarabelo bakeng sa phatlalatso, khatholoko, dimemo, ditefiso, inshoreense, thepa e tsamaiswang, boikarabelo ba tlhokomelo, le tse ding, ho tshwanetse ho buisanwe ka bona lengolong le ngotsweng ke batho bohle ba nang le seabo le batho ba angwang ke sena.

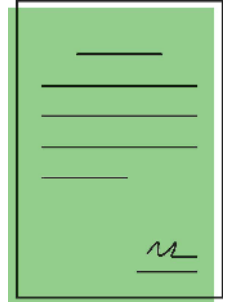
Diketsahalo/dibaka di tshwanetse ho lefella ditjeo kaofela tsa pontsho, ho kenyeletswa le ditjeo tsa promoshene, ho bula le dikamohelo tse ding, ho tsamaiswa ha mosebetsi, le ho kengwaha mesebetsi ya pontsho. Hore na ho fihleletse ditjeo tsena jwang ho tshwanetse ho buisanwa.

Ditjeo dife kapa dife ho setsebi di tshwanetse ho buisanwa le setsebi le ketsahalo/sebaka pele ho nako, le ho ngolwa tlalehong jwalo ka karolo ya kontraka kapa tumellano e ngotsweng fatshe. Haeba ho hlaha tsekisano mabapi le ho tlotha ha melawana efe kapa efe e ngotsweng kontrakeng, mokgwa o

tlwaelehileng ke hore batho ba amehang ba dumellane ho rarolla bothata ka ho buisana.

Haeba puisano e hloleha, mokgwa o tlwaelehileng ke hore batho ba amehang ba tla leka bokena-dipakeng. Haeba bokena-dipakeng bo hloleha, tsekisano e ka etsetswa qeto ke bokena-dipakeng ba molao. Mehato lekgotleng la dinyewe e nka nako e ngata haholo, e tsamaya butle le ho bitsa ditjhelete tse ngata. Ho molemo haholo holeka ho rarolla mathata ka puisano, bokena-dipakeng le bokena-dipakeng ba molao.

Ka kopo sheba **artright.co.za** bakeng sa tlhahisoleseding e eketsehileng mabapi le puisano, bokena-dipakeng, le bokena-dipakeng ba molao.

3.2.3 TEFELLO YA DITEFISO LE DIONORARIAMO

Seo o Tshwanetseng ho se Tseba le ho se Lebella

Ditefiso le onorariumo bakeng sa mosebetsi di bontshwa dipontshong tse sa rekiseng, ha mosebetsi e se karolo ya pokello ya dibaka, ke tshebetso ya tlwaelo matjhabeng. Le ha ho le jwalo Afrika Borwa, tshebetso ena ha e eso amohelwe ka ho pharaletseng. Sena ke karolo e nngwe ya lebaka la bajete e nyenyane bakeng sa dibaka jwalo ka dimusiamo le digallari tsa mmuso, le ha ho le jwalo dibaka tse ngata tse sa etseng profiti tse nang le dibajete tse nyenyane di etsa boiteko bakeng sa ditefiso kapa dionarariumo.

Ditsebi di tshwanetse ho lefa tefiso bakeng sa tshebediso ya mosebetsi wa bonono dibakeng tse hlophisitsweng, tse sa rekisetseng batho bohle tsa dipontsho mme ditefiso di tshwanetse ho etelletswa pele ha ho bokellwa tshehetso ya ditjhelete le dibajete. Ditekanyo tsa ditjhelete tse lefuwang di sebetswa kamanong le bajete ka kakaretso mme diketsahalong tsa dibajete tse nyenyane, dionarariumo tse itekanetseng di tshwanetse ho lefuwa.

Mabapi le mekgatlo e sebetsang hammoho, le moo bajete e dumellang, ditefiso ka kakaretso e tla ba tse phahameng haholwanyane bakeng sa mokgatlo o sebetsang hammoho le e meng ho feta bakeng sa ditsebi ka bomong.

Bakeng sa lenaneo le eketsehileng, ketsahalo kapa sebaka se ka lefella ditefiso kapa dionarariumo bakeng sa ditshebetso tse amanang tse jwalo ka di-workshopo, dipontsho thelevisheneng kapa ho video, le ditjeo tsa maeto a matelele.

Bakeng sa mefuta e meng ya dipontsho (tse amanang le dithodisano kapa mosebetsi wa bonono wa baithuti le ho kengwa ha thepa), dibaka tse tshehetswang ka ditjhelete ke batho bohle ho tshwanetse ho etswe dipholisi tse bontshang ka ho hlakileng maemo ao tlasa ona ditefiso di tla lefshwang kapa di ke keng tsa lefshwa, hore na ke jwang maemo a tefello a fihleletsweng, le hore na ke mang ya ikarabellang ka ho etsa tefello ha batho ba bang ba sele ba ameha ketsahalong. Diketsahalong tse jwalo ka dipontsho tsa baithuti tikolohong ya thuto kapa di-institjhushene tsa mesebetsi ya bonono motseng, hangata ha ho ditefiso tse sebetsang.

Ditsebi di na le tokelo ya ho beha maemo bakeng sa ho hlahiswa hape ha ditshwantsho tsa bona tsa mosebetsi wa bonono, ho kenyeletswa le tefello ya laksense ya ditefiso, ntle feela bakeng sa 'tshebetso e se nang leeme' le mekgelo e meng tlasa Molao wa Khopiraete. Le ha ho le jwalo, ditsebi di tshwanetse ho bua le ho dumela ka ho ngola fatshe ditefiso tse qhelelwang thoko ha ho ka hloka hla ditshebediso tse kgethehileng tsa mesebetsi ya tsona ya bonono bakeng sa ho phatlalatsa ketsahalo.

Ha sebaka (gallari kapa sebaka se seng) se kopa setsebi ho etsa mosebetsi wa bonono kapa mesebetsi ya pontsho, setsebi se na le tokelo ya tefello bakeng sa mosebetsi wa bona, ditjeo tsa dimatheriale le ditshenyehelo tse ding (tse ka hlaoswang jwalo ka Tefiso ya Setsebi, Tefiso ya Mongodi, Tefiso ya Pontsho kapa Tefiso ya Kopo ho fapana le Tefiso ya Kadimo, sheba Khalkhuleita ya Ditefiso), Karolo ya 5.2.1). Boemong bona, nako kapa mohato wa tefello o tshwanetse ho kenyeletswa kontrakeng kapa tumellanong. Mabapi le ho kenya thepa, tefiso ya disaene e arohileng e ka lefuwa setsebi haeba ho kengwa ha thepa ho itshetlehile ka mohlala o entsweng wa bonono le didisaene tse boletsweng.

Ditsebi di tshwanetse ho lefuwa tefiso ya khureita bakeng sa mohopolo, botsamaisi le bohokahanyi ba pontsho, ntle le haeba a fumana khomishene ho tswa dithekisong. Ditjeo tse eketsehileng tse lefilweng ke khureita, tse jwalo ka ho tsamaisa thepa, puisano, inshoreense, di tshwanetse ho buseletswa ke ketsahalo kapa sebaka. Dipehelo tsena di tshwanetse ho dumellanwa ka ho ngolwa fatshe.

Tumellano e tshwanetse ho bontsha hore na e be tefiso ya khureita e kenyeletsa mesebetsi ya lenaneo la mesebetsi (catalogue) ho tswa ho khureita. Lenaneo la mesebetsi le tshwanetse ho kenyeletsa ditefiso tse eketsehileng tseo ho dumellanweng ka tsona tsa tefiso ya khureita.

Ditsebi di tshwanetse ho lefshwa tefiso ya mongodi bakeng sa dipolelo dife kapa dife tse ntsheditsweng pele bakeng sa buka (ho feta dipolelo tsa motshwantshisi kapa khureita). Ka ho tlwaelehileng ditsebi di lefshwa ho ya ka lentswe ka leng. Bobedi ketsahalo kapa sebaka le mongodi ba tshwanetse ho beha direiti bakeng sa lentswe ka leng ho latela ditshebetso tse molemo ka ho fetisisa bakeng sa Media, Karolo ya 6. Tjhelete bakeng sa lentswe ka leng le bolelele ba polelo di tshwanetse ho dumellanwa ka ho ngolwa fatshe. Reiti bakeng sa hora ka nngwe e tshwanetse ho dumellanwa bakeng sa phuputso efe kapa efe e eketsehileng kapa nako e sebediswang puisanong le batho ba amehang.

Diketsahalo le dibaka ba ka nna tsa hula ditjhelete tsa molao tse jwalo ka PAYE ditefiso tse lefshwang ditsebi. Dikgulo dife kapa dife di tshwanetse ho buisanwa ka ho ngolwa fatshe mme ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho fana ka silipi tsa tefello le IRP5.

Bakeng sa tlhahisoleseding e eketsehileng mabapi le ho bala ditefiso tsa setsebi, ka kopo sheba Ho bala Tefiso (Fee Calculator), Karolo ya 5.2.1.

3.2.4. DITJEO TSA TLHAHISO

Tumellano e tshwanetse ho etswa pele ho pontsho mabapi le hore na e be ketsahalo kapa sebaka se tla lefella ditjeo tsa tlhahiso.

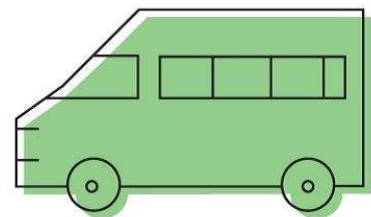
Haeba ketsahalo kapa sebaka se na le pontsho ya tlwaelo (ka mohlala, setaele se kgethehileng kapa mokgwa wa foreimi), ketsahalo kapa sebaka se tshwanetse ho lefella ditjeo.

Ketsahalo ya mosebetsi o laetsweng ke ketsahalo kapa sebaka, ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho fana ka bajete ya tlhahiso ka hodimo ho ditefiso. Diketsahalong tse jwalo, ditjeo tse eketsehileng ka hodimo ho ditjeo tsa kopo ya ho etswa ha mosebetsi di tshwanetse ho bontshwa ka ho hlakileng ka ho ngolwa fatshe. Diketsahalong tsohle tse ding, ditsebi le diketsahalo kapa dibaka ba tshwanetse ho dumela ka ho ngola fatshe ditjeo tse kopanelwang.

3.2.5. HO TSAMAIISA THEPA

Mohlophisi wa sebaka kapa ketsahalo o tshwanetse ho lefa bakeng sa ho tsamaiswa ha mesebetsi ya bonono le inshoreense ho ya le ho tloha ketsahalong le sebakeng diketsahalong tsa ho tsamaiswa sebaka se selelele, le bakeng sa mesebetsi e meholo kapa e boima. Bakeng sa mesebetsi e menyenyane haholo kapa dibaka tse seng hole haholo, dipehelo di tshwanetse ho buisanwa pakeng tsa batho ba amehang le ho dumellanwa ka ho ngolwa fatshe.

Dibaka, diketsahalo, le ditsebi ba tshwanetse ho sebedisa dikhamphani tse nang le botumo bo botle tsa dilojistiki tse sebetsang ka ho kgethehileng ka ho tsamaisa mesebetsi ya bonono.

Setsebi se tshwanetse ho fana ka ditaello tse batsi tsa ho paka thepa moo sena se tla thusa ka ho tshwarwa ho bolokehileng ha mosebetsi wa bonono.

Setsebi se tshwanetse ho paka mosebetsi wa bonono ka hloko bakeng sa ho tsamaiswa ntle le haeba o

kadingwa bakeng sa leeto le lelelele, ketsahalong eo mohlophisi o tshwanetse ho hlophisa ho pakwa ha mosebetsi.

Haeba ho hlokahala hore ditsebi di tsamaya leeto le lelelele, leeto le jwalo le tshwanetse ho lefella ke ketsahalo kapa sebaka moo bajete e dumellang. Dibaka kapa diketsahalo di tshwanetse hore di be le dipholisi tse bontshang maeto a tlwaelo (ka mohlala, sebaka sa ekhonomi kapa business difofaneng, mofuta wa marobalo le tse jwalo).

Tumellano pele ho nako e tshwanetse ho etswa mabapi le mehla ya ho fihlisa thepa le ho e kgutlisa.

3.2.6. HO KENYA THEPA

Ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho fihlella ditjeo tsa ho kenya thepa ya bonono ntle le haeba sebaka se le thata kapa se sa tlwaeleha ka ho kgethehileng. Ketsahalong e jwalo, ditjeo le ditlhokeho di tshwanetse ho buisanwa le ho dumellanwa ka ho ngolwa fatshe ke setsebi (ho kenyeletswa le kgonahalo ya tshenyeho ketsahalong kapa sebakeng nakong ya ho kengwa le pontsho ya mosebetsi wa bonono). Tlaleho ya boemo ba ketsahalo kapa sebaka pele le ka mora ho kenya thepa e ka hlokahala.

Ditjeo tsa ho kgutlisetsa sebaka boemong boo se neng le ho bona ka mora ho tloha thepa e neng e kentswe di tla jarwa ke ketsahalo kapa sebaka. Haeba ho hlaha tshenyeho e neng e sa lebellwa, sena se tshwanetse ho lefshwa ke ketsahalo kapa sebaka, kapa ke inshoreense ntle le haeba ho sa dumelwe ke kontraka.

Setsebi se tshwanetse ho etsa bonnete ba hore ketsahalo kapa sebaka ba na le tlhahisoleseding kaofela e hlokahalang ya ho kenya mosebetsi ka mokgwa o nepahetseng.

Mosebetsi e meng ya bonono kapa ditsebi di ka hloka hore ketsahalo kapa sebaka ba fane ka moifo o kgethehileng o kenyang mesebetsi ya bonono kapa thepa. Diketsahalong tse jwalo, ditjeo le dilojistiki di tshwanetse ho dumellanwa ka ho ngolwa fatshe.

Tumellano e tshwanetse ho etswa esale pele hore na e be setsebi se tshwanetse ho ba teng nakong ya ho kengwa ha mosebetsi wa bonono.

3.2.7. BOIKARABELO BA TLHOKOMELO

Ketsahalo, sebaka le mohlophisi ba tshwanetse ho sebedisa tlhokomelo e loketseng ha ba tshwara, boloka, bontsha, paka le ho tsamaisa mosebetsi wa bonono, mme ba fane ka mekgwa e tshwanetseng ya dipontsho, tshireletso, mabone, thibelo ya mollo le ditaolo tsa tikoloho.

Ketsahalo kapa sebaka ba ikarabella bakeng sa mosebetsi wa setsebi le pontsho nakong eo o leng matsohong a tlhokomelo ya ketsahalo kapa sebaka.

Ketsahalo kapa sebaka ba ikarabella bakeng sa tshireletso, thibelo ya mollo, le maemo a tikoloho jwalo ka motjheso wa moya le taolo ya mongobo. Disepesifikheishene le ditaolo di tshwanetse ho dumellanwa pele ho ho isa mosebetsi.

Moo mosebetsi o leng efemerale (ka mohlala, e leng wa nakwana ka sebopeho kapa o senyehang ka boona), boikarabelo bakeng sa ho boloka kapa ho lahla dielemente tsa mosebetsi bo tshwanetse ho dumellanwa ka ho ngolwa fatshe ke setsebi le ketsahalo kapa sebaka pele ho pontsho.

Resiti le tumellano e tshwanetse ho sebediswa ha mosebetsi wa bonono o tlohelwa ketsahalong kapa sebaka kapa polokelong ya khamphani bakeng sa morero wa poloko feela. Mosebetsi o ke ke wa bontshwa, ho nkuwa foto kapa ho sebediswa ke ketsahalo kapa sebaka bakeng sa morero ofe kapa ofe o mong wa kgwebo nakong eo o ntse o leng polokong.

Ho etsa bonnete ba hore mosebetsi wa bonono o fihlellwa ke batho bohle, ketsahalo kapa sebaka ba

tshwanetse ho ikarabella bakeng sa ho etsa bonnete ba hore thepa ya motjhini, mabone le taolo ya motjheso di a sebetsa nakong ya dihora tseo ho dumellanweng ka tsona.

Bakeng sa mesebetsi e metjha ya media/dijitale ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho sebetsana le ditshenyeho hanghang le ho tsebisa setsebi kapa ho se sebetse hantle ha thepa haeba bothata bo hloka ho lokiswa ka thuso ya setsebi.

Ketsahalo ya pontsho kapa sebaka ba tshwanetse ho lekola mosebetsi wa bonono le tokomane mabapi le boemo ba ona ha o fihla, ba ngole boleng ba inshoreense ya ona le ditlhokeho dife kapa dife tse kgethehileng tsa poloko.

Tumello e tswang ho setsebi e a hlokahala haeba ketsahalo kapa sebaka, kapa mohlophisi wa pontsho, ba lakatsa ho kenya foreimi e nngwe kapa ho emisa hape mosebetsi wa bonono. Ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho kgutlisa mosebetsi wa bonono ho setsebi o le hara foreimi ya ona ya mantlha kapa moo o fanyehilweng ntle le haeba ho dumellanwe ka tsela e nngwe.

Boemong boo ho bola kapa ho senyeha e le karolo ya mosebetsi wa bonono kapa ho boletswe jwalo, tshenyeho efe kapa efe e ke ke ya lokiswa kapa ho fana ka ditlhapiso bakeng sa yona.

3.2.8. INSHORENSE

Ketsahalo kapa sebaka ba ikarabella bakeng sa ho boloka inshoreense e loketseng. Dintlha tse feletseng tsa tshireletso kaofela ya inshoreense di tshwanetse ho fanwa le ho hlalosa ka ho ngolwa fatshe ho di neha setsebi kapa mong wa mosebetsi, jwalo ka tshebetso e tshwanetseng ho latelwa haeba mosebetsi o senyeha nakong ya tlhokomelo ya ketsahalo kapa sebaka.

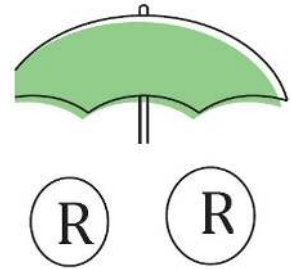
Mosebetsi e tshwanetse ho hlahlojwa ha e fihla kapa e tliswa ketsahalong kapa sebakeng, mme dintlha tsa boemo ba yona bo tshwanetse ho ngolwa Tlalehong ya Boemo.

Ketsahalo kapa sebaka ba na le tokelo ya ho belaela boleng bo boletsweng ba mosebetsi, le ho kopa tekolo e ikemetseng ho tswa ho bonyane balekodi ba tshwanelehang ba babedi haeba boleng bo boletsweng bakeng sa merero ya inshoreense bo bonahala bo phahame ka mokgwa o sa utlwalang. Haeba ketsahalo kapa sebaka ba hloleha ho fana ka inshoreense, setsebi kapa mong wa mosebetsi o tshwanetse ho tsebiswa ka ho ngolwa fatshe.

Haeba mosebetsi wa bonono o senyeha, ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho iteanya le mofani wa inshoreense le/kapa setsebi kapa mong wa mosebetsi wa bonono. Qeto mabapi le hore na mosebetsi o senyehileng o tshwanetse ho lokiswa le hore na jwang e tshwanetse ho buisanwa. Ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho lefella ditjeo tsa tokiso ntle le haeba mosebetsi wa bonono, jwalo ka ha ho dumellanwe ka ho ngolwa fatshe nakong e fetileng, o ile wa fanwa ka tsela e sa kenyeletseng hore ketsahalo kapa sebaka ba fane ka tlhokomelo e lekaneng bakeng sa mosebetsi wa bonono (ka mohlala, ke takatso ya setsebi hore mosebetsi o bontshwe sebakeng sa batho bohle).

Haeba tshenyeho e le e ke keng ya lokiswa, setsebi/mong wa mosebetsi wa bonono o tshwanetse ho lefshwa theko e feletseng ya tshireletso ya inshoreense mme, haeba mofani wa inshoreense a dumela,

mosebetsi wa bonono o senyehileng o tshwanetse ho kgutlisetswa ho setsebi (mongodi).

Mosebetsi o bolokilweng polokelong ketsahalong kapa seabakeng pele kapa ka morao ketsahalo o tshwanetse ho tswela pele o sireleditswe ke inshoreense ho fihlela nakong eo o tloswang tlhokomelong ya ketsahalo kapa sebaka.

Ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho etsa bonnete ba hore ho na le inshoreense ya boikarabello bakeng sa batho bohle le ho ikamahanya le ho bokana ha batho bohle le mekgwatshebetso maemong a tshohanyetso.

3.2.9 DITHEKISO DIBAKENG TSEO E SENG TSA KGWEBO

Dipotso mabapi le dithekiso tse hlahang pontshong e sa rekiseng di tshwanetse ho fetisetswa ho ketsahalo/sebaka/khureita/mohlophisi wa pontsho ho setsebi kapa moemedi wa setsebi, ejente kapa gallari.

Haeba sepheo sa institjhushene e se sa kgwebo, tefiso ya khomishene e tla ba tlase ka tlwaelo bakeng sa diketsahalo/dibaka tsa kgwebo.

Ka ho tlwaelehleng di-institjhushene tsa batho bohle ha di rekise mesebetsi. Diketsahalong tsa mokgelo, jwalo ka ho bokella ditjhelete tsa tshetso, khomishene e tlase haholo ho feta tekanyo ya tlwaelo e lefshwang dipontshong tseo e seng tsa kgwebo.

Melawana kaofela ya dithekiso, ho kenyetswa le ditheko le dikgatiso e tla sebetsa, ho tshwanetse hore ho dumellanwe ka yona pele ho ketsahalo.

Mabapi le thekiso ya mosebetsi wa bonono, ho etsa invoice, ho isa thepa le tefello ho setsebi ka ho tlwaelehleng ke boikarabelo ba ketsahalo kapa sebaka. Tefello e tshwanetse ho etswa nakong ya matsatsi a 30 ka mora thekiso, kapa ka mora thepa e iswe kapa e amohelwe ke ketsahalo kapa sebaka, hofe kapa hofe ho etsahalang kapele.

3.3. DIKETSAHALO TSA MATJHABENG

Ditlwaelo le maemo a mangata a ngotsweng le ho hlaloswa mona ka hodimo bakeng sa ditshebetso tseo e seng tsa kgwebo a sebetsa diketsahalong tsa matjhabeng.

3.3.1. HO TSAMAISA THEPA

Ditjeo tsa ho tsamaisa thepa le inshoreense di tshwanetse ho lefshwa ke ketsahalo kapa sebaka se amohelang thepa. Diketsahalong tsa dipontsho tse tsamaiswang ho iswa dibakeng tse fapaneng, sena se ka buisanwa haeba pontsho e tsamaiswang ho iswa dibakeng tse fapaneng e na le bajete bakeng sa ho tsamaiswa le inshoreense.

Haeba ditjhelete di sa fumanehe bakeng sa ho di kgutlisetsa ho setsebi, mosebetsi (ka mohlala, dikgatiso tsa difoto tsa pontsho) di tshwanetse ho senngwa ka mora pontsho, mme bopaki ba ho di senya bo tshwanetse ho romellwa setsebi.

Ditokisetso kaofela tsa ho tsamaisa thepa le inshoreense di tshwanetse ho buisanwa ka nako le ka ho

ngolwa fatshe.

Ho lebeletse hore mosebetsi o fetang madibohong a boeti a matjhaba o tla ba tlasa taolo ya melao ya madiboho a boeti a naha e nngwe, le hore dimatheriale tse ding di ka nna tsa se amohelwe ho kena naheng kapa di ka hloka setifikeiti sa bopaki. Inshoreense ya thomello ya thepa e tshwanetse ho lefella ditjeo tsa ho kgutlisa thepa haeba ho kena kapa ho tswa ha mosebetsi ho hanelwa madibohong a boeti a naha e nngwe. Ketsahalo kapa sebaka ba hlophisang ho tsamaiswa ha thepa ba tshwanetse ho ikarabella bakeng sa botsamaisi ba tshebetso ena.

3.3.2 TAOLO YA PHAPANYETSANO YA DITJHELETE TSE TSWANG NAHENG E NNGWE

Mosebetsi e rekiswang naheng e nngwe e kena tlasa molao wa taolo ya phapanyetsano ya ditjhelete tse tswang naheng e nngwe le ditjeo tsa ho romela thepa naheng e nngwe. Barekisi ba tshwanelehlang ba hirilwe dibakeng tse ngata tsa kgwebo mme hoka buisanwa le bona ho thusa ka boikarabelo bofe kapa bofe ba ditefello tsa taolo ya phapanyetsano ya ditjhelete tse tswang naheng e nngwe.

Barekisi ba tshwanelehlang ba tshwanetse ho etsa bonnete ba hore mosebetsi ofe kapa ofe wa bonono o romelwang naheng e nngwe o ikamahanya le melao ya taolo ya phapanyetsano ha ditjhelete tsa dinaha tse ding.

3.4 BOAHI DIBAKENG TSA PONTSHO YA MESEBETSI YA BONONO

Seo o Tshwanetseng ho se Tseba le ho se Lebella

Ho na le mefuta e mengata ya boahi dibakeng tsa pontsho ya mosebetsi ya bonono mme ha ho na maemo a matjhabeng e lebeletsweng bakeng sa hore na ke mang ya lefella dikarolo dife tsa boahi sebakeng sa pontsho ya mosebetsi ya bonono. Boahi dibakeng tsa pontsho ya mosebetsi ya bonono di ya fapana mme ditsebi di tshwanetse ho tseba ka ho hlakileng melao ya boahi sebakeng sefe kapa sefe sa ho bontsha mosebetsi ya bonono pele ba nka sebaka se jwalo .

3.4.1. MEFUTA YA BOAHI DIBAKENG TSA PONTSHO YA MESEBETSI YA BONONO

Ketsahalong eo ho ntshwang memo ya boahi sebakeng sa pontsho ya mosebetsi ya bonono, ditjeo ka ho tiwaelehileng haholo di a lefella mme tshebediso ya boahi sebakeng sa pontsho ya mosebetsi ya bonono e atisa ho ba hara moralo o kgethehileng, sehlooho kapa moputso.

Boahi bo bulehileng dibakeng tsa pontsho ya mosebetsi ya bonono di kenyeletsa kgetho ya maemo. Tse ding di lefella ditjeo kaofela ha tse ding di lebeletse hore ditsebi di lefelle ditjeo tse ding.

Phuputso, setudio, gallari ya kgwebo, projeke le boahi dibakeng tsa pontsho ya mosebetsi ya bonono tse thehilweng diphethong ka ho tiwaelehileng haholo di lebeletse hore pontsho kapa ketsahalo e hlahiswe qetellong ya tshebediso ya boahi ba sebaka sa pontsho ya mosebetsi ya bonono. Ditebello kaofela mabapi le sephetho kapa sehlahiswa di tshwanetse ho ngolwa fatshe ka ho hlakileng.

Boahi kaofela ba sebaka sa pontsho ya bonono bo tshwanetse ho tsamaiswa ho itshetlehlwe ka tokomane e ngotsweng fatshe e bontshang ka ho hlakileng melawana le diphelelo tsa boahi ba sebaka sa pontsho ya mosebetsi ya bonono.

Boahi ba sebaka sa pontsho ya mosebetsi ya bonono bo fanang ka tshehetso ya ditjhelete bo na le maemo a fapaneng. Tse ding di fana ka dithuso tsa tjhelete ho lefella ditshenyehelo tsa ho phela, dimatheriale le bodulo, tse ding di fana ka sebaka, dineteweke le madulo, empa tse ding ha di lefelle ditshenyehelo tsa ho maeto kapa ho phela.

Boahi bo bong ba sebaka sa pontsho ya mosebetsi ya bonono bo fana ka bajete ya ditjeo bakeng sa tlhahiso. Diketsahalong tse ding, batsamaisi ba boahi ba sebaka sa pontsho ya mosebetsi ya bonono ba

thusa ka dimatheriala tse hloka halang le ditlhoko tsa tlhahiso. Diketsahalong tse ding, bajete ya tlhahiso ya mesebetsi ya bonono e itshetlehile ka puseletso feela.

Moo boahi ba sebaka sa pontsho ya mesebetsi ya bonono ho sona se hlahiswang mesebetsi ya bonono, mesebetsi eo ke ya setsebi, mme setsebi se boloka ditokelo tse feletseng tsa ho ba mong wa mesebetsi o hlahisitsweng nakong ya boahi sebakeng sa pontsho ya mesebetsi ya bonono, ntle le haeba ho dumellwane ka mokgwa o fapaneng ka ho ngolwa fatshe.

Boahi bo bong dibakeng tsa pontsho ya mesebetsi ya bonono ho tsona di fana ka bajete e lefellang ditjeo tsa ho tsamaisa thepa ho tloha boahi ba sebaka sa pontsho ya mesebetsi ya bonono e bontshwang ho sona ho iswa boahing bo bong ba sebaka sa setsebi sa pontsho ya mesebetsi ya bonono. Le ha ho le jwalo, ha ho na tlameho, mme melawana e tshwanetse ho ngolwa fatshe pele boahi ba sebaka sa pontsho ya mesebetsi ya bononoho sona di qala.

Boahi bo bong ba dibaka tsa pontsho ya mesebetsi ya bonono bo qetella ka ho ba le pontsho. Ditebello le ditlhokeho bakeng sa pontsho di tshwanetse ho ngolwa fatshe ka ho hlakileng pele ho qalwa boahi sebakeng sa pontsho ya mesebetsi ya bonono. Diketsahalong tse jwalo, maemo a sebetsang a pontsho le dithekiso a tla sebetsa.

Moo ketsahalo kapa sebaka ba kgethang hore pokello ya bona, mesebetsi ya bonono e hlahiswe nakong ya boahi sebakeng sa pontsho ya mesebetsi ya bonono, dithekiso tse tlwaelehileng le maemo a tla sebetsa, ntle le haeba ho dumellanwe ka ho fapaneng ka ho ngolwa fatshe pele ho boahi sebakeng sa pontsho ya mesebetsi ya bonono.

Haeba ho na le tumello e entsweng pele pakeng tsa batho ba babedi ba amehang hore mesebetsi o tla nehelwa ke setsebi lenaneong la tshebediso ya sebaka sa pontsho ya mesebetsi ya bonono, sena se tshwanetse ho ngolwa fatshe pele boahi sebakeng sa pontsho ya mesebetsi ya bonono bo qala. Meedi, disepesifikeishene, le dintlha tse batsi tsa maemo a kgetho le tshebetso di tshwanetse ho kenyeletswa.

Bakeng sa memo e buleng ya boahi sebakeng sa pontsho ya mesebetsi ya bonono, maemo a kgetho le tshebetso a tshwanetse ho ba le ponaletso ho tswa ho botsamaisi bo hlophisang ketsahalo ka tlhahisoleseding e nang le dintlha tse batsi diforomong tsa kopo, le ho bontsha:

Dipheo tse ka sehloohong tsa lenaneo la boahi sebakeng sa pontsho ya mesebetsi ya bonono:

- Tekanyetso ya ho Tshwaneleha;
- Tekanyetso e ka sehloohong ya kgetho;
- Dibaka tse ka pele, jwalo ka dibaka tsa mabatowa, ditsebi tse qalang, basadi, batho bao Senyesemane e leng puo ya bona ya bobedi, kapa batho ba nang le boqhwala;
- Tshebetso ya kgetho, ka bahlophisi ba batho/batho ba kgethilweng motseng, puisano/kgetho ya pele ya setshwantsho;
- Nalane kapa setshehetso sa lenaneno;
- Mehlala ya tshehetso ya ditjhelete, bonkakarolo ba mekgatlo eo e leng makalana;
- Bakopi ba ileng ba atleha nakong e fetileng le diprojeke;
- Sebopeho sa kopo, ho kenyeletswa dimatheriala tse hloka halang tse tshehetsang;
- Matsatsi a qetello ya kamohelo ya dikopo le aterese.

Dibaka tse ding tseo ho bontshwang mesebetsi ya bonono ho tsona di amohela ditho tsa lelapa la setsebi bakeng sa nako ya tshebediso ya sebaka sa pontsho ya mesebetsi ya bonono. Hore na e be ditokisetso tse jwalo di a sebetsa kapa tjhe sena se tshwanetse ho netefatswa pele boahi sebakeng sa pontsho ya mesebetsi ya bonono bo qala. Ho ka nna ha hloka hala kapa ho hotle ho kenyeletsa tokisetso ena tumellanong kapa kontrakeng.

Boahi dibakeng tsa pontsho ya mesebetsi ya bonono tse itshetlehileng ka bopaki le boiphihlelo ba moahi wa setsebi ho hlahisa pontsho ya mesebetsi ya bonono, kapa ho fana ka thuto kapa phihlelo ya batho

bohle, di tshwanetse ho fana ka meputso e lekanang le ya maemo a profeshene ya setsebi le boiphihlelo.

Kontraka kapa lengolo la tumellano le tshwanetse ho bontsha hore na ke jwang le hore na ke neng moahi a tla lefshwa, haeba ho sebetsa, mme ho bontsha ditshehlehelo tseo moahi a tshwanetseng ho di lefa, tse jwalo ka bodulo, ho tsamaisa thepa, le inshoreense.

Boahi bo bong dibakeng tsa pontsho ya mesebetsi ya bonono ke kgona ho amohela mekgatlo e sebetsang hammoho le/kapa ditho tsa mekgatlo e sebetsang hammoho. Boahi bo bong dibakeng tsa pontsho ya mesebetsi ya bonono di tshwanetse ho hlakisa tshebeletso ena. Mekgatlo e sebetsang hammoho e etsang kopo bakeng sa boahi bo jwalo dibakeng tsa pontsho ya mesebetsi ya bonono di tla ikarabella bakeng sa ho bontsha hore na ke ditho tse kae tsa bona tse ka amohelwang bodulong, le ditjeo tsa mohlakomedi.

Ho fana ka boitlwaetso bo sebetsang bakeng sa baahi ke tlhokeho ya pele bakeng sa katleho ya boahi sebakeng sa pontsho ya mesebetsi ya bonono, mme kahoo ke karolo ya bohlokwa haholo ya tshebetso e molemo ka ho fetisisa. Ditaba tse ka sehloohong tsa katleho ya boahi dibakeng tsa pontsho ya mesebetsi ya bonono di kenyeletsa: boitlwaetso ba sebaka, menyetla bakeng sa dineteweke, bolelele ba nako ya boahi seakeng sa pontsho ya mesebetsi ya bonono, phihlelo ya dipalangwang, phatlalatso le promoshene, le phihlelo ya ditshebeletso.

Bahlophisi ba tshwanetse ho thusa baahi hore ba phutholohe ditikolohong tsa bona tse ntjha. Sena se ka nna sa kenyeletsa: ho ba lata boema-difofane, tlhahisoleseding ka sebaka, tshehetso mabapi le ho fumana dimatheriale le phepele ya thepa, ho ntshetsa pele dineteweke ka dilelekela, diketelo ho setudio le diketsahalong.

Maemo a inshoreense a fapana ho ya ka dibaka tsa pontsho ya mesebetsi ya bonono le mofuta wa tsona. Baahi ba tshwanetse ho lemoswa ka sena ka ho ngola fatshe maemo a bona a inshoreense e sebetsang.

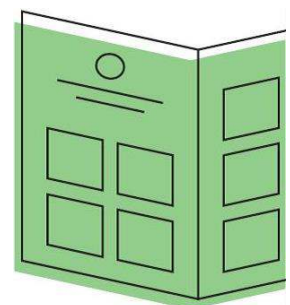
Batsamaisi ba boahi sebakeng sa pontsho ya mesebetsi ya bonono ba tshwanetse ho etsa bonnete ba hore ba na le tlhahisoleseding e batsi le ho lemoha hore na ke jwang ba ka fihlellang ditshebeletso tsa bongaka.

3.5. DIKGATISO

3.5.1. MEFUTA E FAPANENG YA DIKGATISO

Dikhathaloko bakeng sa dipontsho le diprojeke ka ho tlwaelehileng haholo di etswa ho ya ka ditlhoko tsa projeke e kgethehileng, le ho boloka disepesifikeishene tse kgethehileng tsa ketsahalo kapa sebaka mabapi le lebitso la yona, letshwao, kapa boitsebahatso ba mokgatlo.

Dimonokerafo ke dikgatiso tse nang le dintlha tse batsi le tse kgethehileng mabapi le setsebi se le seng mme hangata haholo di amahangwa le pontsho ya motshwantshi a le mong. Dipuisano mabapi le disaene le ntshetsopele ya buka ya monokerafo di lokela ho nahanela bobedi disepesifikeishene tsa ketsahalo kapa sebaka, tjadimo ya boqapi ya setsebi le disepesifikeishene le moralo wa dithekiso tsa mohatisi.

Dikgatiso tsa boqolotsi ke pakeletso ya dipolelo tlasa sehlooho se kgethehileng, setsebi, kapa ketsahalo, tse koptjwang kapa ho kopangwa ke moqolotsi.

Dikgatiso tsa boqolotsi di ka kenyeletsa dikgatiso tsa akhademiki le mengolo ya phuputso.

Dibuka tsa setsebi tsa bonono ke mesebetsi ya bonono e sebedisang sebopeliso sa buka. Hangata haholo di hatiswa dikgatisong tse nyenyane, le hoja ka dinako tse ding di hlahiswa jwalo ka dintho tsa mofuta o ikgethang. Dibuka tsa ditsebi tsa bonono di sebedisa dibopeliso tse pharaletsang, mme di ka boela tsa kenyeletsa dimakasine.

3.5.2. MEFUTA E FAPANENG YA HO HATISA LE DITOKELO TSE AMEHANG LE BOIKARABELO

Batho bohle ba amehang mabapi le ho hlahisa buka ba tshwanetse hore ba be le ditebello tse hlakileng le boikarabelo bo ngotsweng fatshe, ho kenyeletswa le ditlatsetso tsa dipolelo le boikarabelo ba disaense. Ho tshwanetse hore ho be le tumellano e hlakileng mabapi le ditshebetso tsa kabo le ditjhelete tse tswang dithekisong. Batho ba amehang ba tshwanetse ho etsa qeto mabapi le ditokisetso tsa IPR ho kenyeletswa le pokello ya diroyalhi.

Haeba buka bakeng sa projeke e tla hatiswa ke ketsahalo/sebaka:

- Ketsahalo/sebaka ba tshwanetse ho lefella ditjeo kaofela.
- Haeba setsebi se hloka tlhahiso ya maemo a fapaneng le a ketsahalo kapa sebaka, kahoo ditjeo tse amanang le diphetoho di tshwanetse ho lefshwa ke setsebi. Tumellano efe kapa efe e jwalo e tshwanetse ho ngolwa fatshe.
- Haeba setsebi se dieha ka tshebetso ya kgatiso, setsebi se ka ikarabella bakeng sa ditjeo tse eketsehileng tse hlahang. Tumellano efe kapa efe e tshwanetse ho ngolwa fatshe
- Boemo bo tlwaelehileng ke ba hore ditsebi di buisane ka tekanyo ya tokoloho ya boqapi ba bona le tlatsetso bakeng sa tlhahiso ya buka. Diketsahalo kapa dibaka tseo kamehla di hlahisang dikgatiso di tshwanetse ho ntshetsa pele pholisi e laolang dikamano tsa tlhahiso le buka.

Haeba buka bakeng sa projeke e tla hatiswa ke mohatisi ya kante ho ketsahalo/sebaka:

- Ditjeo di tla kopanelwa pakeng tsa mohatisi le ketsahalo kapa sebaka. Tumellano efe kapa efe mabapi le ditjeo tse tla kopanelwa e tshwanetse ho ngolwa fatshe.
- Ho tla ba mahetleng a ditsebi ho buisana ka tokoloho ya boqapi ba bona le tlatsetso. Tokoloho ya boqapi le nehelo di atisa haholo ho sehelwa meedi ke mohopolo wa setsebi wa kgonahalo ya ho rekiswa ha buka. Sena ke ka ho kgethehileng ha bahatisi ba tsitlalla tokelong ya ho etsa qeto ka disaene le tjhebahalo ya sekwahelo sa buka.

Ditsebi di tshwanetse ho fumana bonyane dikhopi tse pedi tsa buka e bontshang difitjhara tsa mesebetsi wa bona le oo ba nehelaneng ho ona. Haeba mongodi kapa mongodi ya nehelaneng ba dula karolong e fapaneng ya naha, khonthinente kapa lefatshe, mohatisi o tshwanetse ho lefella ditjeo tsa ho iswa ha buka ka poso kapa tshebetso ya courier. Qeto ka sena e tshwanetse ho etswa le ho netefatsa ka ho ngolwa fatshe.

Mabapi le dikgatiso tsa boqolotsi (tse hlahositsweng Karolong ya 3.5.1), setsebi se tshwanetse ho lefa ditefiso tsa khopirate bakeng sa ho dumella mesebetsi wa bona hore o kenyeletswa e pokellong e hatsitsweng kapa ho khatholoko. Batho bohle ba amehang ba tshwanetse ho buisana ka melawana ya kenyeletso mme qeto ya ho qetela e tshwanetse ho ngolwa fatshe. Batho ba tlatsetseng ho ngolweng ha buka ba tshwanetse ho fumana bonyane khopi e le nngwe ya buka.

Dikahare tse laetsweng di tshwanetse ho lefshwa ke batho bohle ba nehelaneng bukeng (ka mohlala, bakeng sa taelo ya mongolo). Le ha ho le jwalo, tlwaelo ke hore ditsebi ha di lefshwe bakeng sa dipolelo tsa bonono ho kenyeletswa le khatholoko ya tsona ya pontsho/monokerafo/buka ya bonono. Mongodi le/kapa (ba)mongodi ya tlatsetsang o tshwanetse ho fana ka PDF proof ya dikahare pele ho kgatiso, e le hore e ka hlahlobuwa bakeng sa ho nepahala.

Mabapi le dibuka tsa dijitala:

- Batho ba amehang ba tshwanetse ho boloka ditlwaelo tse ka hodimo mabapi le kgatiso ya dijitala.
- Moo buka ya eletroniki (e-publication) e hlahisweng bakeng sa thekiso inthaneteng, setsebi se tshwanetse ho fana ka phihlello ya khopi ya mahala.
- Boleng ba ditshwantsho le maemo a phihlello ho didounloude a tshwanetse ho nahanelwa ho sireletsa khopiraete ya setsebi.

3.6. KABO YA MOSEBETSI WA BONONO HO BATHO BOHLE

Tokomane ena e kgothaletsa ka matla tshebediso ya komiti e kgethilweng e ka kenyeletsang ditsebi tsa bonono, diprofeshinale tsa bonono, baemedi bafe kapa bafe ba moabi wa mosebetsi wa bonono, le ba bang jwalo ka ha ho hloka hahala.

Bahlophisi ba tshwanetse ho etsa diqeto tsohle tse hloka hahala mabapi le ho hlophisa projeke le tokisetso pele ho kgothaletswa ho ajwa ha mosebetsi.

Mekgwa ya le lenaneo a nako bakeng sa kabo ya mosebetsi wa bonono di tshwanetse ho hlophiswa.

Mabapi le mosebetsi wa bonono wa batho bohle, setsha bakeng sa mosebetsi se tshwanetse ho hlophiswa le ho beha dithibelo haeba ho na le dife kapa dife. Polokeho ya setsha bakeng sa setsebi, basebetsi, le batho bohle, ho kenyeletswa le boikarabelo ba tleleimi e ka hlahang, ho tshwanetse ho nahanelwa. Qeto e tshwanetse ho etswa hore na e be mosebetsi o tla etsetswa setsheng kapa o tla etsetswa sebakeng se seng le ho kengwa setsheng. Hore na mosebetsi o tla kengwa bakeng sa nako yohle, kapa o tla tloswa hamorao, sena se tshwanetse ho nahanelwa.

Tokomane ya kabo ya mosebetsi wa bonono e tshwanetse ho etsa ditlhokeho, meedi le ditebello di hlake ho ditsebi le diketsahalo kapa dibaka tse amehang.

Bajete bakeng sa kabo ya mosebetsi wa bonono e tshwanetse ho rerwa. Sena se tshwanetse ho kenyeletsa:

- Tefello ho setsebi bakeng sa disaene/mohlala le mosebetsi wa ho qetela;
- Ditjeo tsa leeto, le bodulo ba setsebi haeba ho hloka hahala;
- Ditjeo tsa tshireletso ya inshoreense le hore na ke mang ya jarang ditjeo tsena;
- Ditjeo tsa tlhophiso ya setsha, dimatheriale, botsamaisi ba projeke le boiphihlelo, le disebediswa (ho kenyeletswa le disebediswa tsa indastering tse jwalo ka scissor lifti kapa kereini);
- Ditjeo tsa ho kenya mosebetsi wa bonono ho kenyeletsa le ho o tsamaisa haeba mosebetsi o entswe kante ho setsha.
- Ditjeo tsa infrastraktjha, ho kenyeletswa mabone le matshwao;
- Mosebetsi wa setsebi ho tse ka hodimo mona;
- Mosebetsi wa komiti
 - bajete ya promoshiene
 - bajete ya ho hlahisa buka, haeba ho hloka hahala.

Moo ditshenyehelo tsa sebele tsa tlhahiso kapa ho kenya thepa di ke keng tsa etswa, kgakanyo e tshwanetse ho kenyeletswa kontrakeng, ho bontsha ka ho hlakileng hore na ke mang ya ikarabellang bakeng sa ditjeo le ditjeo tsa tsamaiso.

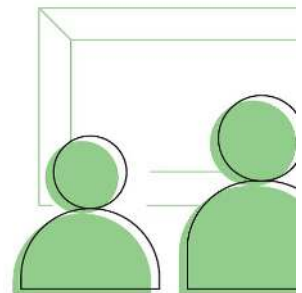
Tumellano e ngotsweng e tshwanetse ho hlophiswa pakeng tsa setsebi, mokena-dipakeng, moabi wa mosebetsi wa bonono, e leng se thehang maemo ao ho dumellanwang ka ona pakeng tsa batho ba amehang.

Kontraka ya kabo ya mosebetsi wa bonono e tshwanetse ho kenyeletsa ditlhokeho dife kapa dife mabapi le mehlala ya mosebetsi wa bonono. Nako e ngata e tshwanetse ho fuwa setsebi hore re qetelle mohlala wa mosebetsi wa bonono. Tefiso e tshwanetseng bakeng sa tlhahiso ya mohlala wa mosebetsi wa bonono e tshwanetse ho lefshwa setsebi ka seng ha mohlala o qetilweng wa mosebetsi wa bonono o iswa ho

bahlophisi. Kontraka e tshwanetse ho fana ka kgonahalo ya diphetoho mohlaleng o dumeletsweng wa mosebetsi wa bonono tse ka hlokalahalang, le tshebetso ya tsona.

Dikotsi kaofela tse amanang le tlhahiso le mosebetsi wa bonono nakong ya ketsahalo le (di)sebakeng se kgethehileng ke boikarabelo ba moabi wa mosebetsi wa bonono. Kahoo moabi o tshwanetse ho fana ka inshoreense bakeng sa mosebetsi le setsha nakong ya tlhahiso le ho kenya ha thepa, le hang ha mosebetsi phethilwe. Melawana e tshwanetse ho ngolwa fatshe.

Di-institjhushene tsa batho bohle di tshwanetse ho etsa boikgathatso bo kgethehileng ho thusa le ho nolofaletsisa ditsebi ho fihlella ditlhokeho tsa letoto la phepelelo ya thepa tsa botsamaisi, le ho etsa bonnete ba hore botsamaisi ba letoto la phepelelo ya thepa ha ba be le kgahlamelo e mpe kgethong ya mosebetsi wa bonono.

Kontraka ya kabo ya mosebetsi wa bonono e tshwanetse ho bontsha melawana ya kamohelo le ho saena bakeng sa phethelo ya mosebetsi.

Setsebi se tshwanetse ho boloka bongata IPR, mme ka ho kgethehileng ba Khopiraete ya mosebetsi. Kontraka e tshwanetse ho netefatsa boikarabelo ba moabi wa mosebetsi wa bonono kamanong le ditokelo tsa boitshwaro tsa setsebi (mongodi) hara dintho tse ding, tshenyeho, ho hlokeha ha tlhokomelo ya thepa kapa tshwaro e mpe, mme e tshwanetse ho bolela boikarabelo ba moabi wa mosebetsi wa bonono ka kakaretso ditaba tse jwalo ka tlhokomelo ya thepa, tshireletso ya mosebetsi wa bonono kgahlanong le ho onala, tshwaro e sa lokang, poloheho le tshireletseho (ka ho kgethehileng tshenyho e nang le lonya) le ho lahlua ha thepa.

Tumellano ya melawana ya kontraka ya kabo ya mosebetsi wa bonono e tshwanetse ho fihlellwa kapele kamoo ho kgonahalang ho latela tshebetso ya kgetho. Setsebi se kgethilweng ha se a tshwanela ho nka mosebetsi o eketsehileng projekeng ntle le haeba le ho fihlela tumellano e fihleletswe ke moabi wa mosebetsi wa bonono mabapi le melawana ya kontraka yakabo ya mosebetsi wa bonono, mme tumellano e ngotswe fatshe.

Letoto la tshebetso ya ditefello le tshwanetse ho etswa bakeng sa setsebi. Bonyane ba tlhophiso e sisintsweng ya tefello bo hloka hore tefello ya pele e etswe ha kontraka e saenwa, ya bobedi ka mora ho phethela mokgahlelo wa disaene, mme tefello ya ho qetela qetellong ya mosebetsi.

Moo setsebi se ikarabellang bakeng sa ho reka dimatheriale le ditjeo tsa ho etsa mosebetsi, tlhophiso ya tefello e tshwanetse ho lemoha hore ditsebi di ka nna tsa se be ditjhelete tse lekaneng ho lefella ditjeo tsa diprojeke tse kgolo esale pele, le hore ditefello di hloka ho etswa ka nako. Tlhophiso ya dikotlo bakeng sa ditefello tse etswang ka mora nako e tshwanetse ho kenyeletswa kontrakeng.

Haeba setsebi se ikarabella bakeng sa ho reka dimatheriale le ho hlokomela ho etswa ha mosebetsi wa bonono o abilweng, tefello ya mantlha e tshwanetse ho kenyeletsa karolo bakeng sa tefiso e etswang ke setsebi le karolo e kgolo bakeng sa ho lefella dimatheriale le ditjeo tsa ho etsa mosebetsi.

Tumellano ya pele e tshwanetse ho fihlellwa mabapi le tlhophiso ya diboka tsa sehlooho tse amanang le projeke tseo setsebi se tla lebellwa ho fihla ho tsona. Ho tla dibokeng tse eketsehileng ho tshwanetse ho

lefshwa ho ya ka reiti ya tefello ya hora eo ho dumellanweng ka yona.

Tokisetso e tshwanetse ho etswa bakeng sa ho sebetsana le diphetoho tse sa lebellwang ditjeong. Tsena di ka etsahala ka lebaka la:

- Ditieho tsa projeke ka kakaretso;
- Ditieho tsa ho amohela dikhotheishene ke moabi wa mosebetsi wa bonono, e leng ho lebisang ho etsweng ha dikhotheishene hape ka kgonahalo ya ditjeo tse nyolohang kgabahareng;
- Ho fokotswa ha bajete ke sehlopha se abang mosebetsi wa bonono, kapa diphetoho tse ding tse etsang hore projeke e se tswele pele ho latela sebopeho sa mantlha, mme ho hloka hore mosebetsi o disaenwe botjha kapa ho etsa mosebetsi hape;
- Diphetoho tse eketsehileng ho didisaene tse entsweng ka kopo ya moabi wa mosebetsi wa bonono, ha tsena di le ka hodimo ho palo ya dintjhafatso tse boletsweng kontrakeng, le ho lefella ke tefiso ya mantlha.

Setsebi ha e ya lebellwa hore se jare ditjeo tse eketsehileng tse hlahileng tlasa maemo a jwalo. Ditefiso tse tshwaneleheng tsa disaene, le ditjeo tse ding bakeng sa mosebetsi o eketsehileng, ditshebeletso le dimatheriala tse hloka halang ka lebaka la maemo a ka nqane ho taolo ya setsebi, di tshwanetse ho lefshwa ke moabi wa mosebetsi wa bonono.

Ditsebi di tshwanetse ho lemoha ditokelo tsa thepa ya tsona ya kelello. Ka ho tshwaneleheng khopiraete ya bobedi mehopolo e bonwang le mosebetsi wa bonono di tshwanetse ho bolokwa ke setsebi. Kontraka pakeng tsa moabi wa mosebetsi wa bonono le setsebi e tshwanetse ho kenyeletsa ditokelo tse mabapi le ho hlahiswa hape le ditokelo tsa boitshwaro tsa tlotla.

Boqapi ba setsebi ba mosebetsi wa bonono bo tshwanetse ho bontshwa ka ho hlakileng setsheng mme bo tshwanetse ho neha setsebi tlotla letshwaong le bapileng, le ho kenya tshaeno mosebetsing wa bonono o abilweng, ntle le haeba ho dumellanwe ka mokgwa o fapaneng. Sebopeho le boholo ba tlotla le/ kapa tshaeno di tshwanetse ho dumellana le se ngotsweng pele mosebetsi o abilweng o qala.

Ho bohlokwa ho hlakisa hore na ke mang ya ikarabellang bakeng sa inshoreense ya mosebetsi haeba o etsetswa setsheng, ho na ke mang ya ikarabelang ho amohela dimatheriala setsheng, le bakeng sa poloko ya tsona, le hore na ke mang ya ikarabellang nakong ya ho kengwa ha mosebetsi. Ditaba tse mabapi le ditlhapiso tsa basebetsi haeba ba lemala mosebetsing, tlhokomelo ya thepa, tlhokomelo le taolo, boikarabelo ba ditlleimi tsa batho bohle le ho tloswa boikarabelong ba tleleimi ya tahlehelo ho latela tsebo ya mosebetsi di tshwanetse ho nahanelwa.

3.7 DITLHODISANO, DIKGAU LE MEPUTSO

3.7.1 DITLHODISANO TSE BULEHILENG LE TSE KWETSWENG LE DIKETSAHALO

Ditlhodisano tse kwetsweng di kenyeletsa mohapi wa moputso ya kgethilweng esale pele ke komiti ntle le memo e bulehileng bakeng sa dikopo. Memo e bulehileng e mema ditsebi ho romela mesebetsi ya tsona le diprojeke bakeng sa ho nahanelwa.

Mabapi le dimemo tse bulehileng, tlhahisoleseding ya mantlha ya promoshene e tshwanetse ho kenya tlhaloso e akaretsang ya projeke mme e tshwanetse ho bontsha ditlhokeho tsa ho romela tse nang le mehla eo tlhodisano e kwalang ka ona bakeng sa mokgahlelo ka mong le tijelete e fumanehang tlhodisanong bakeng sa meputso le/kapa ditjeo tsa tlhahiso moo le haeba ho sebetsa. Tlhahisoleseding mabapi le bahlophisi ba tlhodisano le tshebetso ya kgetho e tla latelwa di tshwanetse ho kenyeletswa memong.

Tlhaloso e batsi ya projeke e tshwanetse ho kenyeletsa:

- Tlhaloso ya projeke le dithibelo dife kapa dife;
- Dintlha mabapi le hore na ke bomang ba ka knelang tlhodisano;
- Tlhaloso ya setsha le dithibelo dife kapa dife;
- Mofuta wa mosebetsi wa bonono o amohelang (ka mantswe a mang, dintlha tse batsi ka setshwantsho se betlilweng kapa mesebetsi ya bonono e tsamaiswang);
- Mehla kaofela eo ho kwalwang ka yona le ditlhokeho;
- Lebitso la mohlophisi wa tlhodisano;
- Tlhalosoya mekgahlelo ya tshebetso ya kgetho;
- Polelo mabapi e hore na e be ditshwantsho tsa setsebi di a hloka hloka mohatong wa pele wa tlhodisano. Haeba ditshwantsho di hloka hloka, dintlha mabapi le dibopeho tse amohelang di tshwanetse ho kenyeletswa, le mehla eo ditshwantsho di tshwanetseng ho kgutliswa;
- Polelo mabapi le khopiraete le ditokelo tsa boitshwaro tsa mosebetsi/projeke e romelwang;
- Lethathama la ditlhokeho kaofela tseo setsebi se tshwanetseng ho le tlatsa ha e romela;
- Mohla wa tsebiso bakeng sa bahapi. .

3.7.2 KGETHO LE MAEMO A KENO

Ditokisetso tsohle le ditsebi (bobedi bahapi ba ngotsweng lethathameng le lekgutshwanyane le bahapi) di tshwanetse ho ngolwa kontrakeng mme di tshwanetse ho kenyeletsa disepesifikeishene bakeng sa:

- Phumano;
- Bajete ya tlhahiso, hokae le haeba ho sebetsa;
- Ditlhokeho tsa ketsahalo/sebaka moo setsebi se emelwang ke sebaka sa kgwebo;
- Ditokelo tsa boitshwaro, dikhopiraete le ditumello;
- Ditjeo le dilojistiki moo ho sebetsang bakeng sa dipontsho tsa bohahlaudi le dipotso ka kakaretso.

3.7.3 DITOKELO TSA BOITSHWARO, DIKHOPIRAETE LE DITUMELLO

Maemo a keno a tshwanetse ho bontsha hore na ke bakeng sa morero ofe matheriale efe kapa efe kapa kaofela ya yona e rometsweng e ka sebediswang. Ditsebi di tshwanetse ho fuwa tokelo ya ho hana

tshebediso e sisintsweng ya mosebetsi wa bona/sephetho sa boqapi ho sireletsa sephiri sa bona, kapa ho thibela ho hlahiswa hape ho sa dumellwang, ketsahalong eo tshebediso e jwalo e sa boelwang diphelelong tsa keno.

Haeba ho tshwaneleha, tefiso ya laksense ya khopiraete e tshwanetse ho dumellanwa mabapi le tlhahiso hape ya nako e tlang ya ditshwantsho dife kapa dife.

Ditokelo tsa boitshwaro tsa setsebi di tshwanetse ho bolokwa. Ditokelo tsa boitshwaro di neha setsebi tokelo ya ho tsejwa jwalo ka mongodi wa mosebetsi (ho fuwa tlotla). Di kenyeletsa tokelo ya hore botshepehi ba mosebetsi wa bona bo hlomphe (bo se fetolwe, ho kenakenana le bona kapa ho bo senya ka tsela efe kapa efe).

Haeba mosebetsi o hlahiswa hape, motho ya nkang difoto le yena o tshwanetse ho lebohuwa.

Moo difoto tsa tlhodisano kapa tsa bahapi ba mosebetsi o abilweng di tlang ho sebediswa hamorao bakeng sa merero ya kgwebo, bahlophisi ba tshwanetse ho nahana ka hore na e be tumello mohlahlobuwa, kapa mohlokomedi wa mohlahlobuwa, e tshwanetse ho fumanwa pele ho tshebediso e jwalo.

Bahlophisi ba lakatsang ho kenyeletsa ditshwantsho tsa (me)mosebetsi o hapileng moputso ho websaete ba tshwanetse ho nka mehato ho qoba tshebediso e mpe ya khopiraete, jwalo ka ho beha meedi mabapi le boholo ba resolushene ya ditshwantsho.

Tefello ya ditefiso tsa laksense le maemo a tsena di tshwanetse ho dumellanwa ka ho ngolwa fatshe.

Bahlophisi ba tshwanetse ho bontsha haeba bahapi kapa ditsebi tse ding di lebeletse hore di nke karolo mesebetsing efe kapa efe ya botho ya promoshene e amanang le ketsahalo.

Ditsebi di tshwanetse ho ba le tokelo ya ho buisana tekanyo ya bonkakarolo ba bona dipromosheneng tse jwalo.

3.7.4 BAAHLODI, KAHLLOLO, HO HANA LE HO BEHA THIBELO MOSEBETSING

Bahlophisi ba tshwanetse ho leka ho kopanya bakgethi kapa baahlodi ba ikemetseng kgethong ya komiti.

Tlhodisano e tshwanetse hore e be le pholisi ho etsa bonnete ba hore kgetho lethathameng le kgutsufaditsweng ha e na leeme mme e na le ponaletso.

Ditshebetso tsa baahlodi di tshwanetse hore di hloke leeme mme di be le ponaletso.

Baahlodi ba tshwanetse ho phatlalatsa dikamano tsohle tsa bona tsa mosebetsi le tsa lelapa nakong ya tshebetso ya lethathama le kgutsufaditsweng (ka mohlala, khureita ya ileng a bontsha setsebi sa mosebetsi wa bonono, kapa setsebi sa gallari se ileng kapa se nahanang ka ho bontsha kapa ho emela setsebi sa mosebetsi wa bonono se entseng kopo, ba tshwanetse ho phatlalatsa dikamano tsena).

Tshebetso e molemo ka ho fetisisa ke hore ditshebetso tsa kahlolo le ho ngola lethatham le kgutsufaditsweng ho ngolwe fatshe ditlalehong, mme e fumanehe bakeng sa referense ketsahalong eo ho hanwang kahlolo. Ka nako e tshwanang, sephiri sa baahlodi se tshwanetse ho sireletswa kamoo ho ka kgonahalang. Baahlodi ba tshwanetse ho ba le bolokolohi ba ho sebedisa mehopollo ya bona ho kgetha mosebetsi wa bonono oo ba o kgethang. Haeba ho na le meedi mabapi le tshebetso ya baahlodi, ena e tshwanetse ho ngolwa fatshe ka mokgwa o hakileng pele kahlolo e qala.

Bahlophisi ba tshwanetse ho etsa moralo wa ho sebetsana le kotsi mabapi le kgonahalo ya mesebetsi ya bonono e ka hlahisang tsekisano. Moralo o tshwanetse ho lemoha ditokelo tsa ditsebi tsa ho kena kapa ho romela mosebetsi, bahlophisi, batho bohle, le batshehetsi ka ditjhelete le mekgatlo e tshehetsang ka

ditjhelete.

Bahlophisi ba tshwanetse ho etsa bonnete ba hore bahapi ba tlhodisano ba tsebiswa pele ho bulwa ketsahalo ho ba nolofaetsa hore ba tle le ho fumana moputso kapa kgau. Ba ka koptjwa hoe ba boloke sena e le pinyane haeba ho hloka hala. Haeba bahapi ba kena maetong ho tswa hole, bahlophisi ba tshwanetse ho ba thusa ka ditjeo tsa maeto.

Ditsebi tse sa kgethwanng lethathameng le kgutsufaditsweng di tshwanetse ho tsebiswa hanghang hore ha disa hlola di le tlhodisanong. Ditokisetso di tshwanetse ho etswa hanghang hore dimatheriale tsa bona di bokellwe.

3.7.5 DIPHUMANO

Bahlophisi ba tshwanetse ho bolela ka ho hlakileng dipheelong tse keno hore na ke phumano ya mofuta ofe e tla fanwa – hore na e tla ba ka theko, kapa phapanyetsano ya boleng ba moputso wa tjhelete, le hore na ke mang, kapa ke mokgatlo ofe oo qetellong o tlang ho ba beng ma mosebetsi.

Bahlophisi ba tshwanetse ho lemoha hore theko kapa phumano ya mosebetsi ha e kenyeletse phetiso e iketsahallang ya ho ba mong a khopiraete mosebetsing. Haeba bahlophisi ba batla ho ba beng ba khopiraete, tumellano ya laksense e tshwanetse ho etswa le setsebi mme tefello e arohileng e tshwanetse ho etswa.

Ditsebi tse nang le boemedi bo feletseng ba gallari di hloka ho eletsa moemedi wa tsona ka phumano efe kapa ka theko kapa moputso, mme ba tshwanetse ho buisana ka maemo a khomishene ya gallari e tshwanetseng ho lefshwa.

3.7.6 POKELLO YA MOSEBETSI

Dipehelo tsa keno di tshwanetse ho bontsha mekgwa e amohelang bakeng sa ho tlosa mosebetsi o kgethilweng le o sa kgethwanng, ka dintlha tse feletseng tsa (me)mohla, (di)sebaka le (di)nako. Melao efe kapa efe mabapi le ho tloswa pele ha mosebetsi pontshong (pele pontsho kapa ketsahalo e fela) e tshwanetse ho bolelwa.

Bahlophisi ba tshwanetse ho neha ditsebi, diajente tsa bona, dikhamphani tsa courier kapa tse tsamaisang thepa nako e utlwahalang ya ho bokella mosebetsi. Pokello e tshwanetse ho dumellwa bakeng sa nako ya bonyane dibeke tse pedi.

Dipehelo tsa keno di tshwanetse ho bontsha hore na e be ditefiso tsa ho boloka thepa, haeba di le teng, di tla lefiswa le hore na hantlentle tlasa maemo afe. Ditefiso dife kapa dife tsa poloko di tshwanetse ho bolokwa di le tlase.

Dipehelo tsa keno di tshwanetse ho bontsha mokgwatshebetso wa tsebiso o tla latelwa ke mohlophisi pele mesebetsi e sa bokellwang e nkuwa e 'sa tleleimuwa' kapa ho lahlua.

Bahlophisi ba tshwanetse hodumella bonyane dibeke tse tshelletseng bakeng sa ditsebi ho tleleima mosebetsi wa bona.

3.7.7 LEKGETHO TJHELETENG YA MOPUTSO O HAPILWENG

Batshwantshisi ba mesebetsi ya bonono ba hapileng moputso le ditsebi ba ikarabella bakeng sa dikgulo tsa lekgetho la kuno moo ho sebetsang.

3.8 DI-WORKSHOPO LE DITLELASE TSE HLWAHLWA

3.8.1 DIKONTRAKA

Ditumellano kaofela tsa workshopo di tshwanetse ho buisana ka kontraka e ngotsweng fatshe le ho saenwa tse bontshang tefello le tlhophiso ya ditefiso, boikarabelo bakeng sa ditjeo tsa dimatheriale le

disebediswa, ditokisetso tsa inshoreense, boikamahanyo le mehato ya bophelo bo botle mosebetsing le polokeho le melao ya boitshwaro sebakeng sa mosebetsi.

Kontraka e tshwanetse ho bontsha ka ho hlakileng hore na ke batho bafe ba ikarabellang bakeng sa tefello ya ditefiso tsa ho hira, ditefiso tsa botsamaisi le ditshebeletso tse jwalo ka motlakase.

Kontraka kapa tumellano e tshwanetse ho bontsha ka ho hlakileng hore na ke batho bafe ba ikarabellang bakeng sa ho reka dimatheriale, le ho fihlella ditokisetso tsa tefello kapa puseletso tseo ho dumellanweng ka tsona.

3.8.2 DITEFELLO LE DITJEO

Matitjhere a di-workshopo a tshwanetse ho lefuwa ho ya ka maemo a bona a profeshinale, boiphihlelo le tsebo.

Ditokisetso tsa workshopo le ho ruta dinakong tsa sehla tsa selemo ke tsa nakwana mme ha se mosebetsi wa nako yohle le o nang le nako e sa fetoheng, mme ditekanyo tsa tefello di tshwanetse ho lefella bakeng sa ho se be le tefello letsatsing la phomolo, tefello ya ho kula le ka dinako tse ding ditefelo tsa nako ya ho beha meja fatshe.

Matitjhete a tsamaisang di-workshopo tlasa kontraka a bontsha tefello ya ona, ho itshetlehile ka ditefiso tsa thuto, ditjeo tsa dimatheriale, ho hira disetudio le dibaka, le ka dinako tse ding hammoho le ditjeo tsa ho palama. Matitjhere a tshwanetse ho lemoha dipholisi tsa thuto le dibopeho tsa ditefiso, le maemo a ka hlalosing tefello ya ho qetella.

Ditjeo kaofela tse lebeletsweng le tse amehang bakeng sa workshopo di tshwanetse ho bontshwa ka ho hlakileng kontrakeng.

3.8.3 KOPO

3.8.3.1 HO HLAKOLA LE PUSELETSO

Bafani ba thuto e phahameng ba tshwanetse ho etsa hore tlhophiso ya bona ya ditefiso e fumanehe bakeng sa batho bohle bakeng sa lenaneo lefe kapa lefe le fanwang.

Bafani ba thuto e phahameng ba tshwanetse ho ntshetsa pele le ho kenya tshebetsong pholisi ya ho hlakola. Pholisi e tshwanetse ho bontsha ka ho hlakileng hore na ke neng baithuti ba nangle tshwaneloya ho buseletswa ditefiso tsa bona mabapi le ho hlakola, le hore na ke neng baithuti ba hlokwang ho lefa ditefiso tsa ho hlakola.

Moo ho kgonahalang, di-institjhushene tsa thuto e phahameng di tshwanetse ho ba le leano la tefello bakeng sa baithuti ba sa kgoneng ho lefella tefello ya mantlha ka ho feletseng.

3.8.3.2 DIMATHERIALE LE DISEBEDISWA

Mananeo a thuto e phahameng le dithuto di tshwanetse ho bontsha ka ho hlakileng hore na ke dimatheriale dife le disebediswa tse tla hloka hore na ke neng baithuti ba di lefe, maemo a amang ho kgutliswa ha depositi, le hore na e be ho lokiswa ha disebediswa tse senyehileng ho ka phaellwa ditefisong tsa thuto, le hore na e be tokelo ya baithuti ya ho fumana kgau e ka nna ya itshetleha ka tefello e feletseng).

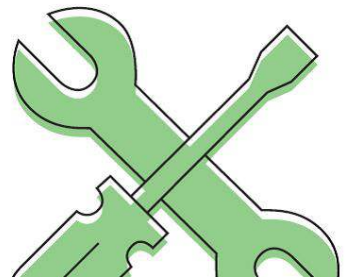
Bafani ba thuto e phahameng le mananeo ba tshwanetse ho ba le pholisi e hlakileng le e fumanehang ho laola disebediswa tse hirilweng tsa institjhushene kapa lenaneo. Sena se tshwanetse ho bontsha didepositi tseo ho ka lebellwang hore baithuti ba di lefe, maemo a amang ho kgutliswa ha depositi, le maemo afe kapa afe a ka amang phano ya dikgau (ka mohlala, hore na e be ho lokiswa ha disebediswa tse senyehileng ho ka phaellwa ditefisong tsa thuto, le hore na e be tokelo ya baithuti ya ho fumana kgau e ka nna ya itshetleha ka tefello e feletseng).

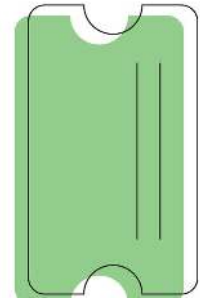
3.8.3.3 DIPHETHO

Bafani ba thuto e phahameng le mananeo ba tshwanetse ho etsa hore lenaneo la thuto, diphetho tsa thuto le mokgwathahobo wa ntshetsopele ya bokgoni di fumanehe bukaneng ya dithuto tsa sekolo. Sena se tshwanetse ho kenyeletsa menyetla efe kapa efe ya mosebetsi eo thuto e ka e nehang baithuti.

3.8.3.4 DINAKO LE SEBAKA

Bafani ba thuto e phahameng le mananeo ba tshwanetse ho etsa hore dinako le dibaka tsa dithuto kaofela le mananeo ao ba fanang ka ona di fumanehe.

4. DIBAKA LE DIKETSABALO TSA KGWEBO

Dibaka tsa kgwebo le diketsabalo ke dipontsho, mekete, mekgatlo le di-institjhushene tse etsang hore thekiso ya mesebetsi ya bonono le/kapa ditshebeletso tse amanang le bonono e be kgwebo ya tsona e ka sehloohong. Sebopeho sa tshebetso ya mehleng ena ya bonono se bolela hore dibaka tse jwalo le diketsabalo di na le mohopolo o pharaletseng le meralo ya diphallelo le maikemisetso a fetang feela profiti; le ha ho le jwalo, haeba karolo e kgolo ka ho fetisisa ya mesebetsi le nako di tsepamisitswe thekising ya mesebetsi ya bonono le/kapa ditshebeletso, kahoo ketsabalo kapa sebaka ba tla tadingwa e le tsa kgwebo. Thekiso ya mesebetsi ya bonono le/kapa ditshebeletso kantle ho dibaka le diketsabalo (ho kenyeletswa le ditsebi ka botsona), ka ho tshwanang e tadingwa e le ya kgwebo mme ka hoo e tla laolwa ke ditataiso tse tshwanang tsa tshebetso e molemo ka ho fetisisa.

Ditataiso tsa tshebetso e molemo ka ho fetisisa bakeng sa dibaka tsa kgwebo le diketsabalo di tshwana le tse sebetsang dibakeng kapa diketsabalong tseo e seng tsa kgwedo (sheba Karolo ya 3), mme ka hoo ha ho hlokahale hore di phetwe hape mona. Karolo ena e sebetsana le ditshebetso tse molemo ka ho fetisisa, ditlwaelo le maemo ao ka ho kgethehileng a amang ditaba tsa kgwebo. Ha bohlokwa, dikarolo tsa sehlooho di totobaditswe moo tshebetso e molemo ka ho fetisisa e seng, mohatong ona, tlwaele kapa boemo, empa e kenyeleditswe e le ho kgothatsa le ho hlomella bohle ho sebeletsa sepheong sa ho ba le tshebetso e molemo ka ho fetisisa e amohelehang matjhabeng.

4.1 MEFUTA YA DIBAKA LE DIKETSABALO TSA KGWEBO

Dibaka le diketsabalo tsa kgwebo ba etsa mesebetsi e hlahisang profiti e tswellang e jwalo ka thekiso ya mesebetsi ya bonono le dintho tse ding jwalo ka sepheo sa bona se ka sehloohong. Le hoja dibaka tsena le diketsabalo ba ka ba le melao ya bohlokwa e pharaletseng le maikemisetso, mananeo a bona, ditshebetso tsa ho etsa diqeto ka ho ka sehloohong a tsepamisitswe dithahasellong tsa kgwebo le profiti. Dibaka tsena le diketsabalo ba kenyeletsa di-gallari tsa kgwebo, dibaka tsa dipontsho le dipontsho tsa dithekiso tse hlahang di sa lebellwa.

4.2 DIPHOLISI

Di-gallari tsa kgwebo le diketsabalo ba tshwanetse ho ba le dipholisi tse kentsweng tshebetsong mabapi le ditshebetso tsa dipontsho, boemedi le dithekiso. Dipholisi tsena di tshwanetse ho fumaneha bakeng sa ho shejwa kamehla ke basebedisi/bahiruwa mme di tshwanetse ho kgemiswa le dinako kamehla.

4.3 BOEMEDI BO FELETSENG SEBAKENG SA GALLARI

Seo o Tshwanetseng ho se Tseba le ho se Lebella

Boemedi ba gallari bo a fapana ho tswa gallaring e nngwe ho ya ho e nngwe mme ka dinako tse ding bo fapana ho ya ka setsebi ho ya ho se seng hara gallari e tshwanang. Ditataiso tsa tshebetso e molemo ka ho fetisisa tse thathamisitsweng mona di nkuwe ho tswa tshebetsong e pharaletsang ya gallari hara Afrika Borwa, tse fihlellang tshebetso e molemo ka ho fetisisa e lebeletsweng matjhabeng.

Ho kgothaletswa hore digallari kaofela le ditsebi kaofela di buisane le ho dumellana ka ho ngola fatshe sebopeho le melawana ya kamano ya bona. Sa bohlokwa ka ho kgethehileng ke diphelelo tse mabapi le ho bontsha mosebetsi wa setsebi se le seng feela ka ho kgetheha, dikabo tsa mosebetsi, ditlaleho tsa dibuka tsa ditjhelete le poelano, ditjeo le ditshenyehelo, IPR le tharollo ya ditsekisano.

Tumellano e tshwanetse ho thathamisa ditebello tsa batho ka bobedi ba amehang. Ho fana ka tiisetso e utlwalang, melawana ya kgwebo ya kamano e tshwanetse ho netefatswa ka ho ngolwa fatshe, e bang ka tumellano ya lengolo kapa kontraka e saenweng ke batho ba amehang le e sebetsang molaong. Haeba ho ka ba le phetoho melawaneng ena, setsebi le gallari ba tshwanetse ho buisana ka diphetoho tse hlokalang, le ho ngola tsena jwalo ka phetoho tumellanong.

Dikamano tsa boemedi tse feletseng ka ho tlwaelehileng di lebeletswe hore e be tsa nako e telele. Dikamano tsa boemedi tse feletseng ha se tsa bakeng sa nako e sa fetoheng. Melawana kaofela ya boemedi, ho kenyeletswa le mekgwatshebetso e hlakileng e bontshang kamoo motho ka mong ya amehang a ka tswang kamanong, e tshwanetse ho dumellanwa ka ho batsi le ka ho ngolwa fatshe.

Ke tlwaelo hore batho ba amehang ba lekole hape kamano ya bona ya kgwebo nako le nako. Tekolo ena e tshwanetse ho etswa bonyane kamehla ha diphetoho tsa pontsho ka nngwe di hlahlojwa.

Ditsebi le digallari tsa kgwebo/barekisi ba tshwanetse ho bontsha ka ho hlakileng ha ba theha kamano hore sepheo sa yona ke dithekiso tse atlehileng tsa mosebetsi wa bonono. Le ha ho le jwalo, le hoja thekiso ka ho tlwaelehileng e etsahala kahare ho gallari kapa ho seng jwalo kamanong le gallari, mesebetsi e meng ya bonono ya setsebi e tlatsetsa kgonahalang ya thekiso ya mosebetsi wa setsebi. Tsena di ka kenyeletsa, empa ha di kenyeletse tsohle, dipontsho tsa gallari bakeng sa batho bohle, mesebetsi wa bonono oo e seng wa kgwebo, mesebetsi ya promoshene, le dikamano tsa dithekiso le barekisi ba bang kantle ho sebaka seo ho dumellanweng ka sona pakeng tsa gallari le setsebi qalong ya kamano. Digallari tsa kgwebo di tshwanetse ho hlophisa ho tshetsetsa mesebetsi e jwalo, ho isa tekanyong eo ditjhelete tsa bona di ka dumellang mesebetsi o jwalo, le ho ikamahanya le tumellano ya mantlha.

Digallari di tshwanetse ho lebella ho bontsha le ho rekisa mesebetsi wa setsebi kamehla hara sebaka sa gallari. Ditsebi di tshwanetse ho lebella ho fepela mesebetsi kamehla.

Setsebi se emelwang ke gallari ha se a tshwanela ho nyatsa kapa ho hlokomoloha kamano ya sona le gallari ka ho leka ho theha kgwebo e ikemetseng le ditlaleante.

Le hoja tshebeletso e ka sehloohong ya gallari ho setsebi e le ho rekisa mesebetsi, boemedi ba gallari bo ka boela ba kenyeletsa ditshebeletso tse thathamisitsweng mona ka tlase. Lethathamo lena ke pontsho ya ditshebeletso tse ka sehloohong tseo galari e ka fanang ka tsona jwalo ka ho emela setsebi. Ha se lethathamo la dintho tsohle, mme ha se digallari kaofela tse fanang ka ditshebeletso tsohle:

- Ho tshwara dipontsho tsa kamehla hara gallari;
- Ho tsamaisa ditlhokeho tsohle tsa promoshene tsa setsebi (sheba Media, Karolo ya 6);
- Ho kgothaletsa dithekiso kantle ho gallari lefatsheng la batho bohle le la praeve;
- Ho kgothaletsa babokelli le ditlaleante tsa dikgwebo;
- Ho sireletsa ditokelo tsa setsebi, ho kenyeletswa le khopiraete, mesebetsing e amanang le mesebetsi ya bonono eo e leng ho khonsaenemente, kapa e kgothaletswang ke gallari.
- Ho kgothaletsa dithekiso kantle ho gallari lefatsheng la batho bohle le la praeve;
- Tshebedisano le setsebi mabapi le tlhodiso, dithuso, le dithomello tsa mesebetsi e abilweng tse lokiseditsweng ke gallari;
- Ho ngola mesebetsi kaofela e tlohetsweng jwalo ka khonsaenemente, ka tumello, ka kadimo, le ho rekiswa.

Gallari ha ya tshwanetse ho lebella hore sebaka sa yona se bontshe mesebetsi wa setsebi se le seng feela ka ho kgetheha ho fetisa sebaka sa yona sa nnete sa ditshebetso.

Gallari e tshwanetse ho kgona ho fana ka mabaka bakeng sa tleimi efe kapa efe ya tshebeletso e fuwang yona e le nngwe feela.

Moo ho sa saenwang tumellano e ngotsweng le e hlakileng ya tshebeletso ho motho a le mong feela, ha ho e tshwanetseng ho nkuwa feela hore e teng.

Ketsahalong eo ho nang le tlolo ya kontraka, bokena-dipakeng bo tshwanetse ho batlwa pele ho qalwa ka mehato ya molao.

4.3.1 DIPONTSHO

Gallari le setsebi ba tshwanetse ho dumellana ka bokgafetsa ba dipontsho.

Gallari le setsebi ba tshwanetse ho buisana le ho dumellana ka ho ngola fatshe leano le molemo ka ho fetisisa la ho etsa promoshene ya mosebetsi, ho kenyeletswa bokgafetsa le dinako tsa dipontsho, le haeba na mosebetsi o tshwanetse ho fumaneha ho shejwa pele ho pontsho e hlophisitsweng.

Moo gallari e fanang ka dipontsho tsa setsebi se le seng feela, setsebi se tshwanetse hokgona ho lebella dipontsho kamehla, 'kamehla' e hlalosewang ka ho ngolwa fatshe mekgahlelong ya pele ya tumellano ya boemedi. Setsebi le gallari ba tshwanetse ho buisana ka mananeo a nako.

Moo gallari e sa faneng ka dipontsho di le ding feela, setsebi se tshwanetse ho kgona ho lebella hore sampole ya boemedi ya mosebetsi wa bona e bontshwe kamehla.

Ho thusa kotleho ya pontsho ya mosebetsi, setsebi se tshwanetse ho tlisa mosebetsi oo ho dumellanweng ka ona gallaring ka tlhophiso e ntle le ka nako e ntle.

Gallari le setsebi hammoho ba tshwanetse ho buisana ka tumellano e ngotsweng fatshe mabapi le boemedi bo sa akaretseng mosebetsi wa setsebi se le seng feela. Ho se bontsha mosebetsi wa setsebi se le seng feela ho ka kenyeletsa, empa ha se tsohle, sebaka, mokgwa wa dithekiso, le ditsela tsa puisano.

Setsebi le gallari ba tshwanetse ho buisana le ho dumellana hore na ke mang ya lefellang ditjeo tsa ho kenya diforeimi le hore na khomishene e tla balellwa thekisong ya mosebetsi o kentsweng foreimi kapa o sa kengwang foreimi. Diketsahalong tse ngata haholo ditsebi – ka dipuisano le gallari – ba ikarabella bakeng sa ho kenya diforeimi mosebetsing wa bona bakeng sa morero wa nehelano le thekiso.

Setsebi se tshwanetse ho neha gallari lethathama la baeti bakeng sa ho bulwa ha pontsho, ho kenyeletswa e mabitsa batho ba nakong e fetileng ba ileng ba reka mosebetsi wa bona.

Ha setsebi se fumana memo ya ho etsa pontsho sebakeng se seng, sena se tshwanetse ho senolwa le ho buisanwa le gallari.

Setsebi se tshwanetse ho neha tlotala ho gallari e kentsweng kontrakeng, ya boemedi ha mosebetsi wa bona o bontshwa sebakeng se seng.

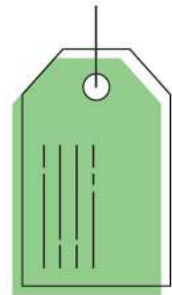
4.3.2 HO BEHA DITHEKO

Gallari le setsebi ba tshwanetse ho dumella hammoho mabapi le thekiso ya ralebenkele ya mosebetsi wa bonono. Sena se tshwanetse ho hlakela setsebi hore dikgulo di a hloka hahala (ka mohlala, ditjeo tsa tlhahiso, ho kenya foreimi, le/kapa dikadimo tsa tjhelete tsa gallari).

Hang ha ditheko de entswe, di tshwanetse hodula di sa fetohle ho parola le dibaka tsohle tsa taolo. Bakeng sa dithahasello tsa batho ka bobedi ba amehang, ho rekisa ka tlase ho ditheko tse behilweng kapa ho phahamisa ditheko sebakeng se seng empa e seng ho se seng ha ho kgothaletswe. Ditshebetso tse jwalo di nyatsa boleng ba mosebetsi wa setsibi mme ke mohlodi o ka kgonahalang wa ho se utlwane pakeng tsa

setsebi le gallari.

Gallari le setsebi ba tshwanetse hore nako le nako ba buisane ka dinyollo tsa ditheko ho kgema le ho phahama ha boleng ba mosebetsi.

4.3.3 DIKHOMISHENE LE DITHEKISO

Khomishene dithekisong ke tefello ya setsebi ho gallari bakeng sa mosebetsi o tswelang pele gallaring le boemedi. E fumanwa ke gallari bakeng sa mofuta ya ditshebeletso tse thathamisitweng tlasa Karolo ya 4.3 mme e lefshwa gallari ha mosebetsi wa setsebi o rekisitswe. Khomishene e tshwanetse hore e buisanwe ke batho ba amehang ho tloha sethathong le reiti e tshwanetse ho bolelwa tumellanong e ngotsweng.

Khomishene ya gallari e tshwanetse ho bontsha mofuta wa tshebeletso (sheba Karolo ya 4.3) e fanwang ke gallari, mme ka ho tiwaelehleng e behwa ho 40% ya theko ya mosebetsi wa bonono. Khomishene e lefshwang e tshwanetse ho ba theko pele ho VAT.

Diketsahalong tsa mekgatlo e sebetsang hammoho, digallari di tshwanetse ho lefshwa khomishene ho ya ka ditshebeletso tsa tsona, e lekang le tshebeletso e fanwang ho setsebi ka seng. Khomishene e ka bang 40% e lokela ho lefshwa bakeng sa thekiso ya mosebetsi wa bonono, jwalo ka ha ho dumellanwe ka ho ngolwa fatshe.

Digallari ha di a tshwanela ho eketsa dikhomishini tsa dithekiso jwalo ka tsela ya ho lefella ditshenyehelo tse eketsehileng. Ho e na le hoo ditshenyehelo di tshwanetse ho lefella ka ho eketsa ditheko, jwalo ka ha ho etsahala dikgwebong tse ding le mafapheng a indasteri.

'Ho rekisa kante ho monyako wa setudio', ha setsebi se etsa ditheko tsa sona tse sa bolelwang ha ho etswa tumellano ya semolao hore gallari e tla ba yona feela e rekisang ka ho kgethehileng, e tla ba mohlodi wa ho se utlwane pakeng tsa setsebi le gallari ya kgwebo mme sena ha se kgothaletswe.

Haeba setsebi se sebedisa nako e eketsehileng mosebetsing o abilweng wa bonono bakeng sa tlelaente ya gallari, khomishene ya dithekiso e ka tlase ho ya tlwaelo e ka sebetsa. Reiti ena le dikarolo tsa batho bohle ba amehang (ho kenyeletswa le empa ha ho felle feela ka bohokahanyi ba tlelaente, ditokomane, bodisa, inshoreense, ho tsamaisa thepa, ho kenya foreimi, ho kenya thepa, le tse ding), di tshwanetse ho buisanwa pele ho qalwa projeke.

Ditefiso tsa gallari bakeng sa ditshebeletso tse ding ntle le dithekiso, tse jwalo ka ho hira mosebetsi wa setsebi, dipuisano bakeng sa kabo ya mosebetsi wa bonono, kapa tshebeletso efe kapa efe e nngwe, di tshwanetse ho buisanwa esale pele ke setsebi le gallari.

Ha setsebi se kenela ditlhodisano, meputso ya mosebetsi wa bonono, kapa dipontsho tse bokellang tjelete e ngata, le meputso ya tlhoho, setsebi se tshwanetse ho etsa bonnete ba hore gallari putswa bakeng sa mesebetsi kaofela eo hajwale e kentsweng ka khonsaenemente ho gallari.

Ha setsebi se fumana krante, moputso, kapa moputso wa kheshe, morekisi wa kgwebo ya a tshwanela ho lebella khomishene.

Setsebi le gallari ba tshwanetse ho buisana hore na e be khomishene e tla lefuwa gallari menehelong, kapa dithekiso tsa mosebetsi wa bonono diketsahalong tsa ho bokella ditshehetso tsa tjelele. Gallari le setsebi ba tshwanetse ho dumellana hammoho mabapi le theko ya resefe ho etsa bonnete ba hore boleng ba mosebetsi ba ho nyenyefatswe.

Setsebi le gallari ba tshwanetse ho dumellana hammoho ka ho ngola fatshe reiti ya khomishene e lefshwang bakeng sa mefuta kaofela e meng ya ditransekshene tse kgethehileng.

Gallari e na le boitlamo ho setsebi le mosebetsing wa setsebi ho emela mosebetsi ka ho feletseng kamoo ho ka kgonahalang, le hantle haholo, le ho se nyenyefatse boleng ba mosebetsi.

Haeba gallari e fana ka ditheolelo, kgulo efe kapa efe profiting e tshwanetse ho nkuwa ho tswa khomishining ya gallari, e seng tjeleteng e lefshwang setsebi.

Tumellano e ngotsweng fatshe ya thekiso e tshwanetse ho ntshuwa ke gallari ho moreki bakeng sa thekiso ka nngwe ya mosebetsi. E tshwanetse ho bontsha dintlha tsohle tsa melawana ya thekiso.

Tefello ho setsebi e tshwanetse ho etswa nakong ya bonyane matsatsi a 30 ka mora thekiso, kapa ha tefello e fumanwa ke gallari, hofe kapa hofe ho tlang pele.

Moo gallari e amohelang ditefello tsa instolmente, bonyane ba depositi ya 25% bo tshwanetse ho etswa.

Moo gallari e dumelang ho amohela ho kgutliswa ha mosebetsi o rekisitsweng, sena e tla ba ditshenyehelong tsa gallari ka ho feletseng.

Ka kopo, gallari e tshwanetse ho neha setsebi setatemente kamoo ditheko di tswelang pele kateng, le ditefello dife kapa dife tsa instolmente tse tshwanetseng ho lefshwa kapa tse fumanweng.

Gallari e tshwanetse ho fana ka setatemente sa akhaonte bakeng sa mesebetsi ka bomong le tefello e nngwe le e nngwe ho setsebi, ho kenyeletswa le dintlha tsa bareki. Ke tlolo ya tumellano ya boemedi bakeng sa setsebi ho batla dithekiso ka kotloloho ho tswa ho bareki ba boletsweng ntle le tefello ya khomishene.

Qetellong ya selemo ka seng sa ditjelele, gallari e tshwanetse ho hlahloba setoko kaofela le ho romella setsebi ka seng lethathama la mesebetsi ya bona e tshwarweng e le khonsaenemente, lethathama la dithekiso tse entsweng nakong ya selemo, mme ba tshwanetse ho lefa ditjelele dife kapa dife tse kolotwang setsebi. Ditatemente tsa tlhahlobo ka nngwe ya setoko kaofela di tshwanetse ho ntshuwa kgafetsa haholo bakeng sa ditsebi tse nang le dithekiso tse kgolo haholo.

4.3.4 KHOPIRAETE

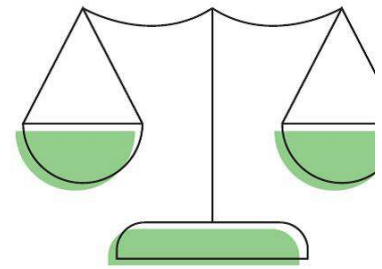
Gallari e tshwanetse ho sireletsa ditokelo tsa molao tsa setsebi, ho kenyeletswa le khopiraete, mesebetsing e amanang le mosebetsi wa bonono oo e leng khonsaenemente ho, o rekiswang ka, kapa o kgothaletswang ke gallari, mme e tshwanetse ho nka mehato e utlwalang ho etsa bonnete ba hore ba bang ba etsa jwalo.

Gallari ha e ya tshwanela ho susumetsa setsebi ho rekisa, ho fana ka laksense, kapa ho behella thoko khopiraete ya bona kapa (jwalo ka ha ho ka sebetsa) ditokelo tsa boitshwaro.

Gallari ha e ya tshwanela ho lebellwa hore e lefe di-royalti bakeng sa ho hlahiswa hape ha mosebetsi wa setsebi moo sepheo sa ho hlahisa hape e leng ho rekisa mosebetsi wa setsebi. Sena se tshwanetse ho netefatswa ka tumellano e ngotsweng fatshe.

Di-royalti, tse kenyeletsang tokelo kapa tumello ya ho sebedisa thepa ya keello, tse lefshwang ho eo e

seng moahi, di ka laolwa ke ho hula lekgetho pele Afrika Borwa. Kgulo ya lekgetho pele ke 15% ya tjelete e lefshwang motho eo e seng moahi.

4.3.5 BOIKARABELO BA TLHOKOMELO

Gallari e ikarabella bakeng sa mosebetsi wa setsebi ha o ntse o le tlhokomelong ya gallari.

Gallari e tshwanetse ho sebedisa tlhokomelo yohle e utlwahalang ha e tshwara, e boloka, e bontsha, le ho paka mosebetsi.

Gallari e ikarabella bakeng sa ho boloka tshireletso e loketseng ya inshoreense. Dintlha tsa inshoreense di tshwanetse ho bontshwa setsebi ka ho ngolwa fatshe, hammoho le tshebetso e tla latelwa haeba mosebetsi o senyehileng, o senyehihile, kapa o utswitswe nakong eo o leng tlhokomelong ya gallari.

Haeba gallari e sa fane ka inshoreense, setsebi se tshwanetse ho tsebiswa ka ho ngola fatshe. Sena ha se behelle thoko boikarabelo ba gallari ba ho lefa ditlhapiso ho setsebi bakeng sa mosebetsi o lahlehileng, o utswitsweng kapa o lahlehileng.

Gallari e ikarabella bakeng sa tshireletso, thibelo ya mollo, le maemo a tikoloho e loketseng ho kenyeletswa le pontsho le mabone.

Haeba mosebetsi o senyeha nakong eo o leng tlhokomelong ya gallari, setsebi se tshwanetse ho fuwa kgetho ya pele ya ho lokisa mosebetsi, kapa ho fana ka tumello bakeng sa kgetho ya molokisi. Gallari e tshwanetse ho lefella ditjeo tsa tokiso.

Haeba tahlehelo kapa tshenyeho e le ya mofuta oo mosebetsi o ke keng wa lokiswa ka mokgwa o kgotsofatsang, setsebi se tshwanetse ho lefshwa nakong e utlwahalang, ho sa natswe maemo a inshoreense a gallari kapa nako e nkuwang ho lefella ka ho feletseng tleimi.

4.4 PONTSHO E LE NNGWE KAPA DIPONTSHO TSE ETSWANG HANNGWE FEELA LE DIKETSABALO

Maamong a mang, ditsebi di ka hlophisa pontsho e le nngwe kapa pontsho e etswang hanngwe feela le gallari ya kgwebo, sebaka, kapa ketsahalo moo ho se nang boitlamo ba kamano e tswelang pele. Maemo a jwalo a ka kenyeletsa, ka mohlala, setsebi se hlophisang pontsho e etswang hanngwe feela toropong e fapaneng kapa lebatoweng le leng kante ho sebaka se tlwaelehileng sa boemedi, kapa ha gallari ya kgwebo e dumela ho nka setsebi bakeng sa pontsho e le nngwe feela.

Sena e ka ba ho fuputsa dimmaraka bakeng sa mosebetsi pele ho phano ya boemedi bo feletseng e etswa. Batho ka bobedi ba amehang ba hloka ho bontsha ka ho hlakileng le ka ho ba le tumellano e ngotsweng fatshe ditabeng tse jwalo ka bolelele ba nako ya kamano, maemo a ditshebetso tse fanwang le khomishene e lefshwang, ho qoba pherekano mabapi le sebopeho sa boemedi boo ho ka buisanwang ka bona nakong e tlang.

Pontshong e etswang hanngwe feela, ditjeo ho setsebi di ka fapana haholo. Ditsebi ke tsona tseo ka ho tlwaelehileng haholo di ikarabellang bakeng sa ditjeo tsa ho tsamaisa thepa, ho kenya diforeimi, ditjeo tsa promoshene le pontsho ya praevete le, ho itshetlehile ka tumellano, ditjeo tsa pontsho. Khomishene e lefshwang ketsahalango kapa sebaka e tshwanetse ho nahanela nehelo ya ditjhelete e tswang ho setsebi.

Ho tshwanetse hore ho be le kontraka e ngotsweng fatshe kapa tumellano.

Ketsahalo kapa sebaka le setsebi ba tshwanetse ho buisana le ho fihlella qeto hammoho hore na ke mang ya lefella bakeng sa ditjeo dife kapa dife tse hlahang.

Setsebi le ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho dumellana hammoho mabapi le khomishene e tshwanetseng ho lefshwa ketsahalo kapa sebaka, mme e tshwanetse ho lekana le maemo a tshebeletso a fanweng ke ketsahalo kapa sebaka.

Ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho fumana tumello ya setsebi pele ba tswela pele ka tefello ya instolmente. Ditumellano tsa instolmente di tshwanetse ho kenyeletswa kontrakeng e pakeng tsa setsebi le ketsahalo kapa sebaka. Boholo ba nako bakeng sa ditefello tsa instolmente ho lefshwa ka ho feletseng e tshwanetse hore e be dikgwedi tse tharo.

Ditefello tsa instolmente di tshwanetse ho etswa kamehla le mekgahlelo (ka mohlala, 30%-30%-40%) le khomishene e lefshwang instolmenteng ka nngwe.

Setsebi se tshwanetse ho fumana tefello ya instolmente ka nngwe nakong ya matsatsi a 30 a tefello e fumanweng ke ketsahalo kapa sebaka, mme krediti e atoloswang e tshwanetse hore ka ho feletseng kotsing e ka hlahang ketsahalong kapa sebakeng. Haeba thekiso ya instolmente e sa qetwe nakong ya matsatsi a 90, ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho lefa setsebi theko e feletseng ya lebenkele ntle le khomishene e loketseng. Tumellano e tshwanetse ho fihlellwa mabapi e hore na ke jwang ketsahalo kapa sebaka ba ka bolokang mosebetsi bakeng sa thekiso, pele ba kgutlisetsa mosebetsi ho setsebi.

4.5 DITHEKISO MABENKELENG A MANGATA

Ha setsebi se rekisa mosebetsi mabenkeleng a mangata a jwalo ka mabenkele a kofi, di-mall kapa dimmarakeng, tumellano e ngotsweng fatshe ya ho se rekisetse feela lebenkele le le leng e tshwanetse ho ngolwa pakeng tsa batho bohle ba amehang.

Ho beha ditheko ho tshwanetse ho dumellanwa le ho buisanwa ke batho bohle ba amehang mme di tshwanetse ho tshwana ho parola le mabenkele kaofela.

Haeba mohlophisi kapa mong a lebenkele a sa fane ka tshebeletso e tshwanang jwalo ka gallari ya kgwebo (sheba Karolo ya 4.3), kahoo reiti ya khomishene e tshwanetse hore e be tlase haholo.

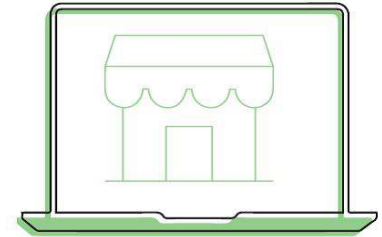
4.6 HO REKISA INTHANETENG

Mosebetsi e rekiswang inthaneteng ke ketsahalo kapa sebaka e tla laolwa ke ditokisetso tse tshwanang jwalo ka mesebetsi e rekiswang gallaring e tlwaelehileng ya kgwebo, ho kenyeletswa kamano mabapi le dikhomishine.

Ho molemong wa ditsebi le digallari ho netefatsa:

- Hore na saete e sireletsehile hakae kgahlanong le ditlolo tsa molao tsa IPR;
- Hore na e be phihlello le tshebediso di laolwa ke Laksense ya Mosebetsi ya Websaete;
- Hore na mesebetsi o tla fuwa tlotla e loketseng le ho hlalosa hantle.

Ketsahalo kapa sebaka, kapa beng ba websaete, ba tshwanetse ho dumellana le setsebi hore na e be ho daonloda ho etswang ke basebedisi ho tla dumellwa, le hore na e tla ba ka melawana le dipheho dife tsa laksense.

4.7 KHONSAENEMENTE

khonsaenemente ke tokisetso e tlwaelehileng ka ho fetisisa ya ho rekisa pakeng tsa ditsebi tsa mesebetsi ya bonono e bonwang le digallari tsa kgwebo. Sena se bolela hore ketsahalo kapa sebaka ha se beng ba mosebetsi wa bonono, empa empa e le hore ba o rekisa jwalo ka ejente ya setsebi.

Mosebetsi wa bonono o rekiswa motheong wa khonsaenemente ha setsebi kapa mong wa mosebetsi wa bonono a dumella ketsahalo kapa sebaka ho bontsha le ho kgothaletsa mosebetsi wa bonono bakeng sa nako e itseng, ntle le hore ketsahalo kapa sebaka e be beng ba mosebetsi. Ketsahalo kapa sebaka ba nka khomishene bakeng sa ho rekisa mosebetsi. Digallari tse ngata le dibaka tsa café di rekisa mosebetsi wa bonono o fanweng ka khonsaenemente lebitsong la setsebi.

Bong ba mosebetsi bo dula e le ba setsebi, mme ke feela tefellong e feletseng bong ba ona bo fetiswang ho tloha ho setsebi ho ya ho moreki.

Tumellano ya khonsaenemente e tshwanetse ho etswa le ho saenwa pakeng tsa batho ba amehang. E tshwanetse ho kenyeletsa:

- Nako eo mosebetsi o fanwang ka khonsaenemente ;
- Khomishene eo gallari le setsebi ba tla e fumana ka mora thekiso ya mosebetsi;
- Hore na ke jwang ketsahalo kapa sebaka ba tla lefa setsebi;
- Hore na ke mang ya lefang bakeng sa ho tsamaiswa le inshoreense ya mosebetsi;
- Hore na ke mang ya ikarabellang bakeng sa ho kenya mosebetsi;
- Hore na ke jwang mosebetsi o kgutliswang haeba o sa rekwa;
- Ditlaleho tsa boemo di tshwanetse ho fanwa ha mosebetsi o fanweng ka khonsaenemente le/kapa o kgutliswa.

Mabapi le mosebetsi o motjha o ekeletswang tumellanong ya hajwale le e sebetsang ya khonsaenemente, tlaleho ya khonsaenemente e tshwanetse ho hlahiswa le ho saenwa ke batho ba amehang ka bobedi le ho kgomaretswa tumellanong ya khonsaenemente.

Ha setsebi se isa mesebetsi ketsahalong kapa sebakeng, se tshwanetse ho fana ka lethathama le nang le tlhaloso e feletseng ya mesebetsi, ho kenyeletswa tlhaloso ya boemo ba mesebetsi. Ketsahalo le sebaka ba tshwanetse ho hlahloba lethathama la khonsaenemente kgahlanong le mesebetsi e tlisitsweng. Ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho saena le ho kgutlisa khopi ya lethathama ho setsebi jwalo ka rasiti.

Haeba setsebi se sa lokisetse lethathama la khonsaenemente le hlahositsweng mona ka hodimo, le tshwanetse ho hlophiswa ke ketsahalo kapa sebaka kapele ha ba fumana mesebetsi le ho saena khopi ho e neha setsebi.

Ka ho amohela khonsaenemente ya mosebetsi wa setsebi, ketsahalo kapa sebaka ba dumellana le dipolelo tse ngotsweng leqephepeng la khonsaenemente, le ho dumela hore mosebetsi o ne o le boemong bo botle ha o fumanwa.

Mosebetsi ya bonono e fanweng ka khonsaenemente ha se thepa ya ketsahalo kapa sebaka, mme ka nna ya se kenyeletse dithekong dife kapa dife kapa ho fetisetswa ho ketsahalo kapa sebaka.

4.8 DI-EXPO LE DIPONTSHO TSA MESEBETSI YA BONONO

Ho tlwaelehile bakeng sa di-expo le dipontsho ho kopanya komiti e kgethang e nang le digallari tse nang le boiphihlelo le temoho.

Di-expo le dipontsho di tshwanetse ho ba le pholisi e etsang bonnete ba hore kgetho e dula e se na leeme le ho ba le ponaletso.

Mokgwatlhahlobo wa kgetho o tshwanetse ho fumaneha bakeng sa batho bohle diketsahalong tsa memo e bulehileng bakeng sa gallari kapa bonkakarolo projekeng ya expo kapa pontsho.

Mabapi le diprojeke tseo e seng tsa kgwebo kapa dibaka tsa projeke ba memetswe pontshong kapa ho expo, projeke kapa sebaka sa projeke ba tla tsamaisa le ho kenya kontrakeng batshwantshisi ba bona le ditsebi.

Dipontshodi tshwanetse ho ba le pholisi mabapi le hore na ke jwang ba tlang ho sebetsana le mosebetsi e ka hlalisang tsekisano.

Ditlwaelo kaofela le maemo mabapi le ho etsa kontraka, dikhomishine le dithekiso bakeng sa digallari tsa kgwebo le ditsebi dipontshong di dula di tshwana jwalo ka ha ho boletswe Karolong ya 4.3 kapa 4.4 ho itshetlehile ka maemo.

4.9 DIAJENTE/DIKHONSALTENTE TSA BONONO

4.9.1 BOEMEDI BA BATSHWANTSHISI LE DITHEKISO

Ho fapana le kamano e tswelang pele eo ditsebi di nang le yona le gallari e ba emelang, ho rekisa ka ho sebedisa dikhonsaltente ho atisa haholo ho ba ketsahalo ya hanngwe feela e tsepamisitsweng transeksheneng e le nngwe. Le ha ho le jwalo, dikhonsaltente tsa bonono di ka sebedisana ka makgetlo a mangata le setsebi se kgethehileng mme dikamano tse ntle tsa kgwebo hangata di a qaleha.

Ho tshwanetse hore ho be le tumellano e ngotsweng fatshe kapa kontraka pakeng tsa khonsaltente ya bonono le setsebi e bontshang melawana le dipehelo tsa kamano. Dintlha tse mabapi le hore na ke eng e tshwanetseng ho kenyeletswa di tla itshetleha ka sebopeho sa kamano.

Khonsaltente ya bonono e tshwanetse ho thusa ho etsa bonnete ba hore ho na le kontraka ya thekiso ya mosebetsi wa bonono pakeng tsa setsebi le moreki.

Tumellano e tshwanetse ho akaretsa dintlha tsa tefello, ho etsa hore bareki ba lemohe ditokelo tse tshwerweng ke sebetsi, le ho sebetsana le ho nahanela hofe kapa hofe ho kgethehileng ho amana le pontsho le tlhokomelo ya mosebetsi.

Tefello ho setsebi e tshwanetse ho etswa nakong ya matsatsi a 30 ka mora tefello e fumanweng ke khonsaltente ya bonono.

Moo setsebi se nang le boemedi bo feletseng khonsaltente ya bonono e tshwanetse ho hlompha kamano eo le ho sebetša ka gallari. Ketsahalong eo, khomishene e tshwanetse ho lefshwa ke setsebi ho gallari ka reiti eo ho dumellanweng ka yona nakong e fetileng. E be, haeba ho tshwaneleha, gallari e tshwanetse ho arolelana khomishene le khonsaltente ya bonono ka reiti eo ho dumellanweng ka yona nakong e fetileng. Khonsaltente ya bonono ha e ya tshwanela ho lefshwa khomishene efe kapa efe e eketsehileng ke setsebi.

Khonsaltente ya bonono e tshwanetse ho fumana khomishene ka kotloloho ho tswa ho setsebi feela moo khonsaltente e nkang karolo ya ho ba moemedi wa setsebi se se nang boemedi.

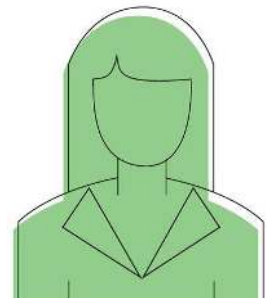
Khonsaltente ya bonono e tshwanetse ho saena le ho kgutlisa khopi ya lethathama le fanweng ke setsebi

jwalo ka rasiti ya mosebetsi.

Dikhonsaltente tse fanang ka botsamaisi ba projeke le ditshebeletso tsa tlhophiso di tshwanetse ho bolela boemo a bonkakarolo bo jwalo ka ho ngola fatshe le ditlalelaente le batho ba amehang ba tshwanelehang.

4.9.2 BOTSAMAISI LE TLHOPHISO YA PROJEKE

Tlhophiso ya ditefiso e tshwanetse ho etswa hore e fumanehe esale pele bakeng sa batho bohle ba nkang karolo ba amehang. Dipuisano tse amanang le sebopeho sa ditefiso le leano la ditefello, haeba ho sebetsa, di tshwanetse ho dumellanwa ka ho ngolwa fatshe.

4.10 DITSEBI TSE REKISANG MOSEBETSI

Tumellano ya dithekiso e tshwanetse ho etswa pakeng tsa setsebi le moreki mme e tshwanetse ho kenyeletsa tse latelang:

- Tlhaloso ya mosebetsi wa bonono, ho kenyeletswa le dimatheriala, dintlha tsa tekanyo le kgatiso
- moo ho sebetsang;
- ho ba mong wa IPR le taolo;
- Hore na ke motho ofe ya ikarabellang ka ditjeo tsa ho tsamaisa thepa le inshoreense;
- Hore na mosebetsi o kentswe foreimi kapa tjhe (haeba ho sebetsa);
- Tlhophiso bakeng sa ho isa mosebetsi;
- Ho nehana dintlha tsa boiteanyo le diaterese ka boitlamo ho tswa moreki ho tsebisa setsebi haeba mosebetsi o rekisitswe hape.

Ditsebi di ka boela tsa kopa hore ditokelo tse itseng tse ekeditsweng di hlomphele ka mora hore mosebetsi o rekiswe. Tumellano e jwalo ya dithekiso e tshwanetse ho kenyeletsa:

- Polelo ya phetolo le tlhokomelo ya mosebetsi wa bonono le boikarabelo ba tlhokomelo;
- Hore setsebi se hloka ho lefshwa le ho fuwa tlotla ha mosebetsi o hatiswa;
- Hore setsebi se na le tokelo ya ho sebedisa mosebetsi wa bonono bakeng sa pontsho;
- Hore setsebi se na le tokelo ya ho sebedisa mosebetsi wa bonono bakeng sa pontsho ha ho etswa kopo;
- Hore na ke jwang mosebetsi o tshwanetseng ho hlokomelwa le ho lokiswa haeba o senyeha.

Setifikeiti sa bopaki se hlalolang mosebetsi wa bonono le ho neha moreki tiisetso ya hore mosebetsi ke mosebetsi wa mantlha o entsweng ke setsebi seo lebitso la sona le ngotsweng le ho tsebahatswa setifikeiting. Gallari, ketsahalo kapa sebaka, setsebi, kapa morekisi ofe kapa ofe e mong, ba tshwanetse ho fana ka setifikeiti sa bopaki haeba moreki a se kopa.

Ditsebi di tshwanetse ho dumellwa phihlello mosebetsing wa tsona bakeng sa ho ngola ditlaleho, le bakeng sa dipontsho dibakeng tse ding, ho itshetlehile ka ho nahanela poloko le pokello e tlwaelehileng.

Ketsahalong eo mosebetsi o hlokanang ho senngwa ka lebaka la tshenyeho e ke keng ya lokiswa, mong a thepa o tshwanetse ho tsebisa setsebi le ho dumella nako e utlwalang bakeng sa hore mosebetsi o tlalehwe le/kapa o tloswe le ho iswa sebakeng se seng. Moo ho sebetsang, mong a mosebetsi o tshwanetse ho kgutlisetsa mosebetsi ho setsebi ntle le ditjeo, ho hlomphele tokelo ya boitshwaro ya setsebi.

Bareki ba praevete le ba batho bohle ba mosebetsi wa bonono ba hloka ho lemoha maemo a itseng a kgethehileng a sebetsang lefapheng. Ditsebi tse ngata di fumana meputso e tlase ho tswa tshebetsong ya bona ya bonono, mme moputso o feletseng le o tshwanetseng bakeng sa ditshebeletso tsa bona o a kgothaletswa.

4.11 BABOKELLI BA PRAEVETE LE DIKABO TSA MOSEBETSI

4.11.1 HO ABA MOSEBETSI

Mosebetsi ya bonono e abilweng ke mesebetsi e hlahiswang tlasa tokisetso ya kabo ya mosebetsi moo setsebi se sebetsang jwalo ka rakontraka ya ikemetseng tlhahisong ya mosebetsi kapa projeke. Tokisetso ena e fapane le kamano ya mohiruwa. Tlasa kamano ya kabo ya mosebetsi, moabi wa mosebetsi le setsebi ba dumellana ka sebopeho, mofuta, le dikahare tsa mosebetsi wa bonono kapa projeke e hlahiswang, moabi wa mosebetsi o lefa tefiso ho setsebi bakeng sa tlhahiso ya mosebetsi, mme setsebi se hlahiswa mosebetsi kapa projeke ho latela disepesifikeishene tseo ho dumellanweng ka tsona nakong e fetileng pakeng tsa batho ba amehang.

Ketsahalong eo moreki a abang mosebetsi ka kotloloho ho tswa ho setsebi, kontraka ya ho aba mosebetsi e tshwanetse ho etswa. Tumellano e tshwanetse ho hlalosa hore na tshebetso ya kabo ya mosebetsi e kenyeletsang, le tlhophiso ya hore na ke jwang le hore na ke neng ditefello di tla etswa nakong ya tshebetso. Kontraka e tshwanetse ho kenyeletsa dintlha tse latelang:

- Tlhaloso ya mosebetsi wa bonono ho kenyeletswa diseketjhe tsa mantlha;
- Ho arolwa ha ditjeo;
- Mekgahlelo ya ditlhahlobo le ditumello le ho arolwa ha ditefello tse lefshwang pele ho tjhelete kaofela;
- Hore na ke jwang tumellano e ka fediswang ke batho ba amehang, le hore na diphetho e tla ba dife;
- Hore na ke mang eo e leng mong a khopiraete ya mosebetsi;
- Hore na mosebetsi o tla tsamaiswa jwang le ho iswa sebakeng;
- Hore na ke mang ya tla kenya mosebetsi.

Babokelli ba tshwanetse ho lemoha ditlhokeho tse amanang le ditokelo tsa setsebi tse jwalo ka khopiraete le ditokelo tsa boitshwaro mosebetsing wa bona.

4.11.2 HO REKA MOSEBETSI

Batho bao e ka bang bareki ba tshwanetse ho hlompha melawana efe kapa efe ya tefello eo ba ileng ba dumellanang ka yona le morekisi le/kapa setsebi.

Pele thekiso e qala, motho eo e ka bang moreki a ka nna a ba le tokelo ya ho kopa phihlollo kgatisong ya materiale ya motshwantshisi (dipolelo le dikhathaloko), CV le baokerafi ya motshwantshisi, le disetifikeiti tsa bopaki ba mosebetsi (haeba ho sebetsa), tseo moreki a ka bang le tsona kapa ho di fihlella.

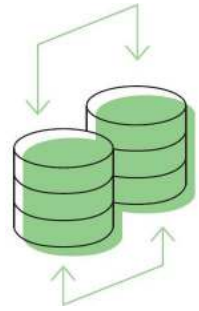
Batho bao e ka bang bareki ba tshwanetse ho dumellana ho hlahloba mosebetsi ofe kapa ofe oo ba batlang ho o reka, ho netefatsa hore mosebetsi ha o a senyeha le hore mosebetsi o boemong boo morekisi a bo hlalositse.

Bareki ba tshwanetse ho ngola tlaleho ya mesebetsi pokellong ya bona bakeng sa merero ya bopeki le ho ba beng ba yona, le ho boloka ditlaleho tsa tshenyeho efe kapa efe kapa diphetoho boemong ba mosebetsi. Ho boloka ditlaleho ho bohlokwa bakeng sa ho netefatsa boleng ba mosebetsi bakeng sa thekiso.

Batho bao e ka bang bareki ba mosebetsi wa bonono wa video ba tshwanetse ho netefatsa le morekisi mabapi le tlhoko efe kapa efe bakeng sa, le ditjeo tse amanang le ona tsa, hore mosebetsi o ke ke wa fetwa ke nako, mabapi le ditheknoloji tse fetohang kapele le dibopeho.

Batho bao e ka bang bareki ba tshwanetse ho etsa bonnete ba hore ba utlwisisa maemo a polokelo le/kapa maemo a pontsho bakeng sa mosebetsi ofe kapa ofe o rekwang. Bareki ba ka kopa hore maemo ana a fanwe ka hore a ngolwe fatshe ke morekisi.

4.11.3 HO BEHA DITHEKO TSA MOSEBETSI

Batho bao e ka bang bareki ba tshwanetse ho etsa phuputso ya ho behwa ha ditheko tsa mosebetsi o kgethehileng motshwantshisi, kapa ditekanyo tsa ho beha ditheko tsa mosebetsi o tshwanang. Mabapi le motshwantshisi ya qalang ya se nang rekoto ya dithekiso, moreki o tshwanetse ho fuputsa ditheko tsa thekiso tsa mosebetsi o tshwanang wa batshwantshisi ba nang le kgatelopele e tshwanang ya mosebetsi le dintlha tse hlalohetseng.

Ha batho bao e ka bang bareki ba reka ho tswa gallaring ya kgwebo kapa ejente e nngwe mme e seng ka kotloloho ho tswa ho motshwantshisi, ba tshwanetse ho lemoha hore ho fihla ho 40% ya kakaretso e tla lefshwa jwalo ka khomishene ho gallari ya kgwebo kapa ejente. Motshwantshisi o fumana 60% e setseng.

Batho bao e ka bang bareki le babokelli ba tshwanetse ho lemoha hore efe kapa efe ya tse latelang e ka ba le tshusumetso thekong ya mosebetsi o kgethehileng wa bonono:

- Digallari, dimusiama kapa di-institjhushene moo motshwantshisi a bontshang mosebetsi;
- Dipontsho tsa motshwantshisi a le mong;
- Bonkakarolo dipontshong tsa sehlopha;
- Dikgau, meputso, digrante kapa dionase tse fumanwang;
- Diphumano dipokellong tsa batho bohle, praevelte, kapa mokgatlong;
- Maemo a tshwerweng (ka mohlala, Motshwantshisi sebakeng sa pontsho, moprofesara, titjhare, lektjhara);
- Ditebohisso, dipolelo tse qotsitsweng kapa nehelo dibukeng (ka mohlala, Dimonokerafi kapa dikhatholoko);
- Thekiso ya mosebetsi fantising.

Se latelang se ka boela sa sebetsa thekong ya ho qetela mme se tshwanetse ho nahanelwa:

- Mosebetsi wa mantlha o behwa theko e phahameng haholo ho feta mosebetsi o hlahiswang hape;
- Dikgatiso tsa mantlha tse lekanyeditsweng (ho kenyeletswa le difoto) ka ho tlwaelehileng di behwa theko e phahameng ka lebaka la dikgatiso tse mmalwa tse fumanehang mmarakeng;
- Hore na mosebetsi o kentswe foreimi kapa tjhe;
- Mabapi le bonono ba video, theko e ka fapana ho itshetlehile ka boholo ba kgatiso, sebopelo se fumanehang, haeba mosebetsi o tla ka khopi e tswang polokelong, kapa lebokose kapa sephuthelo se fanweng kapa se kenyeleditsweng (ka mohlala, lebokose le entsweng ka letsoho bakeng sa mosebetsi wa DVD kapa video ho fapana le lebokose feela le tlwaelehileng).

4.12 DISETUDIO

4.12.1 DIKONTRAKA LE DITUMELLANO

Haeba setudio se tsamaiswa ke ditsebi tse kopaneng, tumellano ya bomphato e tshwanetse ho dumelwa ke ditho tsohle. Tumellano e tshwanetse ho bontsha mesebetsi le boikarabelo mabapi le:

- Tlhokomelo;
- Botsamaisi;
- Tsa ditjhelete.

Ho kgothaletswa hore mekgatlo e jwalo e sebetsang hammoho e nahane ka ngodiso ya semolao.

Ditumellano tsa kgiro ya sebaka di tshwanetse ho etswa pakeng tsa mong a sebaka le mekgatlo e sebetsang hammoho kapa mokgatlo.

Ditumellano tsa setudio di tshwanetse ho etswa le ditsebi kaofela tse hirang sebaka sa setudio.

Ditumellano tsa setudio di tshwanetse hodumella boholo ba nako ba tsebiso ya dikgwedi tse pedi.

Ditumellano tsa setudio di tshwanetse ho kenyeletsa tse latelang:

- Ditlhokeho tsa depositi;
- Hore na ke jwang le hore na ke neng rente e tla lefshwa;
- Ho sebetsana le ditsefello tse saletseng morao;
- Bonyane ba nako ya tsebiso.

Mabapi le institjhushene (kgwebo ya lehae, ba boholong ba lehae, masepala, gallari ya masepala kapa musiamo) tse fanang ka sebaka e le phapanyetsano bakeng sa ditshebeletso tse kgethehilengho tswa sehlopheng sa ditsebi (ka mohlala, di-workshopo), tumellano e tshwanetse ho etswa mabapi le phano le meedi ya ditshebeletso.

Ha se tlwaelo ho ba le tshireletso ya inshoreense bakeng sa mesebetsi ya bonono e etsetswang disetudiong, le ha ho le jwalo, sena se ka buisanwa hammoho le ho dumellanwa ka ho ngolwa fatshe ke batho bohle ba amehang, ditho, le baahi.

Haeba setsebi se batla ho etsa mosebetsi le ho hira setudio sa kgatiso kapa setudio ya ho betla mesebetsi ya bonono ho qetella kgatiso e lekanyeditsweng, ho tshwanetse ho bontsha hore tumellano e kgaotsa hang ha mosebetsi o entswe ntle le haeba setsebi se neha setudio tumello ya ho rekisa mosebetsi. Haeba setsebi le setudio sa kgatiso kapa setudio ya ho betla mesebetsi ya bonono ba sebedisana ho etsa kgatiso e lekanyeditsweng, bong ba kgatiso bo tla kopanelwa pakeng tsa batho ba amehang, ka hobane setudio le setsebi ba nka boemo bo tshwanang ba kotsi e ka kgonahalang ya tahlehelo ka ho etsa kgatiso hammoho.

4.12.2 BOPHELO BO BOTLE LE POLOKEHO

Setudio se ikarabella bakeng sa polokeho ya botho ya e mong le e mong ya sebedisang sebaka, mme se ikarabella bakeng sa ho nka mehato e lekaneng ho thusa batho ho tswa sebakeng maemong a tshohanyetso (ka mohlala, ka ho etsa bonnete ba hore mosebetsi ha o bolokwe ditselaneng tse hara mohaho tse lebang menyakong ya ho tswa mohahong).

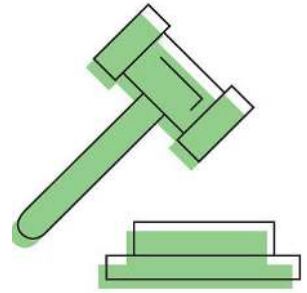
Setudio se hloka ho etsa bonnete ba polokelo e nepahetseng ya dimatheriale tse kotsi mme di tshwanetse ho latela ditaello tsa moetsi mabapi le sena. Dintlha di tshwanetse ho kenyeletswa ditumellanong tsa setudio.

Disetudio di hloka ho etsa disistimi tse lekaneng tsa botsamaisi ba matlakala le ho lahlua ha ona ho latela melawana.

Setudio se hloka ho etsa bonnete ba hore ho na le sistimi e lekaneng ya moya o kenang le o tswang dibakeng tsohle. Ditumellano tsa setudio di tshwanetse ho kenyeletsa le ho ikamahanya le maemo a molao ya sistimi ya ho kena le ho tswa ha moya mohahong, polokeho le ho lahlua ha matlakala. Disetudio di tshwanetse hore kamehla di lekole hape maemo a bophelo bo botle le polokeho, ho kenyeletswa le boleng ba ho sebetsa le ho hlahloba tshebetso ya dipeipi tsa ho tima mollo, menyako ya ho tswa mehahong maemong a tshohanyetso le sistimi ya ho kena le ho tswa ha moya mohahong.

Disetudio di tshwanetse hore di be boemong bo botle Letloleng la Ditlhapiso bakeng sa Ditemalo Mosebetsing le ho ba le inshoreense ya boikarabelo ditlleiming tsa batho bohle. Sheba Karolo ya 5.1.2.

4.13 DIFANTISI

Morekisi, motsamaisi wa fantisi, le moreki ba tshwanetse ho tsamaisa tshebetso ya fantisi ka dinako tsohle ka botshepehi le ka boikamahanyo le melao ya tshebetso indastering ya fantisi.

Melawana le dipehelo tsa thekiso di tshwanetse ho bontshwa le ho fumaneha bakeng sa tlhahlobo sebakeng sa fantisi.

Mosebetsi ofe kapa ofe o nang le thahasello ya ditjhelete bakeng sa ntlo ya fantisi, kapa theko ya resefe o tshwanetse ho phatlalatswa khathalokong le ho tsebiswa pele ho tshebetso ya ho bida. Ka ho tlwaelehileng theko ya resefe ha e senolelwe motho ya bidang.

Pele ho bida ho qala, motsamaisi wa fantisi o tshwanetse ho tsebisa hore na e be morekisi o na le tokelo e bolokilweng ya ho bida boemong bofe kapa bofe bo ka tlase ho theko ya resefe.

Motsamaisi wa fantisi o tla etsa bonnete ba hore tekanyo ya tjhelete efe kapa efe ya bidi e bolelwa ka ho hlakileng

Motsamaisi wa fantisi a ka nna a hana bidi.

5. MEKGATLO, DIKGWEBO LE DITJHELETE TSA SETSEBI

Karolo ena e mabapi le haholoholo dikarolo tse amanang le mosebetsi wa tshebetso ya boprofeshinale ya batshwantshisi. Ke motswako wa ditaba tseo e seng ka ho kgethehileng mekgahlelo ya diprojeke le dipontsho, empa ho e na le hoo ke mabapi le ditshebetso tsa letsatsi le letsatsi tsa diketsahalo, dibaka le ditsebi jwalo ka ditikoloho tsa mosebetsi wa boprofeshene le batho. Karolo ya pele e sheba tshebetso ya batho ba sebetsang hammoho kgwebong, ditikoloho tsa mekgatlo kapa tse kopanelwang, mme e fana ka maemo a tshebetso a molemo ka ho fetisisa bakeng sa tshebedisano, taolo e ntle le tikoloho e laolwang ke melao (ho kenyeletswa le phetoho, bophelo bo botle le polokeho le tse ding).

Karolo ya bobedi e sebetsana le ditaba tsa sehlooho se amanang le ditjhelete tsa mosebetsi bakeng sa mekgatlo, dikgwebo le ditsebi. Khalkhuleita ya ditefiso e kenyeleditswe karolong ena. Khalkhuleita ya ditefiso e entswe ho ya ka maemo a matjhabeng, ho nahannwe ka disepesifikeishene tsa Afrika Borwa. E bontsha ditlwaelo le maemo bakeng sa se ka le se tshwanetseng ho kenyeletswa ha ho balwa maemo a tefello bakeng sa ditefiso tsa boprofeshenale. Khalkhueita ya ditefiso e ka sebetsa jwalo ka tataiso bakeng sa ho bokella ditjhelete tsa tshehetso, ho aba mosebetsi/ho etsa kontraka le bakeng sa ho beha ditheko tsa mesebetsi le ditshebeletso.

5.1 DIKGWEBO, MEKGATLO EO E SENG YA PROFITI LE MEKGATLO E SEBETSANG HAMMOHO

5.1.1. PHETOHO

Diketsahalo kapa dibaka ba tshwanetse ho etsa qeto le ho theha dipholisi tse sebetsanang le phetoho. Moralo wa tekatekano mosebetsing o tshwanetse ho etswa ke bahiri kaofela mme o tshwanetse ho sebetsa diketsahalang kaofela kapa dibakeng tse entsweng ho ipapisitswe le Melao ya Tekatekano Mosebetsing. Pholisi ena e tshwanetse ho fumaneha bakeng sa ho shejwa kamehla ke bahiruwa kaofela le batho ba amehang, mme e tshwanetse ho kgemiswa le dinako kamehla.

Moralo wa tekatekano mosebetsing (employment equity (EE)) o bontsha lenaneo le entsweng ke mohiri la tekatekano mosebetsing. Moralo wa EE e ka nna ya ba tokomane e arohileng kapa karolo ya tokomane e kgolo (jwalo ka morao wa kgwebo). Thempleiti ya moralo wa EE e kgomareditswe hammoho le Melao ya Tekatekano Mosebetsing, mme Moralo wa EE o tshwanetse hore bonyane o be le dikarolo tsohle tse ngotsweng thempleiting ya EEA13. Diketsahalo le dibaka ba seng taolong ya semolao ya melawana ya tekatekano kgirong ba tshwanetse ho sebedisa thempleiti ena jwaloka tataiso bakeng sa phetoho ya bona.

Diketsahalo kapa dibaka ba tshwanetse ho theha meralo ya pontsho ya tekatekano e fihlellang kgatelopele e utlwalang mabapi le ho thusa boemeding bo nang le tekatekano ba ditsebi ho tswa dihlopheng tse kgethilweng, hammoho le ho thusa ho fediseng kgethollo e nang le leeme.

5.1.2. BOPHELO BO BOTLE LE POLOKEHO

Dipholisi

Diketsahalo kaofela kapa dibaka ba tshwanetse ho ba le dipholisi bakeng sa bophelo bo botle le polokeho. Tsena di tshwanetse ho sebetsa ho bahiruwa hammoho le baeti, bamamedi, ditsebi disetudiong le maemong a diketsahalo tse kgethehileng (ka mohlala, ha ho hlongwa ditente kapa disebediswa tse ding). Pholisi e tshwanetse ho fumaneha bakeng sa ho shejwa kamehla ke bahiruwa kaofela le batho ba amehang, mme e tshwanetse ho kgemiswa le dinako kamehla.

Boikarabelo ho bahiruwa

Molao wa Bophelo bo Botle Mosebetsing le Polokeho, wa 1993, o hloka hore mohiri a thehe le ho boloka, ka tekanyo e kgonahalang kamoo ho utlwahalang, tikoloho ya mosebetsi e bolokehileng le e se nang kotsi bophelong bo bo botle ba basebetsi. Sena se bolela hore mohiri o tshwanetse ho etsa bonnete ba hore sebaka sa mosebetsi ha se na dintho tse kotsi (tse jwalo ka benzene, chlorine le dikokwanyana) le dintho, disebediswa le ditshebetso tse ka bakang temalo, tshenyho kapa mahloko. Moo ho sa kgonahaleng, mohiri o tshwanetse ho tsebisa basebetsi ka dikotsi, mehato ya thibelo, le meralo ya ho sebetsa e bolokehileng, le ho fana ka mehato ya tshireletso ho thusa ho etsa hore sebaka sa mosebetsi e be se bolokehileng. Batsamaisi ba setudio ba tshwanetse ho itlwaetsa Molao, ho phaella ho shebeng Karolo ya 4.12.2.

Ditsebi kaofela, diketsahalo le dibaka ba tshwanetse ho itlwaetsa Molao wa Bophelo bo Botle Mosebetsing le Polokeho, wa 1993, le ho etsa bonnete ba hore melawana kaofela ya Molao ona e kengwa tshebetso setsheng sefe kapa sefe moo sebaka se leng ho sona kapa ketsahalo e etsahalang ho sona. Tlhokomelo e kgethehileng e tshwanetse ho tsepamiswa ho ditsebi tse sebetsang ka ho kenya thepa le ho e tshwara, hammoho le ba etsang mosebetsi wa metjhini jwalo ka ho tjhesetsa kapa ho tea.

Mehlala e kenyeletsa:

- Ho fana ka disebediswa tsohle tsa polokeho ho kenyeletswa dihelemete, di-glove, tshireletso ya mahlo;
- Ho fana ka tlhahisoleseding, ditaello, thupello le bodisa bakeng sa ditshebetso tse ka tadingwang di le kotsi;
- Ho kgetha le ho rupella moemedi wa bophelo bo botle le polokeho bakeng sa basebetsi ba bang le ba bang ba 20 ba hirilweng ketsahalang kapa sebakeng, le ho theha komiti ya bophelo bo botle le polokeho moo ho nang le baemedi ba babedi kapa ho feta ba bophelo bo botle le polokeho.

Molao o feletseng o ka daulouduwa ka ho latela linki: labour.gov.za

Molao wa Ditlhapiso tsa Ditemalo Mosebetsing le Mahloko

Molao wa Ditlhapiso tsa Temalo Mosebetsing le Mahloko, wa 1993, (Compensation for Occupational Injuries and Diseases Act (COIDA)), o fana ka tefello ya ditlhapiso ho bahiruwa le, maemong a itseng, baphedisuwa ba bona, bakeng sa temalo kapa bohloko mosebetsing.

Bahiruwa ba sireleditsweng ke COIDA ba kenyeletsa motho ofe kapa ofe ya keneng kontrakeng ya tshebeletso kapa apprenticeship/learnership le mohiri, ho sa natswe hore na ho na le kontraka e ngotsweng fatshe kapa e buuweng ka molomo kapa eo ho nang le maikutlo a hore e teng.

COIDA e fana ka tse latelang:

- Ha ho hlokahale hore mohiruwa a fane ka bopaki ba hore mohiri o bile bohlaswa - Molao o fana ka sistimi ya 'ha ho molato' bakeng sa inshoreense ya kotsi;
- Bahiruwa ba fumana ditlhapiso tsa temalo esita le haeba mohiri a ne a sa molato bakeng sa kotsi. Ditlhapiso tsa temalo di lefshwa haeba kotsi e etsahetse 'nakong le boemong ba kgiro', ke hore, mosebetsi o ne a le mosebetsing;
- Ha ho hlokahale ho ya lekgotleng la dinyewe: ditlhapiso di lefshwa ke Khomishinare ya Ditlhapiso tsa Temalo;
- Molao o dumella ho eketswa ha ditlhapiso tsa temalo haeba mohiri a bile bohlaswa.

Haeba kotsi e bakilwe ke boitshwaro bo bobo haholo le ba ka boomo ba mohiruwa, ha ho ditlhapiso tse tla lefshwa, ntle le haeba kotsi e hlahisa boqhwalala bo boholo kapa lefu la mohiruwa, kapa haeba mohiruwa a na le baphedisuwa. 'Boitshwaro bo bobo haholo le ba ka boomo' bo hlahoswa ho COIDA e le ho tahwa kapa ho ba tlasa tshusumetso ya dithethefatsi, ho tlola ka boomo molao ofe kapa ofe wa bophelo bo botle le polokeho, le ketso efe kapa efe kapa ho se etse ketso hoo Khomishinare e nahanang hore ke boitshwaro bo bobo haholo le ba ka boomo.

Mohiri ya nang le bahiruwa ba fetang a le mong o tshwanetse ho ngodisa Letloleng la Ditlhapiso tsa Temalo, mme o tshwanetse ho lefa ditefiso tsa tekolo tsa selemo le selemo. Bahiri ba ngodisitseng bakeng sa le ho lefa ditefiso tsa selemo le selemo tsa Ditlhapiso tsa Temalo tsa Basebetsi ba sireleditswe mabapi le ho qoswa makgotleng a dinyewe ke bahiruwa ba lemalang mosebetsing. Molao wa Ditlhapiso wa Temalo tsa Basebetsi o jarisa mohiri ofe kapa ofe boikarabelo bakeng sa ditjeo tsa ditjhelete tsa kotsi ho mohiruwa le tahlehelo ya bophelo haeba a sa ngodiswa Letloleng la Ditlhapiso tsa Temalo.

Mohiri o tlangwa ke molao hore a tlalehe kotsi ho Khomishinare ya Ditlhapiso tsa Temalo nakong ya matsatsi a supileng. Ho hloleha ho etsa jwalo ho na le kotlo ya faene e sa feteng bongata ba ditlhapiso tsa temalo bo lokelang ho lefshwa ketsahalong ena.

Tokelo ya ditlhapiso tsa temalo e ya fela haeba tleleimi e sa hlahlelwe dikgweding tse 12 ka mora kotsi kapa phumano ya ngaka ya bohloko bo sireletswang ke Molao.

Moo sepalangwang se sa lefshweng ho ya le ho kgutla mosebetsing se fanwang ke mohiri, mme koloi e kgannwa ke mohiri kapa motho eo ka ho kgethehileng a hirilweng bakeng sa ho kganna, kotsi efe kapa efe e etsahalang e tla tadingwa e etsahetse nakong ya kgiro. Ka mantswa a mang, tleleimi ya ditlhapiso e ka hlahlelwa bakeng sa temalo kapa ho shwa ka lebaka la kotsi e jwalo. Ha ho ditlhapiso tsa temalo tse lefshwang haeba kotsi e etsahala ka sepalangwang se sa lefshweng se fanwang ke rakontraka lebitsong la mohiri.

Bahiri kaofela le bahiruwa ba tshwanetse ho itlwaetsa Molao wa Ditlhapiso tsa Temalo Mosebetsing le Mahloko, wa 1993, le ditokelo tse amanang le ona tse fanwang Molaong. COIDA e fihlellwa linking e latelang: labour.gov.za

5. 1. 3. DITHUPELLO TSA BAITHUTI MOSEBETSING

Bakeng sa tlhahisoleseding e eketsehileng le e batsi mabapi le dithupello tsa baithuti mosebetsing o bonwang wa Afrika Borwa sheba toolkhiti ya thupello ya baithuti mosebetsing ya VANSAs mona vansa.co.za

Dipholisi

Diketsahalo dibaka ba tshwanetse ho etsa dipholisi ya dithupello tsa baithuti mosebetsing. Pholisi ya kahare e tshwanetse ho bontsha melawana eo ketsahalo kapa sebaka se nkang kontraka ya moithuti ya rupellwang mosebetsing, hore na mekgwatshebetso ya tataiso ya thuto e tla ba efe, le melawana ya moputso. Pholisi ena e tshwanetse ho fumaneha bakeng sa ho shejwa ke baithuti kaofela ba rupellwang mosebetsi, bahiruwa le batho ba amehang, mme e tshwanetse ho kgemiswa le dinako kamehla.

Melawana

Thupello ya moithuti mosebetsing e tshwanetse:

- Ho fana ka boiphihlelo ba bohlokwa bo tshetsang ho ithuta; ho fana ka tataiso ya thuto; ho dumella motho ho ntshetsa pele kapa ho eketsa bokgoni ba hae bo sebetsang sebakeng seo ba se kgethileng;
- Ho etsa bonnete ba hore ho na le ntshetsopele ya dikamano tsa batho hara mosebetsi; ho thusa moithuti ho ithuta mekgwa e metle ya mosebetsi e jwalo ka bokgoni ba puisano, nako le botsamaisi ba projeke;
- Ho fana ka menyetla ya dikgokahano le ba bang e ka lebisang kgirong e lefshwang, kapa ho thusa moithuti thupellong ya mosebetsi ho ntshetsa pele mosebetsi wa hae ka ditsela tse tshwarehang.

Moithuti ka mong thupellong ya mosebetsi o tshwanetse ho fuwa kontraka kapa lengolo la kutlwisiso le bontshang mosebetsi le boikarabelo boo a tla bo abelwa. Moithuti thupellong ya mosebetsi o tshwanetse ho fuwa tlhaloso ya mosebetsi le thaetlele ya mosebetsi. Sena se tshwanetse ho kenyeletsa ponaletso mesebetsing ya letsatsi le letsatsi le boikarabelo, le tlhakisetsa ya kgatelopele hara mokgatlo. Ka kakaretso, baithuti kaofela thupellong ya mosebetsing ba tshwanetse ho fuwa maemo a boikarabelo a tla eketsa boiphihlelo ba bona.

Thupello ya baithuti mesebetsing e tshwanetse hore e be ya nako e kgutshwanyane mme e nke bolelele ba nako e pakeng tsa dikgwedi tse tsheletseng ho isa ho selemo se le seng.

Baithuti thupellong ya mosebetsi ba tshwanetse ho thaothwa ka tsela e tshwanabng le bahiruwa ba tlwaelehileng, ka ho hlokomela hantle hore na ke jwang bokgoni ba bona le ditshwaneleho tsa thuto di tsamaelanang le mesebetsi eo ba lebeletsweng ho e etsa. Ho thaotha ho tshwanetse ho tsamaiswa ka mokgwa o bulehileng le o nangle ponaletso, ho nolofaetsa phihlelo e se nang leeme le e lekanang hore e fumanehe bakeng sa thupello ya baithuti mesebetsing.

Kontraka e ngotsweng fatshe e hlalolang dihora tsa mosebetsi tsa moithuti ya rupellwang mosebetsi, bolelele ba nako ya thupello ya moithuti mesebetsing, dipakane le boikarabelo ba moithuti ya rupellwang mosebetsi, le melwana e meng ya kamano, di tshwanetse ho etswa le ho dumellanwa pele thupello ya moithuti mesebetsing e qala. Thupello efe kapa efe eo moithuti a ka e hlokang bakeng sa mosebetsi e tshwanetse ho hlophiswa esale pele. Moralo o tshwanetse ho arolelanwa le moithuti ya rupellwang mosebetsi letsatsing la pele la lenaneo. Thupello e tshwanetse ho kenyeletsa boitlwaetso mabapi le bophelo bobotle le polokeho e etseditsweng mokgatlo ka bomong.

Mekgatlo e tshwanetse ho etsa bonnete ba hore ho na le motho ya inehetseng ho disa le ho tataiso moithuti ya rupellwang mosebetsi, le ya tla hlahloba tshebetso kamehla. Motho enwa o tshwanetse ho fana ka maikutlo a hae ka mosebetsi ho moithuti ya rupellwang mosebetsi, e be moeletsisi wa bona le motataisi nakong ya thupello ya baithuti mesebetsing, le ho tsamaisa ditlhalobo tse hlophisitsweng ho lekola dipheo tsa nako eo ba e qetileng mokgatlong.

Mekgatlo e tshwanetse ho fana ka disebediswa tse hlokalang le ho etsa bonnete ba ho fana ka sebaka se kgethehileng sa ho sebeletsa ho thusa moithuti ya rupellwang mosebetsi ho etsa mesebetsi eo a e abetsweng le boikarabelo bo a bo abetsweng.

Referense e nang le dintlha tse qaqileng ka moithuti e tshwanetse ho fanwa qetellong ya thupello ya baithuti bakeng sa mosebetsi.

Moputso

Moo ho kgonahalang, baithuti ba rupellwang mosebetsi ba tshwanetse ho lefshwa. Bonyane, diketsahalo kapa dibaka ba amohelang baithuti ba tshwanetse ho lefella ditshenyehelo tse amanang le mosebetsi tseo moithuti ya rupellwang mosebetsi a bang le tsona: ho palama ho ya, ho kgutla, le nakong ya mosebetsi. Sena se tla etsa bonnete ba hore ho na le phihlelo e pharaletseng, mme se dumella batho ba tswang maamong a fapaneng a moruo ho fihlella dithupello tsa baithuti mesebetsing.

Yuropa le Amerika, dithupello tse sa lefuweng tsa baithuti mesebetsing e fetohile ntho e tlwaelehileng. Ho na le ngongoreho e kgolo mabapi le tshebetso ena, mme dinaha tse ngata di etsa melao e sireletsang basebetsi ba batjha ba nang le boqapi kgahlanong le tshebediso ena e mpe.

Taba e ka sehloohong mabapi le dithupello tse sa lefuweng tsa baithuti mesebetsing ho potoloha lefatshe e bile ho kgella mosebetsi o nang le bokgoni wa lefapha la boqapi – ho latola hore basebetsi ba boqapi ke basebetsi.

Baithuti ba rupellwang mosebetsi ba tadingwa e le bahiruwa ho ya ka molao wa basebetsi wa Afrika

Borwa, mme kahoo ba na le tokelo ya ho fuwa ditshebetso tsa ditlhapiso tsa temalo. Kgiri ya bona e laolwa ke Molao wa Maemo a Motheo a Kgiro.

5. 1. 4. DIKGWEDO

Mekgatlo kaofela eo sepheo sa yona e leng ho etsa profiti, dikhamphani le dikgwebo di tshwanetse ho ngolwa le lekgotleng la Khomishene la Dikhamphani le Thepa ya Kelello (Companies and Intellectual Property Commission (CIPC)), e le hore di sebetse ka molao, mme di tshwanetse ho latela dipehelo kaofela tsa Molao wa Dikhamphani (Companies Act). Molao wa Dikhamphani o ka fihlellwa ka ho latela linki: cipc.co.za

Ditsebi tse nang le dikgwebo tse ngodisitsweng, dikhamphani kapa mekgatlo di tshwanetse ho ntshetsa pele meralo ya kgwebo bakeng sa ditshebetso tsa bona, le ho tjheba botjha ho kengwa tshebetsong ha yona le diphetho tsa meralo ena selemo le selemo.

Haeba ho sebetse, ditsebi di tshwanetse ho etsa bonnete ba hore dikgwebo tsa bona di na le laksense e tshwaneleheng ya kgwebo ho tswa ho masepala wa lehae.

Ditsebi tse qalang dikgwebo tse ntjha di ka batla ho iteanya le mekgatlo e latelang ya mmuso e fanang ke bokgoni, keletso le tshehetso ya ditjhelete bakeng sa dikgwebo tse nyenyane:

Small Enterprise Development Agency (SEDA) - seda.org.za

National Youth Development Agency (NYDA) - nyda.gov.za

Government Investment Incentives Schemes - investmentincentives.co.za

5. 1. 5. MEKGATLO E SA ETSENG PROFITI

5. 1. 5. 1. BOLAODI BA MOKGATLO

Melao le ditshebetso tse bopang bolaodi bo botle ke senotlolo sa tshebetso, kateleho le ho tswella ka nako e telele ha diketsahalo le dibaka. Bolaodi bo botle ke karolo e ka sehloohong ya tshebetso e ntle e akaretsang ya botsamaisi ba ketsahalo kapa sebaka, mme diketsahalo le dibaka ba tshwanetse ho ba le dipholisi ho etsa bonnete ba hore ho na le tshebetso e ntle mabapi le ditjhelete, tsamaiso, ho kengwa tshebetsong ha mananeo, ho beha leihlo le tekolo, lefapha la ditaba tsa basebetsi le puisano.

Diketsahalo tse ngodisitsweng kapa dibaka batshwanetse ho ba le, le ho boloka, athikile ya kenyeletso kapa molao wa motheo o fihlellang ditlhokeho tse boletsweng Lefapheng la Ntshetsopele ya Setjhaba. Bakeng sa boemo ba Mokgatlo wa Melemo ya Setjhaba (Public Benefit Organisation), ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho ba le, ho boloka, athikele ya kenyeletso kapa molao wa motheo o fihlellang ditlhokeho tse boletsweng ke Yuniti ya Tokollo Boikarabelong ba Lekgetho ya Lefapha la Pokello ya Lekgetho la Afrika Borwa (South African Revenue Service's Tax Exemption Unit).

Bakeng sa tlhahisoleseding e eketsehileng, etela: dsd.gov.za; sars.gov.za

Diketsahalo kapa dibaka tse ngoditsweng jwalo ka dikhamphani tse sa etseng profiti (eo pele e neng e le Karolo ya 21), di tshwanetse ho ikamahanya le Molao wa Dikhamphani. Bakeng sa tlhahisoleseding e eketsehileng, etela: cipc.co.za

Diboto

Diketsahalo tse ngodisitsweng kapa dibaka (di-NPO, di-NPC le Ditraste) di tshwanetse ho etsa bonnete ba hore di kgetha boto bakeng sa merero ya ho matlafatsa boikarabelo bakeng sa ditshebetso, ho thusa ka ho beha leihlo le tekolo, le ho etsa bonnete ba boikamahanyo le melawana ya Mmuso le ya batshehetsi ka ditjhelete. Ditho tsa boto di tshwanetse ho lemoha mesebetsi ya tsona mabapi le dithahasello tsa batho ba amehang, mme mesebetsi efe kapa efe kapa boikarabelo bo tshwanetse ho ngolwa fatshe.

Ho matlafatsa ponaletso le boikarabelo bakeng sa tshebetso, ditho tsa Boto di na le tokelo ya ho fumana tse latelang:

- Tlhophiso e hlakileng ya mesebetsi le pontsho ya hore na ke eng e lebeletsweng nakong ya tshebetso ofising;
- Molao wa motheo wa mokgatlo le ditokomane tse ding tse ho thewa ha mokgatlo, moo ho sebetsang;
- Ditlaleho kaofela tse tshwaneleheng tsa moralo, ditlaleho tsa selemo le selemo, ditlaleho tsa ditjhelete le tlaleho ya moraorao ya tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete;
- Lethathama la mabitso a ditho-mmoho tsa boto, ditho tsa moifo le baithaopi;
- Dikontraka tsa moifo le ditekolo tsa tshebetso;
- Tshehetso ka ditjhelete le ditumellano tsa kontraka;
- Ditumellano tsa ho hira sebaka tseo mokgatlo o keneng ho tsona;
- Ditekolo tsa kahare tsa nako le nako tsa boikamahanyo ba mokgatlo le ditlhokeho tse teng tsa molao le ditlaleho tsa ditjhelete.

Diketsahalo le dibaka ba tshwanetse ho etsa bonnete ba hore tjhebelopele e ka sehloohong, mishini, dipakane le dintho tsa bohlokwa di ya fihlellwa le ho bolokwa nakong kaofela ya ditshebetso tsa mokgatlo le diprojekeng tsa bona.

Diketsahalo le dibaka ba tshwanetse ho ntshetsa pele melao ya bolaodi bo botle, melao ya boitshwaro le ditshebetso ho etsa bonnete ba boitaeo bo botle. Tsena di kenyeletsa:

- Hore nako le nako ho lekolwe hape mishini, dipakane le ditshebetso tsa ketsahalo kapa sebaka;
- Tlhophollo e tjhatsi ya ditshebetso tsa kahare le boitshetleho ba mokgatlo, le ho kenya tshebetso diphetoho ha ho hloka-hala;
- Ho ntshetsa pele dipholisi tse hlakileng, tse hlahositsweng hantle le mekgwatshebetso tse lokelang ho latelwa ke bahiruwa kaofela, ditho le baithaopi. Dipholisi tsena di tshwanetse ho ikamahanya le molao wa dikamano wa basebetsi, molao o tlwaelehileng wa kgiro, le molao o mong o tshwaneleheng, mme di tshwanetse ho sireletsa ditokelo tsa bahiri, bahiruwa, ditho le baithaopi;
- Ho theha le ho boloka mekgwatshebetso ya kgalemo le ho hlahlela ditletlebo tse bontshang ka ho hlakileng dikarolo tsa bolaodi le boikarabelo tshebetsong;
- Mekgwatshebetso e hlakileng le e nang le ponaletso bakeng sa ho hira moifo o motjha, le ho kgaotsa tshebetso ya moifo o ntseng o le teng.

Diketsahalo, dibaka le ditsebi ba tshwanetse ho itlwaetsa Molao wa Maemo a Motheo a Kgiro, wa 2002, le Molao wa Dikamano le Basebetsi, wa 1995, le ho etsa bonnete ba hore tsena di kengwa tshebetsong ka nepo.

5. 1. 5. 2. MEKGATLO E SEBETSANG HAMMOHO LE MEKGATLO YA BOMPHATO

Ho kgothaletswa hore mekgatlo e sebetsang hammoho le mekgatlo ya bomphato e dumele ka ho ngola fatshe melawana ya mekgatlo e sebetsang hammoho kapa mekgatlo ya bomphato – ka ho kgethehileng maamong ao mekgatlo e sebetsang hammoho le mekgatlo ya bomphato e entsweng ka ditsebi tse fetang tse tharo le/kapa ho nang le maikemisetso a ho sebetsa hammoho ka nako e telele (ka mantswe a mang, ho fetla projeke e le nngwe). Ditumellano di tshwanetse ho tshohla tse latelang:

- Melawana ya ho etsa diqeto;
- Mekgwa ya tharollo ya dikgohlano;
- Melawana ya ho fana ka tlotla le khopiraete;
- Melawana ya dithekiso le kabo ya kuno;
- Moo ho kgonahalang, tlhaloso ya mesebetsi le boikarabelo (ya botsamaisi le ya boqapi);
- Melawana ya ho ba ditho tsa mekgatlo e sebetsang hammoho (sena se kenyeletsa hore na ke jwang motho a fetohang setho le hore na ho na le maemo kapa dihlopha tse ding tsa ho ba setho).

Ditlwaelo tse ding tse kgethehileng le maemo mabapi le mekgatlo e sebetsang hammoho di ka fumanwa bukeng ena ya tataiso.

5.2 DITJHELETE

5. 2. 1. KHALKHULEITA YA DITEFISO

Khalkhuleita ena ya ditefiso e sebetsa bakeng sa ho bala ditefiso tse lefshwang tsa moputso ho setsebi sa boqapi, ho e na le ho beha theko mosebetsing wa bonono. Mefuta ya ditefiso ke ena:

A: Mefuta ya Ditefiso

Ditefiso tsa Motshwantshisi wa Mesebetsi ya Bonono/Dionorariumo

Ditefiso tsa Batho Bohle bakeng sa Mesebetsi wa Bonono

Ditefiso tsa Khureita e Ikemetseng

Tefiso tsa Ho Itshebetsa (Freelance)

Ditshenyehelo tsa Maeto le Ditefello tsa Letsatsi le Letsatsi

B: Ditefiso tse Ding

Diroyalti tsa Khopiraete

Disalari tsa Motsamaisi wa Mesebetsi ya Bonono

Direiti tsa Ditefello tsa ho Ruta

Ditefiso tsa Mohlala wa Mesebetsi wa Bonono

Karolo ya A: Mefuta ya ditefiso

Ho nahana ka ditefiso tsena ho tshwanetse ho kenyeletswa khotheisheneng efe kapa efe le ho beha ditjeo ke setsebi, mme ho tshwanetse ho etelletswa pele ha ho etswa bajete ke diketsahalo kapa dibaka. Ditsebi di tshwanetse ho kenyeletsa ditefiso tsena hammoho le ditjeo tse akanyetswang tsa dimatheriale le ditlhoko dife kapa dife tse eketsehileng (jwalo ka ho tsamaiswa ka mokgwa o kgethehileng kapa ditlhokeho tsa ho kenya) ha ba etsa khotheishene kapa ho sebetsa ditjeo.

Dihlopha tsa ditefiso tsa sebetsi di kenyeletsa:

➤ Mosebetsi (ka ho tlwaelehleng ke reiti ka hora);

(Ho kgothaletswa jwalo ka boemo hore ditsebi di ikabele reiti ka hora le ho nahana ka kakaretso ya nako eo di e nkileng ho etsa mosebetsi ho fihlella tefiso ya setsebi. Le ha ho le jwalo, ho tshwanetse ho nahanelwa hore setsebi se nang le boiphihlelo le bokgoni se ka nka nako e ka tlase ho phethela borife kapa mosebetsi o abilweng. Kahoo, le hoja ho na le maemo a mangata ao reiti ka hora e ka tshwanelehang, sena ha se a tshwanela ho tadingwa e le bakeng sa maemo ohle a fapaneng a ho sebetsa ditjeo tsa mosebetsi.)

➤ Thepa ya Kelello (IP) le tshebediso ya mohopolo (tlatsetso ya bohlokwa, phuputso);

➤ Bokgoni le boiphihlelo;

➤ Ditjeo tse hlokalang (metsi, mabone, rente, airtime, datha);

➤ Ho palama letsatsi le letsatsi (ha setsebi le mosebetsi maamong a ditlhoko tse tlwaelehleng tsa ho palama);

➤ Botsamaisi ba projeke;

➤ Ho kenya thepa.

Ha o sebetsa ditjeo bakeng sa ho etsa tefiso e ka hodimo, tse latelang di tshwanetse ho nahanwa:

1. Mofuta wa sebaka/bohlole ba bajete ya ketsahalo

Ditsebi di tshwanetse ho hopola hore diketsahalo kapa dibaka tse tsitsitseng, hammoho le bajete e kgothanyane ya diketsahalo di kgona ho etsa hore ho be le ditefiso tse kgolo. Ditsebi di tshwanetse ho hopola hore diketsahalo tse ntjha le tse qalang le dibaka, kapa diketsahalo tse nang le dibajete tse nyenyane, di kgona ho etsa ditefiso tse lekaneng.

2. Mosebetsi le boiphihlelo ba setsebi

Ditsebi di tshwanetse ho nahana – ka ho kgethehileng ha di etsa ditjeo tsa mosebetsi wa tsona le IP – hore boemo ba mosebetsi bo bopa kakaretso ya ditjeo. Dintho tse latelang di tshwanetse ho nahanwa:

➤ Boiphihlelo ba setsebi dipontsho di le ding;

➤ Boemo ba digallari tseo setsebi se bontshitseng ho tsona;

- Palo ya dibaka tse sebediswang bakeng sa ho bontsha mesebetsi ya bonono;
- Palo ya dipokello;
- Meputso.

3. Mofuta wa Pontsho

- i. Pontsho ya motshwantshisi a le mong: setsebi se ka bitsa ditjeo tse phahameng haholwanyane bakeng sa pontsho ya motshwantshisi a le mong ka hobane kakaretso ya bajete ke ya setsebi se le seng ka ho kgethehileng, mme ditlhokeho tsa disebediswa di phahame haholwanyane.
- ii. Pontsho ya sehlopha sa ditsebi tse ka tlase ho 10: setsebi se ka ba le ditjeo tse batlang di le tlase haholwanyane ho e na le pontsho ya motshwantshisi a le mong.
- iii. Pontsho ya sehlopha sa ditsebi tse fetang 10: setsebi se ka ba le ditjeo tse batlang di le tlase haholwanyane ho e na le pontsho ya sehlopha se ka tlase ho ditsebi tse 10.
- iv. Dipontsho dibakeng tse ngata: ditjeo tsa ditefiso di tshwanetse ho etswa bakeng sa sebaka ka seng.
- v. Sehlopha se kahare sa mosebetsi o motjha: ditjeo tsa mosebetsi o eso kang o bonwa pele di sebetswa ka tjehele e phahameng haholwanyane ho feta mosebetsi o ileng wa bontshwa pele.
- vi. Sehlopha se kahare bakeng sa mosebetsi o teng o ileng wa bontshwa: ditjeo tsa mosebetsi o ileng wa bontshwa pele di sebetswa ka tjehele e tlase hanyenyane ho ya mosebetsi o eso kang o bontshwa pele.

Dintlha tse eketsehileng tse ka nahanwang ka ditefiso di thathamisitswe mona ka tlase ka sehlopha:

Ditefiso tsa Motshwantshisi tsa Kadimo/Dionorariumo

Seo o Tshwanetseng ho se Tseba le ho se Lebella

Ditefiso tsa Motshwantshisi tsa Kadimo le onorariumo bakeng sa mosebetsi di bontshwa dipontshong tse sa rekiseng, ha mosebetsi e se karolo ya pokello ya dibaka, ke tshebetso ya tlwaelo matjhabeng. Le ha ho le jwalo, Afrika Borwa, tshebetso ena ha e eso amohelwe ka ho pharaletseng. Sena ke karolo e nngwe ya lebaka la bajete e nyenyane bakeng sa dibaka jwalo ka dimusiamo le digallari tsa mmuso, le ha ho le jwalo dibaka tse ngata tse sa etseng profiti tse nang le dibajete tse nyenyane di etsa boiteko ho etsa tokisetso bakeng sa ditefiso kapa dionarariumo.

Ditefiso tsa motshwantshisi tsa kadimo di lefshwa ditsebi tse kadimisang mosebetsi ho ketsahalo kapa sebaka, kapa ho pontsho e sa rekiseng. Ditefiso di lefshwa tebohong ya molemo wa batho bohle o kenyeletsang mosebetsi sebakeng kapa ketsahalong eo e seng ya kgwebo, hammoho le ho lefella tahlehelo e ka kgonahalang ya kuno nakong ya kadimo ya mosebetsi bakeng sa pontsho ya nako e kgutshwanyane kapa nako e telele, mme ha o fumanehe bakeng sa thekiso.

Bakeng sa diketsahalo kapa dibaka tseo e seng tsa kgwebo, ditsebi di tshwanetse ho nahana ka tsela latelang ha di bala tefiso (ditsebi tse bontshang digallaring tsa kgwebo le tsona di ka nna tsa nahana ka tsona ha di beha ditheko mosebetsing):

- Diketsahalo kapa dibaka ba tshwanetse ho lefa ditefiso ho ditsebi tse nehelang mosebetsi wa bonono dipontshong;
- Haeba ho hloka hore setsebi se kenye mosebetsi, ditjeo tse eketsehileng di ka sebetsa;
- Haeba setsebi se hloka boiphihlelo bo eketsehileng kapa tshehetso ya tsebo e kgethehileng bakeng sa tlhahiso le/kapa ho kenya thepa (ka mohlala, setifikeiti sa boenjineri), ditjeo tse eketsehileng di ka sebetsa;
- Haeba setsebi se hloka mofuta o kgethehileng wa ho tsamaisa thepa, ditjeo tse eketsehileng di ka sebetsa;
- Haeba setsebi se hloka hore se tsamaise mosebetsi o eketsehileng jwalo ka phanele le puisano kapa ponahalo ya PR (kamano le batho bohle) eo ho amehang nako e ngata, ditjeo tse eketsehileng di ka sebetsa. Ho tsamaya hara batho ha ho atise ho ba le ditjeo tse arohileng.

Ditefiso tsa Batho Bohle bakeng sa Mosebetsi wa Bonono

Ditefiso tsa projeke ya bonono e bontshwang batho bohle e behelwa reiti e phahameng haholwanyane ka hobane ba hloka ho nahana ka boemo ba nako e telele ba ho hlahisa mosebetsi wa bonono ho batho ba eketsehileng, puisano le batho ba nang le seabo, botsamaisi ba projeke bo amehang, le tlhahiso e eketsehileng ya diseketjhe tse betlilweng.

Tse latelang di ke ke tsa kenyeletswa tefisong ya setsebi, empa di tla kengwa ditjeong tsa bajete e arohileng ke moabi wa mosebetsi wa bonono:

- Boiphihlelo ba tsebo e kgethehileng (ka mohlala, Ditshebeletso tsa moenjinerere kapa moetsi wa dipolane);
- Ditjeo tsa ho kenya thepa (ka mohlala, Tlhoko ya kereini e kgolo kapa disebediswa tse ding tsa thepa e boima);
- Ho tsamaisa mosebetsi ho o kenya setsheng.

Ditefiso tsa Khureita e Ikemetseng

Seo o Tshwanetseng ho se Tseba le ho se Lebella

Ditefiso tsa khureita e ikemetseng ha di sebediswe ka ho pharaletseng kapa, kamehla, ho bontshwa ka ho tjhatsi dibajeteng tsa projeke. Tshebetso ya bokhureita e fetoha boprofeshinale hara mesebetsi o bonwang wa bonono Afrika Borwa, dikhureita, diketsahalo le dibaka ba lemoha ka ho eketsehileng bohlokwa ba ditefiso tsa khureita e ikemetseng.

Ho phaella dihlopheng tse thathamisitsweng mona ka hodimo bakeng sa ditsebi, ho bala ditefiso tsa khureita ho tshwanetse ho nahanela tse latelang:

- Boholo ba ketsahalo (ka mohlala, Ketsahalo e itekanetseng, ya nako e kgutshwayane kapa e kgolo, kapa ya nako e telele/ketsahalo e tsamaiswang ho tlaha sebakeng se seng ho iswa ho se seng);
- Mosebetsi oo khureita e o etsang bakeng sa botsamaisi ba motshwantshisi/setsebi le sebaka / ketsahalo;
- Hore na khureita e ile ya abelwa mosebetsi ke mokgatlo, kapa hore na khureita e itshehetsa ka boyona ka ditjhelete le ho qala projeke e ikemetse;
- Bodisa ba ho kenya thepa ketsahalong;
- Hore na ho tla hlokahala hore buka kapa khathaloko e etswe kapa ho tsamaiswa, le tekanyo ya mosebetsi wa khureita le bonkakarolo ntshetsopeleng ya tsena;
- Tlhahiso ya mongolo ho potoloha ketsahalo (ka mohlala Polelo ya khureita le projeke);
- Ntshetsopele ya mohopolo le phuputso.

Mabapi le pontsho ya bohahlaudi, khureita o tshwanetse ho fumana pheresente ya tefiso e tlwaelehileng:

- Tefiso e lefshwa jwalo ka royalti bakeng sa mosebetsi o phethilweng, ho e na le tefiso bakeng sa mesebetsi e metjha;
- Tefiso ha e kenyeletse tsamaiso kapa bohokahanyi ba pontsho ya bohahlaudi, e leng boikarabelo institjhushene e amohelang;
- Tefiso ha e kenyeletse mesebetsi ya ho kenya thepa dibakeng tsa bohahlaudi. Ena e tla ba tefiso e eketsehileng e lefshwang haeba khureita e tla disa ho kengwa ha thepa nakong ya pontsho ya bohahlaudi.

Karolo ya B: Ditefiso tse ding

Tefiso tsa Ho Itshebetsa

Setsebi se itshebetsang kapa ho itshebetsa ke polelo eo ka ho tlwaelehileng e sebediswang bakeng sa motho ya itshebetsang ntle le kontraka le ba bang. Ditsebi tse ngata di a itshebetsa dibakeng tse ding tse jwalo ka ditokomane tsa ditshwantsho, didisaene tsa ditshwantsho le dibuka, ho kenya thepa dipontshong, le ho ngola, hara mefuta e mengata ya mosebetsi.

Reiti e Akaretsang ka Letsatsi ya Ho Itshebetsa

Ditsebi di kgothaletswa hore di etse reiti ka hora bakeng sa mosebetsi wa setsebi se itshebetsang se se nang kontraka ho ya ka sebopeho sa mosebetsi oo di o etsang. Ho phaella mona, tse latelang di ka sebetsa:

- Diketsahalong tse itseng, direiti tse akaretsang tsa ho itshebetsa ha di kenyeletse ditjeo tsa projeke/mohopolo wa mosebetsi tse amanang le ditefiso tse arohileng (ka mohlala, Ho ngola dipolelo, kapa disaense ya lebitso kapa setshwantsho).
- Hammoho le reiti ka hora, direiti tse tlwaelehileng tse boletsweng karolong a (ka mohlala, Mosebetsi) o tshwanetse ho kenyeletswa.
- Ho eletswa hore basebetsi ba itshebetsang ba nahane ka phapang bajeteng le tshireletsong ya ditjhelete pakeng tsa dikhamphani tsa kgwebo le tseo e seng tsa kgwebo, dikhamphani tse thehilweng le tse sebetsang le batho ka bomong, ha ba sebetsa ditjeo.

Mefuta ya ditefiso tse amanang le mosebetsi wa bonono ba ditsebi tse itshebetsang mosebetsing wa bonono le dintho tse nahanelwang bakeng sa ditefiso tsa setsebi e thathamisitswe mona ka tlase:

Ditefiso tsa Mosebetsi wa Bonono tsa Media

Motshwantshisi wa mosebetsi wa bonono wa media o ntshetsa pele mehopolo, dihlahiswa le mosebetsi wa bonono o jwalo ka disaene ya ditshwantsho, ditshwantsho, disaene ya dibuka. Sena se ka kenyeletsa kabo ya mosebetsi wa difoto le bongodi bakeng sa divideo.

Batho ba Nkang Difoto

- Batho ba nkang difoto tse bontshwang digallaring ba ka sebetsa ditefiso ka maemo a tshwanang jwalo ka ditefiso tsa motshwantshisi wa bonono;
- Batho ba nkang difoto ka mehla ba hlokwa ho nka difoto tsa ho kengwa ha thepa dipontshong;
- Ditjeo tse eketsehileng bakeng sa disebediswa (ka mohlala, Mabone), di tshwanetse ho nahanwa;
- Batho ba nkang difoto ba ka koptjwa ho hlopha ka dikereiti bakeng sa ditlhoko tsa dikgatiso le dintho tse ding tse hatsiwa;
- Batho ba nkang difoto ba ka koptjwa ho nka difoto diketsahalong tse jwalo ka ho bulwa ha pontsho le di-workshopo. Haeba ketsahalo e le hole haholo, motho ya nkang difoto a ka kopa ho buseletswa tjhelete ho lefella ho palama le sebaka sa bodulo.

Tshwantshiso

- Tefiso ya premiamo e hloka hahala bakeng sa ho lefella setshwantsho: maemo a tefiso a ya theoha ho itshelehile ka boholo ba ho hlahisa hape, hore na ke leqephe le feletseng, halofo ya leqephe kapa se senyenyane haholo;
- Ho hlahisa hape mosebetsi o seng o ntse o le teng ho ka hloka tefiso e nyenyane ho feta mosebetsi o motjha o abilweng;
- Ditefiso tse eketsehileng di tshwanetse ho buisanwa bakeng sa ho etsa dikgatiso hape. Bakeng sa tlhahisoleseding e eketsehileng, sheba khopiraete, karolo ya 7.2;
- Bakeng sa mosebetsi o abilweng wa ditshwantsho, o bontshwang hanngwe feela kapa o sebetswang hanngwe, tefiso e phahameng haholwanyane e tshwanetse ho lefiswa.

Ditefiso tsa ho Ngola, Ho Kopisa Dipolelo tse Ngotsweng le Tlhahlobo

- Bangodi ba abetsweng mosebetsi ka ho tlwaelehileng ba na le tefiso ya lentswe le lentswe. Mabapi le tshebetso ya matheriale e ileng ya hatsiwa nakong e fetileng, direiti di ka ba tlase ho feta matheriale ya mantlha;
- Ho hlahloba le ho lokisa khopi ho tla lefiswa ka mokgwa o tshwanang wa lentswe le lentswe.

Diroyalti tsa Khopiraete

Dintlha bohlokwa bakeng sa ho nahana ka tsona ha ho fanwa ka laksense ya mosebetsi bakeng sa ho hlahiswa hape di kenyeletsa:

- Ho bontsha mosebetsi wa setsebi se le seng ka ho kgetheha kapa ho se bontshe mosebetsi wa setsebi ka ho kgetheha;
- Palo ya ditlhahiso hape tsa mosebetsi;

- Nako eo laksense e sebetsang ka yona;
- Sebaka sa kabo ya sehlahiswa;
- Tshebediso le morero;
- Na ho lefshwa royalty kapa ha ho royalty e lefshwang? (ka mohlala, Haeba setshwantsho se bonahala sekwahelong, theko e phahame, mme e ya fokotseha bakeng sa leqephe le feletseng, halofo ya leqephe le se senyenyane haholo);
- Sheba IPR/kaorolo ya 7 ya khopiraete.

Disalari tsa Motsamaisi wa Mosebetsi ya Bonono

Batsamaisi ba mosebetsi wa bonono ba ka ba le kamano ya kgiro le ketsahalo kapa sebaka, kapa ba ka ba kontrakeng ya projeke ya nako e kgutshwanyane ya mosebetsi wa botsamaisi. Ho tshwanetse ho lemohuwa hore motho ya sebetsang bakeng sa dikgwedi tse fetang tse tharo bakeng sa ketsahalo e tshwanang kapa sebaka, ba ka tadingwa e le mohiruwa wa ketsahalo kapa sebaka. Diketsahalo kapa dibaka ba tshwanetse ho ba le dipholisi tse bontshang dihlopha tsa tefello bakeng sa bahiruwa le borakotraka ba ikemetseng. Diketsahalo kapa dibaka ba kgothaletswa hore ba tsamaisa tlhophollo ya maemo ho netefatsa maemo a disalari bakeng sa bahiruwa ba latelang:

- Batsamaisi;
- Bahlokomedi ba baholo;
- Moifo wa tsamaiso;
- Barupellwa le moifo o sebetsang nako le nako.

Direiti tsa Ditefello tsa ho Ruta

Direiti tsa ditefello tsa ho ruta di kenyeletsa mosebetsi o etswang e le kabo ya mosebetsi o etswang hanngwe feela wa di-workshopo le mosebetsi wa di-workshopo o etswang ka nako e telele o hlahiswang ka letoto. Ditsebi di tshwanetse ho kenyeletsa ditjeo bakeng sa tse latelang:

- Tokisetso bakeng sa workshopo;
- Ntshetsopele ya kharikhulamo bakeng sa letoto la nako e telele la di-workshopo;
- Nako bakeng sa ho hlophisa workshopo moo ho hlokahalang;
- Dihora tlelaseng;
- Tlelase/dimatheriale tse hlahiswang kapa tse fumanwang.

Ditefiso tsa Mohlala wa Mosebetsi wa Bonono

Mohlala wa mosebetsi wa bonono bakeng sa motshwantshisi ofe kapa ofe ya bonwang jwalo ka karolo ya setshwantsho se teroyilweng, setshwantsho se betliweng le ditelase tsa ho penta kapa di-workshopo tse fanang ka referense e phelang e bonwang bakeng sa setshwantsho sa motho mosebetsing wa bonono. Mehlala bakeng sa mesebetsi ya bonono e tshwanetse ho kenyeletsa ditjeo bakeng sa tse latelang:

- Ho tsamaisa ho tloha le ho ya sebakeng sa pontsho;
- Dihora tse sebedisitsweng ho etsa mohlala wa mosebetsi wa bonono;
- Nako bakeng sa ho hlophisa, moo ho hlokahalang.

5. 2. 2. LEKGETHO

Lekgetho la Botho la Kuno

Lekgetho la kuno le tshwanetse ho lefshwa ho lefapha la South African Revenue Service (SARS), le ikarabellang ka ho bokella tjelete ya balefi ba lekgetho lebitsong la mmuso.

Ditsebiso le Batho ka Bomong (beng ba kgwebo ba le bang);

Ho ya ka molao o lebeletswe hore o lefe lekgetho la kuno selemo se seng le se seng haeba kuno ya hao jwalo ka motho ya ka tlase ho dilemo tse 65 e le ka hodimo ho R75 000 bakeng sa selemo sa lekgetho sa 2017.

Molefi wa lekgetho ke yena ya ikarabellang bakeng sa ho kgema le diphetoho dife kapa dife molaong selemong ka seng sa tekolo.

Kuno kaofela e tshwanetse ho senolwa, ho kenyeletswa le mosebetsi wa setsebi se itshebetsang kapa mosebetsi wa nako le nako.

Lekgetho la Mohiruwa le Dikgulo

Bahiri ba hlokwa ka molao ho hula PAYE le UIF ho tswa meputsong ya bahiruwa kgwedi e nngwe le e nngwe. Ditjhelete tsena di tshwanetse ho bontshwa siliping sa moputso sa mohiruwa.

Bahiri ba na le matsatsi a supileng a mosebetsi ho tloha qetellong ya kgwedi ho lefa menhelo ya PAYE ho SARS. Qetellong ya selemo ka seng sa tekolo, bahiri ba tshwanetse ho neha bahiruwa diforomo tsa IRP5.

Tlwaelo e tshwanetse hore ditsebi kaofela di fumane setifikeiti sa bona se bontshang hore ha ba kolote lekgetho ho tswa ho SARS.

Mekgatlo ya Molemo ho Batho Bohle

Diketsahalo kapa dibaka tseo e leng bakeng sa molemo ho batho bohle ba tshwanetse ho etsa kopo ho SARS bakeng sa boemo ba Mekgatlo ya Molemo ho Batho Bohle (Public Benefit Organisation (PBO)).

Diketsahalo dife kapa dife tse sa tshwaneleheng, kapa tse eso kang di qetellang boemo ba PBO, di ka tshwanela ho lefa makgetho.

Haeba mokgatlo o na le kuno e fetang diranta tse 1 milione nakong efe kapa efe ya dikgwedi tse latellanang tse leshome le metso e mmedi, mme e se mokgatlo wa PBO o lokolohileng boikarabelong ba lekgetho ho ya ka molao, kahoo mokgatlo o jwalo o tshwanetse ho ngodisa jwalo ka morekisi ya lefang Value Added Tax (VAT) le ho lefa VAT hodima thepa e rekiswang ho ya ka SARS.

Value Added Tax bakeng sa Batshwantshisi

Motho eo e leng mong wa kgwebo a le mong o hloka ho ngodisa bakeng sa VAT haeba kuno e amohetsweng bakeng sa thekiso ya mosebetsi wa bonono e feta diranta tse 1 milione dikgweding dife kapa dife tse latellanang tse 12. Motho eo e leng mong wa kgwebo a le mong o hloka ho ngodisa jwalo ka morekisi ya lefang VAT haeba mosebetsi wa bonono nakong ya dikgwedi tse 12 o feeta R50 000.

Lekgetho bakeng sa Diketsahalo tsa Matjhabeng le ho Tsamaisa Thepa

Ditefiso kapa diprofiti tse amohetsweng ke ditsebi tse lefisitsweng lekgetho Afrika Borwa tse fumanang ditjhelete tse tswang dibakeng le diketsahalong tsa matjhabeng, di tla ba tlasa lekgetho la kuno, mme ba ka tshwaneleha bakeng sa dikgulo tse itseng bakeng sa mosebetsi wa bonono o hlahisitsweng.

Ditsebi tse lefiswang lekgetho Afrika Borwa ho ka hloka hore ba nahane maemo a amehang a VAT ha ba rekisa mesebetsi ya bona ya bonono kapa ba lefisa ditefiso bakeng sa ho bontsha mesebetsi ya bona.

Ditsebi tseo e seng baahi di hlokwa ho lefa lekgetho Afrika Borwa bakeng sa ditjhelete dife kapa dife tse fumanwang ho tswa mohloding o hara Afrika Borwa. Ho na le kgonahalo e kgolo ka ho fetisisa hore sena se tla ba jwalo moo ditsebi tseo e seng baahi di hlahisa mesebetsi ya bonono Afrika Borwa, le ho rekisa mesebetsi eo ya bonono kapa ho e bontsha bakeng sa tefiso.

Dikameho tsa Lekgetho bakeng sa Boahi Sebakeng sa Pontsho ya Mesebetsi ya Bonono

Baahi ba hloka ho lemoha dikameho tsa lekgetho tsa dibaka tsa bona tsa ho bontsha mesebetsi ya bonono, ho kenyeletswa le seo se ka lekolwang jwalo ka kuno. Haeba sebaka sa ho bontsha mesebetsi ya bonono se fanwa ke mokgatlo oo e seng wa boahi ba naha, ho ka nna ha ba le dipetho tsa lekgetho bakeng sa ditsebi tsa baahi, jwalo ka ha batho ba baahi ba lefiswa lekgetho kunong ya bona lefatsheng ka bophara. Ditsebi di hloka ho nahana ka hloko melawana ya boahi ho bona hore na ho ka ba le dikameho dife tsa lekgetho la Afrika Borwa.

Moo bodulo bakeng sa pontsho ya mosebetsi wa bonono bo fuwang setsebi seo e seng moahi ke

mokgatlo wa Afrika Borwa, motho eo eseng moahi a ka hloka ho lefa lekgetho ho tswa kunong eo a e fumaneng ho tswa mokgatlong wa Afrika Borwa, jwalo ka ha batho bao e seng baahi ba lefiswa lekgetho ho ya ka mohlodi wa bona wa kuno.

Lekgetho Moputsong bakeng sa Kabo ya Mosebetsi wa Bonono bakeng sa Batho Bohle

Haeba tumellano ya motshwantshisi kapa setsebi e kenyeletsa moputso bakeng sa mosebetsi wa bonono o abilweng, ho ka hloka hore setsebi se kenyeletse dikuno tse na tlalehong ya bona ya lekgetho la kuno.

Lekgetho Tjheleteng ya Moputso o Hapilweng

Tjhelete ya moputso kapa meputso e hapilweng ke ditsebi e ka laolwa ke lekgetho ho itshetlehile ka ho nahana ka tse latelang:

- Sebopeho sa moputso o hapilweng;
- Melawana ya ho nka karolo tlhodisanong;
- Hore na e be tlhodisano ke ya lehae kapa ya matjhabeng.

Dikuno tse tswang tlhodisanong tse fumanweng ke ditsebi di ka kenyeletswa kunong e lefisiwang lekgetho ya setsebi.

Keletso mabapi le lekgetho e tshwanetse ho batlwa nakong ya dikuno dife kapa dife tse fumanwang ka lebaka la ho hapa moputso tlhodisanong.

Lekgetho bakeng sa Digallari tsa Kgwebo le Ditsebi tseo Ba di Emelang

Maamong a mangata, ditsebi tse lefisiwang lekgetho Afrika Borwa di tla ikarabella bakeng sa ho romela ditlaleho tsa tsona tsa lekgetho la kuno. Haeba tumellano pakeng tsa gallari le setsebi e bontsha kamano ya mohiri/mohiruwa bakeng sa merero ya lekgetho, gallari e ka tlameha ho hula kapa ho tshwara lekgetho la Pay as You Earn (PAYE) ho tswa moputsong o lefisiwang kapa moputsong o tshwanetseng ho lefiswa lekgetho. Gallari e tadingwang jwalo ka mohiri e hloka ho ngodisa ho SARS bakeng sa PAYE le/kapa bakeng sa lekgetho la Skills Development Levy (SDL), e tshwanetse ho ngodisa bakeng sa ditefello tsa menehelo ya UIF ho SARS. Sena se etsahala moo gallari e nang le taolo e kgolo hodima setsebi le tshwebetsong ya tlhahiso.

Moo digallari tsa Afrika Borwa di kenang kontrakeng e emelang setsebi seo e seng moahi, motho eo eseng moahi a ka hloka ho lefa lekgetho ho tswa dikunong tseo a di fumaneng ho tswa mohloding wa Afrika Borwa, jwalo ka ha batho bao e seng baahi ba lefiswa lekgetho ho ya ka mohlodi wa bona wa kuno.

Bobedi digallari le ditsebi ba tshwanetse ho ithuta ka bobona mabapi le dikameho tsa sistimi ya lekgetho bakeng sa dikgwebo tsa bona, mme kamehla ba ntjhafatse tsebo ya bona. Ditshebetso tsa ikamahanyang le boitshwaro di kgothaletswa ka thata bakeng sa bobedi ditsebi le digallari.

Ke tlameho ho ngodisa jwalo ka moreki ya nang le VAT haeba phepele e lefisiwang lekgetho e entsweng (kapa e tla etswa) e feta diranta tse 1 milione nakong efe kapa efe ya dikgwedi tse latellanang tse 12. Motho a ka ngodisa bakeng sa VAT haeba phepele ya hae e lefisiwang lekgetho e entsweng dikgweding tse latellanang tse 12 e feta R50 000.

5. 2. 3. HO SEBEDISA MOSEBETSI WA BONONO WA MOTSHWANTSHISI KAPA SETSEBI BAKENG SA HO BOKELLA DITJHELETE BAKENG SA DIPHALLELO

Ha ho setsebi se tshwanetseng ho lebellwa hore se nehele ka mesebetsi ya bonono ka kotloloho mokgatlong ofe kapa ofe bakeng sa merero ya pokello ya ditjhelete tsa diphallelo.

Ha ho mokgatlo o tshwanetseng ho lebellwa hore o bokelle ditjhelete bakeng sa diphallelo ka tshehetso e sa lefelliweng ya mosebetsi wa setsebi.

Dikontraka tse ngotsweng fatshe di tshwanetse ho sebediswa mme di tshwanetse ho kenyeletsa

melawana kaofela eo ho buisanweng ka yona pakeng tsa sebetsi le ketsahalo kapa sebaka.

Haeba setsebi se kgetha ho nehela mosebetsi wa bonono jwalo ka karolo ya nehelo motseng, ba tshwanetse ho lemoha melawana ya SARS mabapi le dinehelo tsa diphallelo.

Ka hobane nehelo ya mosebetsi wa bonono e ka nna ya se be dithahasellong tse molemo tsa ditjhelete bakeng sa setsebi, setsebi se ka eletswa hore se nahane ka ho nehela ka tjhelete ho e na le hoo.

Ditlhapiso tse lefshwang ke ditsebi bakeng sa thekiso ya mosebetsi wa tsona bakeng sa merero ya pokello ya ditjhelete tsa diphallelo e tshwanetse ho tataiswa ke maemo a indasteri bakeng sa dithekiso tse ding tsa kgwebo tsa mosebetsi wa bonono. Haeba ho kgothaletswa hore setsebi se boloke karolo ya theko ya thekiso, ho tshwanetse ho buisanwa esale pele le ho dumellanwa ka ho ngolwa fatshe.

Dikhomishene dife kapa dife tse lefshwang ke digallari tsa kgwebo bakeng sa thekiso ya mosebetsi wa ditsebi bakeng sa merero ya ho bokella ditjhelete tsa diphallelo di tshwanetse ho buisanwa esale pele pakeng tsa setsebi le gallari.

Maamong a mangata, mosebetsi wa bonono ha o a tshwanela ho rekiswa bakeng sa merero ya ho bokella ditjhelete tsa phallelo ka ditheko tsa boleng bo ka tlase ho ba dimmaraka. Ka ho tlwaelehileng, setsebi se tla theha theko ya resefe (bonyane) eo ka tlase ho yona setsebi se bolokang tokelo ya hore mosebetsi o se rekiswe. Setsebi se tshwanetse ho etsa qeto e bohlale ha se beha resefe mosebetsing o rekiswang bakeng sa ho bokella ditjhelete tsa phallelo, mme se tshwanetse ho nahana ka melemo e ka hlahang ho tswa thekisong ya mosebetsi ka tjhelete e ka tlase ho boleng ba dimmaraka nakong ya ketsahalo ya ho bokella ditjhelete tsa phallelo.

Setsebi se tshwanetse ho fana ka tiisetso ya hore mosebetsi ke wa mantlha haeba ho boletswe hore o jwalo. Ke boikarabelo ba mohlophisi ho etsa bonnete ba hore mosebetsi ke wa boleng bo feletseng bo boletsweng ke setsebi.

Mohlophisi o tshwanetse ho sireletsa khopiraete ya setsebi mesebetsing kaofela e rometsweng, le ho tsebisa bareki kaofela tumellanong ya dithekiso hore ho reka mosebetsi ha ho bolele ho reka khopiraete.

Mohlophisi o tshwanetse ho kgutlisetsa setsebi mosebetsi kaofela o sa rekiswang le dirasiti kaofela. Mosebetsi o sa rekiswang o tshwanetse ho kgutliswa o le hara diphuthelo tse tshwanang le tseo o tiisitweng ka tsona qalong.

Mohlophisi o tshwanetse ho jara ditjeo kaofela tse amanang le ketsahalo, ho kenyeletswa le tshireletso ya inshoreense, phatlalatso, tokisetso ya dipolelo tsa ditjhelete le tlhahisoleseding ya kgatiso.

Mesebetsi e tshwanetse ho hlahlojwa ha e fihla bakeng sa ditshenyehelo. Tlaleho ya boemo e ngotsweng fatshe e tshwanetse ho bolokwa.

Setsebi se tshwanetse ho tsebiswa hanghang haeba mosebetsi o fumanwa o le boemong bo senyehileng. Haeba mosebetsi o rometsweng o fumanwa hara dikhontheina tse senyehileng, dintho tse jwalo tse senyehileng di tshwanetse ho kgutliswa, ho lefshwa esale pele, ho setsebi, ho itshetlehile ka ditleleimi ho mofani wa inshoreense; kapa mohlophisi a ka nna, ka tumello ya setsebi, ho bula khontheina e senyehileng ka ho utlwisisa hore ha ho ditleleimi bakeng sa tshenyeho tse tla hlahlelwa kgahlanong le mohlophisi.

Mohlophisi o ikarabella bakeng sa ho boloka mosebetsi wa bonono o le boemong boo a o fumaneng bo le ho bona.

6 PROMOSHENE, PAPATSO LE MEDIA YA MOSEBETSI WA BONONO

Karolo ena e arotswe ka dikarolo tse pedi. Ya pele e mabapi le promoshene le papatso ya diketsahalo, dibaka, ditsebi le mesebetsi ya bonono. Ditataiso di bontsha dikamano, ditumellano le dibaka tsa mosebetsi wa promoshene tse tshwanetseng ho nahanwa ha ho etswa dipromoshene bakeng sa dibaka le diketsahalo. Karolo ya bobedi e fana ka selelekela sa tshebetso e molemo ka ho fetisisa mabapi le media ya mosebetsi wa bonono, ho lemohuwa ditshebetso tse molemo ka ho fetisisa tse teng ho media ka kakaretso, le dintlha tse eketsehileng tsa sehlooho bakeng sa ho nahana ka tsona ha ho ngolwa fatshe le ho tlaleha mesebetsi ya bonono e bonwang.

6.1 PROMOSHENE YA KETSAHALO LE SEBAKA

6.1.1 PROMOSHENE KA KAKARETSO YA KETSAHALO LE SEBAKA

Diketsahalo kapa dibaka ba tshwanetse hore ba be le pholisi e laolang mesebetsi ya promoshene, ho kenyeletswa promoshene inthaneteng/dikgatisong (ka mohlala, dipostkarete), le ntshetsopele ya dikahae inthaneteng (ka mohlala, ho hlakisa hore na ke mang ya ikarabellang bakeng sa ho hlophisa ketsahalo ho Facebook).

Pele ho pontsho, ketsahalo kapa sebaka le setsebi ba tshwanetse ho dumellana ka moralo, tekanyo le sebopelo sa mosebetsi wa promoshene o etswang ka ditjeo tsa ketsahalo kapa sebaka, mme ba tshwanetse ho etsa qeto ka le ho dumellana ka boemo ba bonkakarolo ba setsebi mosebetsing wa promoshene.

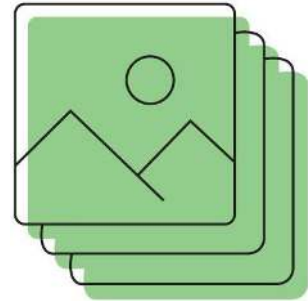
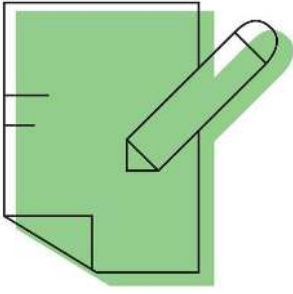
Qeto e tshwanetse ho etswa ka ho ngolwa fatshe mabapi le hore na ke ditshwantsho dife tse tla ajwa ho media (sheba Karolo ya 6 bakeng sa dikameho tsa khopiraete bakeng sa ditshwantsho tsa media), le melawana eo mosebetsi o tla fuwa tlotla hammoho le dikahare tsa polelo e tla ajwa. Ditsebi di tshwanetse ho etsa bonnete ba hore ditshwantsho tse kgethileheng ha di kenakenane le ditokelo tsa botho tsa batho ba bang ba sele (ka mohlala, tokollo ya mohlala wa dibopelo tsa mosebetsi bakeng sa ditshwantsho tsa batho ba bang ba sele e tshwanetse ho saenwa le ho dumellanwa).

Ha ketsahalo kapa sebaka ba hlahisa memo, setsebi se tshwanetse ho fuwa monyetla wa ho fana ka tumello ya disaene. Haeba memo e fapaneng le ya disaene ya tlwaelo ya ketsahalo kapa sebaka e hlokwa ke setsebi, ditjeo dife kapa dife tse eketsehileng di ka hlaha bakeng sa setsebi.

Ditsebi di tshwanetse ho fumana palo e kgethehileng ya dikhopi tsa ditebohisano tsa khatholoko ya pontsho kapa dimatheriala tse ding tse hatiswang (ka mohlala, pheresente (2% ho isa ho 5%) ya kgatiso ya monokerafo, kapa dikhopi tse pedi tsa ditebohisano bakeng sa pontsho ya sehlopha se sehlo).

Qetellong ya diketsahalo tseo batshwantshisi ka bomong ba ka fumanang phatlalatso e pharaletseng haholo ya media, jwalo ka dipontsho tsa mosebetsi wa motshwantshi a le mong, ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho neha setsebi phakejji ya media e nang le dikhopi tsa dipapatso, dimemo, ditokollo tsa kgatiso, dipuisano ka dipotso le dimatheriala tse ding tse tshwanelehang tse amanang le promoshene ya pontsho.

Ditsebi di tshwanetse ho lefshwa tefiso ya mongodi bakeng sa dipolelo dife kapa dife tse ntsheditsweng pele bakeng sa buka (ho feta dipolelo tsa motshwantshisi kapa khureita). Ka ho tlwaelehleng ditsebi di lefshwa ho ya ka lentse ka leng. Bobedi ketsahalo kapa sebaka hammoho le mongodi ba tshwanetse ho beha direiti bakeng sa lentse ka leng. Tjhelete bakeng sa lentse ka leng le bolelele ba polelo di tshwanetse ho dumellanwa ka ho ngolwa fatshe. Reiti e tshwanetse ho kenyeletsa reiti ka hora bakeng sa phuputso efe kapa efe e eketsehileng kapa nako e sebediswang puisanong le batho ba amehang.

6.1.2 BOEMEDI BO FELETSENG BA PROMOSHENE GALLARING

Moo batshwantshisi ba nang le boemedi bo feletseng gallaring, gallari e ikarabella bakeng sa tse latelang:

- Ho hlahisa le ho aba dimemo,
- Ho amohela dikamohelo;
- Ho etsa promoshene ya dipontsho;
- Ho boloka curriculum vitae (CV) bakeng sa setsebi ka seng se emetsweng;
- Ho boloka matheriale ya hajwale ya mosebetsi wa bonono o bonwang bakeng sa merero ya promoshene bakeng sa setsebi ka seng se emetsweng;
- Ho boloka polokelo ya mesebetsi ya promoshene.

Qetellong ya pontsho, gallari e tshwanetse ho neha setsebi phakeji ya media e nang le dikhopi tsa dipapatso, dimemo, ditokollo tsa kgatiso, dipuisano ka dipotso le dimatheriale tse ding tse tshwanelehang tse amanang le promoshene ya pontsho.

6.2 MEDIA YA MOSEBETSI WA BONONO

6.2.1 MEDIA KA KAKARETSE

Baqolotsi kaofela ba media ya mesebetsi ya bonono inthaneteng le dikgatisong le ditsebi ba tshwanetse ho latela Molao ya Boitshwaro le Boitshwaro bakeng sa Media ya Kgatiso le ya Inthanete Afrika Borwa (Code of Ethics and Conduct for South African Print and Online Media), e amohetsweng ke Lekgotla la Dikgatiso la Afrika Borwa (Press Council of South Africa). Molao o ka fihlellwa inthaneteng linking e latelang: presscouncil.org.za

Molao o kgemiswa le dinako selemo le selemo ke Lekgotla la Dikgatiso la Afrika Borwa mme boikarabelo bo mahetleng a bahatshi ba media ba mesebetsi ya bonono le ditsebi ho ipoloka ba kgema le dihlomathiso tse amanang ka ho kgethehileng le inthanete le dikahare tse hlahiswang ke mosebedisi.

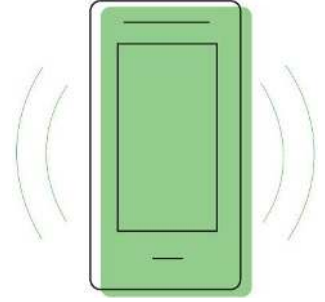
Ditsebi di tshwanetse ho lefshwa tefiso ya mongodi bakeng sa dipolelo dife kapa dife tse ntsheditsweng pele bakeng sa buka (ho ka hodimo ho dipolelo tsa motshwantshisi kapa khureita). Ka ho tlwaelehileng ditsebi di lefshwa ho ya ka lentswe ka leng. Bobedi ketsahalo kapa sebaka le mongodi ba tshwanetse ho beha direiti bakeng sa lentswe ka leng. Tjhelete bakeng sa lentswe ka leng le bolelele ba polelo di tshwanetse ho dumellanwa ka ho ngolwa fatshe. Reiti e tshwanetse ho kenyeletsa reiti ka hora bakeng sa phuputso efe kapa efe e eketsehileng kapa nako e sebediswang puisanong le batho ba amehang.

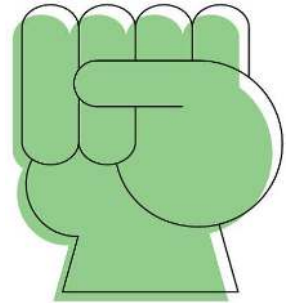
Ditokomane dife kapa dife tsa mesebetsi wa bonono o bonwang (jwalo ka difoto) tse hatitsweng ho media ya mesebetsi wa bonono di tshwanetse ho neha motshwantshisi tlotla, mongodi wa ditokomane tsa mesebetsi wa bonono o bonwang le diketsahalang tse itseng ho sebaka, motshehetsi ka ditjhelete kapa mokgatlo o mong. Boikarabelo bo mahetleng a setsebi ho ntshetsa pele dikahare tsa media (mongodi kapa motlalehi wa ditaba) ho etsa bonnete ba hore ditokomane tsa mesebetsi wa bonono o bonwang di fuwa tlotla ka ho nepahetseng.

6.2.2 SOCIAL MEDIA

Mosebetsi kaofela le ditlathiso hape tsa mesebetsi (difoto, ditshwantsho, le dikarolwana tsa modumo) tse sebediswang ho social media di tlasa molao wa khopiraete mme di tshwanetse ho sebediswa hara molao wa khopiraete (sheba Karolo ya 7). Mosebetsi wa setsebi kapa ho hlahiswa hape ha mesebetsi ha ho a tshwanela ho sebediswa ntle le tumello ke setsebi sefe kapa sefe se seng, diketsahalo kapa dibaka ntle le haeba ditokelo tsa tshebediso ya mesebetsi di hatiswa, mme hape e le hara meedi ya tshebediso ditokelo tseo. Di-media house di ka se hatise hape, ho hatisa kapa ho hlahisa hape mesebetsi e ileng ya hatiswa ho social media ke mongodi kapa mosebedisi ofe kapa ofe e mong, ntle le tumello.

Diplatfomomo tse ding tsa social media di na le tshebediso e iketsahallang ya ditokelo tsa mesebetsi kapa ho hlahisa mesebetsi hape hang ha mongodi a uploudile mesebetsi platfomomong eo. Platfomomo ya social media ha e na ditokelo tsa ho ba mong wa mesebetsi mme di ke ke tsa rekisa mesebetsi kapa ho hlahisa mesebetsi hape.

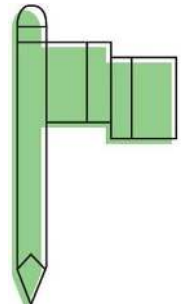

7. DITOKELO TSA SETSEBI (MONGODI)

Karolo ena e bontsha ditokelo tsa batshwantshisi le ditsebi tse ding, boholo ba yona bo ngotswe molaong, ditokomaneng tse jwalo ka Molao wa Motheo/Molao wa Ditokelo le Molao o Fetotsweng wa Khopiraete wa Afrika Borwa. Karolong ya 7.1 le 7.2, polelwana e kgethehileng e sebedisitswe: setsebi (mongodi). Ka lebaka la molao wa Boitshwaro le Ditokelo tsa Thepa ya Kelello, lentsewe la molao le sebedisitsweng ke 'mongodi'. Re sebedisitse mantswe ka bobedi mabapi le moralo wa molao le bakeng sa tlhakiso ya ho bala kamanong le tokomane kaofela. Ha bohlokwa karolong ena, Tokelo ya ho Rekisa Hape ya Motshwantshisi ha e eso, hajwale, nakong ya kgatiso, ho be molaong, empa e Palamenteng bakeng sa puisano. Ena ke karolo e ka sehloohong e tla hloka ho kgemiswa le dinako nakong e haufi e tlang. E kenyeleditswe mona bakeng sa temohiso, e le hore ditsebi di ka ipoloka di kgema le nako jwalo ha ha Tokelo ya ho Rekisa Hape ya Motshwantshisi e ntshetswa pele ho ba molaong.

7.1 DITOKELO TSA BOITSHWARO

Ditokelo tsa boitshwaro di thusa setsebi (mongodi) ho sireletsa botshepehi ba mesebetsi ya bona e bonwang ya bonono.

Ditokelo tsa boitshwaro d na le ditokelo tse pedi tsa tlotla (bongodi) le botshepehi (tokelo ya ho hanyetsa kgopamiso efe kapa efe e sa dumellwang, ho senya sebopeliso kapa ho fetola mesebetsi wa bonono).

Haeba mesebetsi o fetolwa kapa o senngwa, setsebi (mongodi) o na le tokelo ya ho tlosa lebitso la hae mesebetsing wa bonono, le ho ba le kgonahaloya ho hlahlela nyewe kgahlanong le kenakenano ya ditokelo tsa boitshwaro.

Diketsahalo kapa dibaka ba tshwanetse ho fana ka tlotla e tshwanelehang ho setsebi (mongodi) wa mesebetsi wa bonono, mme ha ya tshwanela ho fetola kapa ho hatella ka tsela efe kapa efe botshepehi ba mesebetsi wa bonono, kapa tumello e etswang ke motho ofe kapa ofe osele nakong eo mesebetsi wa bonono o leng tlhokomelong ya ketsahalo kapa sebaka.

Moo motshehetsi ka ditjhelete a amehang ketsahalong, ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho tsebisa ditsebi tse amehang ka bonkakarolo ba motshehetsi ka ditjhelete le sebopeliso sa dithahasello tsa kgwebo ya hae pele ho ho batla netefatso ya bonkakarolo. Ka ho tshwanang, ditsebi di tshwanetse ho bontsha dipuisanong tsa bona tsa mantlha le dipuisanong tsa kontraka batshehetsi bafe kapa bafe ka ditjhelete bao ba sa batleng hore ba amane le bona.

7.2 KHOPIRAETE LE IP

Khopirate Afrika Borwa fanwe le ho laelwa ka molao tlasa Molao wa Khopiraete (Copyright Act), 1978.

Khopiraete ke tokelo e iketsahallang le eo ka ho kgethehileng e leng ya setsebi (mongodi) sa mosebetsi wa bonono hore e be mong a le ho laola tshebediso (ka mohlala, ho hlahiswa hape) ya mosebetsi bakeng sa nako e lekanyeditsweng.

Ho na le ditlhokeho tse itseng tsa motheo (ka mohlala, ho ba ya mantlha). Sa bohlokwa, khopiraete ha e sebetse ho mehopollo ntle le haeba e entswe hore e be sebopehong sa matheriale ya mantlha le sa boqapi.

7.2.1 DITLWAELO TSA MOTHEO LE MAEMO A KHOPIRAETE

Khopiraete e teng ka ho iketsahalla mme ha ho hloka hore e ngodiswe. Khopiraete ke thepa mme e ka rekiswa, ya abuya kapa ho fana ka laksense yayona bakeng sa hore e sebediswe ke ba bang. Khopiraete ya setsebi e ka laolwa ke setsebi (mongodi) kapa khopiraete e ka laolwa ke mokgatlo o sebetsang hammoho oo setsebi (mongodi) se abetsweng khopiraete bakeng sa morero oo. Ka ho tlwaelehileng, setsebi (mongodi) o boloka tokelo ya ho sebedisa khopiraete ya hae esita le moo mokgatlo o mong o laolang khopiraete.

Khopiraete e neha mong a khopiraete tokelo ya ho thibela ho kopiswa ho sa dumellwang (ho bitswang kenakenano) ha mosebetsi o amanang ke ba bang. Ha ho na kenakenano ntle le haeba ho na le ho kopiswa ha nnete ho etsahalang. Kenakenano e etsahala ka lebaka la ho hlahiswa hape ho sa dumellwang kapa kgatiso ya mosebetsi o amanang, kapa karolo e kgolo ya ona, ke tsela e itseng. Maamong a mang (moo dikahare tsa mosebetsi di leng bohlokwa haholo ho feta sebopeho ka bosona), kenakenano e etsahala haeba phetolo (sebopeho se fetotsweng) ya mosebetsi o entsweng.

Kenakenano ya khopiraete e neha mong a khopiraete tokelo ya ho hlahlela nyewe lekgotleng la dinyewe taelo ya ho thibela motho ya sa dumellwang ho kgaotsa kenakenano le khopiraete, le hape bakeng sa ditshenyehelo.

Ke tloloya molao diketsahalong tseo motho a tlisang hara naha, a rekisang, a abang, le ho sebetsa ka, kapa ho rekisa mosebetsi eo ho tsejwang hore ke kenakenano le khopiraete.

Maamong ao khopiraete e fetisitsweng ho tswa ho setsebi, ditokelo tsa botshwaro tsa setsebi ho mosebetsi di a sala. Ditokelo tsa botshwaro di kenyeleditswe ho khopiraete empa bolelele ba nako ya tsona bo lekanyeditswe bophelong ba setsebi. Ditokelo tsa botshwaro di ka nna tsa se rekiswe kapa ho fanwa e le laksense, le hoja setsebi se ka nna a kgetha ho se sebedise ditokelo tsena.

Khopiraete e feletseng e ka fetiswa feela ka tsela ya tokomane e ngotsweng fatshe e bitswang kabo, e tshwanetseng ho saenwa ke motho ya fetisang khopiraete. Ka ho ngola fatshe tokomane e jwalo, setsebi se ka nna sa saena ho fanwa ha khopiraete kapa, ka lehlakoreng le leng, maamong ao haeba mosebetsi o abjwa kapa mosebetsi o etswa nakong ya khiri, setsebi se ka boloka khopiraete.

Ho fana ka laksense ya khopiraete ho tshwanetse ho ngolwa fatshe, ho netefatsa tlaleho e nepahetseng ya melawana le diphelelo tsa laksense. Motho ya fuweng laksense ya khopiraete o na le tokelo ya ho sebedisa setshwantsho ka tsela e bontshitsweng tumellanong.

Tumellano e tshwanetse ho bontsha tse latelang:

- Ho bontsha mosebetsi wa setsebi se le seng ka ho kgetheha kapa ho se bontshe mosebetsi wa setsebi se le seng ka ho kgetheha (jwalo ka molao o tlwaelehileng, ditsebi ha di a tshwanela ho dumela ho fana ka laksense ya khopiraete bakeng sa ho bontsha mosebetsi wa setsebi se le seng ka ho kgetheha, haeba se etsa jwalo, laksense e tshwanetse ho ngolwa fatshe le ho saenwa ke batho ba amehang);
- Setshwantsho se tla sebediswa bakeng sa eng;

- Ke jwang setshwantsho se tla hlahiswa hape;
- Na ho tla etswa ditlhaliso hape tse ngata hakae;
- Sebaka seo di tla abjwa hosona;
- Na ke tjelete e ngata hakae eo motshwari wa khopiraete a tla e fumana (diroyalti);
- Na laksense e kgaotsa neng.

Tlase molao wa Afrika Borwa, khopiraete ya mosebetsi wa bonono e dula e le teng bakeng sa bophelo ba setsebi mme e fela selemong sa bo50 ka mora lefu la setsebi. Ka mora hore khopiraete e fellwe ke nako, mosebetsi o tla wela matsohong a batho bohle mme o ka hlahiswa hape ka tokoloho.

Haeba setsebi se abetswe ho penta kapa ho teroya setshwantsho kapa ho etsa kgatiso ya setshwantsho mme ho na le tumellano ya ho lefella sena, mme mong wa pele wa khopiraete e le yena motho ya abileng mosebetsi. Haeba setsebi se etsa mosebetsi nakong ya kgiro ya bona (ho etsa mosebetsi wa bonono), mong wa pele wa khopiraete ke mohiri, mme melao e kgethehileng e sebetsa haeba mohiri ke mong wa koranta kapa makasine. Ditokisetso tsena kaofela di ka fetolwa ka kontraka.

Ha mosebetsi wa bonono o rekisitswe, setsebi se boloka khopiraete, ho sa natswe thekiso.

Ditokelo tse bontshwang mosebetsi wa setsebi se le seng ka ho kgetheha tse fanwang ke khopiraete di thusa mong a khopiraete ho buisana ka tefello (royalti) bakeng sa tshebediso ya mosebetsi wa hae jwaloka boemo bakeng sa ho fana ka tumello.

Khopiraete e ke ke ya fuwa ka ho utlwalang mekgatlo e sebetsang hammoho kapa mekgatlo ya bomphato e sa amoheleng jwalo ka mekgatlo ya molao. Haeba tlotla ya khopiraete e fuwe mekgatlo e sebetsang hammoho e sa ngodiswang, ho kgothaletswa hore mekgatlo o sebetsang hammoho o hlophise tumellano e ngotsweng fatshe pakeng tsa ditho, le ketsahalo efe kapa efe e kantle kapa sebaka ha ho hloka:

- E hlalolang mekgatlo o sebetsang hammoho ka ho bontsha ka ho kgethehileng hore na ke bomang ba bopang karolo ya mekgatlo o sebetsang hammoho;
- E bolelang hore ditho tsohle tse boletsweng di kopanela khopiraete ya mosebetsi o hlahisitsweng tlase mekgatlo o sebetsang hammoho;
- E hlalolang hore na ke jwang mekgatlo o sebetsang hammoho o lakatsang ho fuwa tlotla matherialeng efe kapa efe ya promoshene kapa e nngwe (jwalo ka lethathama la batho ka bomong kapa jwalo ka thaetlele ya mekgatlo o sebetsang hammoho, ka mohlala).

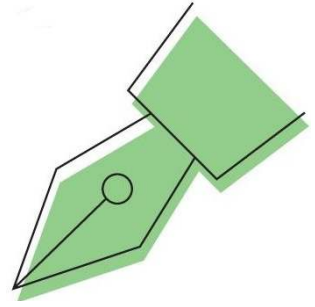
7.2.2 DITLWAELO TSE KGETHEHILENG LE MAEMO BAKENG SA KHOPIRAETE MESEBETSING E BONWANG YA BONONO

Bakeng sa tlhahisoleseding e kgethehileng mabapile dihlopha tse mona ka tlase, ka kopo sheba dikarolo tse tsamaelanang:

- Ditlhodisano le Dikgau: Karolo ya 3.7.
- Digallari tsa Kgwebo: Karolo ya 4.
- Dithekiso tsa Inthanete le Digallari tsa Inthanete: Karolo ya 4.6.

7.2.3 MOKGELO: 'TSHEBETSO E SE NANG LEEME'

Dikarolo tsa 12 le 15 tsa Molao wa Khopiraete di thathamisa mekgelo ka kakaretso, e lekanyeditsweng ka palo le ka boholo. 'Tshebetsa e se nang leeme' e dumella dipolelo tse kgutshwanyane tse nkuweng matherialeng ya khopiraete, tlase maemo a itseng, hore e be mantswe a mantlha a qotsitsweng bakeng sa merero e jwalo ka tekolo ya mosebetsi wa bonono, ditaba, ho tlaleha, ho ruta, le phuputso.

7.3 DITOKELO TSA HO REKISA HAPE

7.3.1 KE ENG

Tokelo ya ho rekisa hape, kapa droit de suite ('tokelo ya ho latela'), ke sesebediswa sa molao tlasa molao wa thepa ya kelello, se thusang ditsebi hore di fumane pheresente ya theko ya dithekiso neng kapa neng ha mesebetsi ya bonono e rekiswa hape.

Kuno e tswang khopiraeteng ka ho tlwaelehleng e etswa ka mesebetsi wa boqapi, o kenyeletsang ho hlahiswa hape ka bongata boholo, jwalo ka mmimo le dingodilweng. Bonneteng, ka hobane boleng ba mesebetsi wa bonono 'ke ho ikgetha ha ona', batshwantshisi ba mesebetsi e bonwang ya bonono ha ba une melemo e mengata ho tswa ho khopiraete. Tokelo ya ho Rekisa Hape e ile kenyeletswa e le hore ho rarollwe ho hloka tekatekano hona.

Motheo wa Ditokelo tsa ho Rekisa hape Mesebetsi ya Bonono ke hore batshwantshisi ba tshwanetse ho una melemo ka kotloloho ho tswa kgorong ya mmaraka le tlhahisong ya moruo e tswang mesebetsing wa bona dimmarakeng tse rekisang hape. Ho etsa bonnete ba hore batshwantshisi ba sireleditswe bakeng sa mesebetsi wa mantlha oo ba o hlahisitseng, le hore boiphediso ba batshwantshisi bo a tshehetswa, Ditokelo tsa ho Rekisa hape tsa Batshwantshisi ke tsa bohlokwa ka ho fetisisa.

7.3.2 BOEMO BA HAJWALE BA DITOKELO TSA HO REKISA HAPE AFRIKA BORWA

Molao wa Khopiraete, wa 1978, hajwale o a fetolwa haholo. E nngwe ya diphetoho ke ho kenyeletsa Tokelo ya ho Rekisa Hape ya Motshwantshisi molaong wa Afrika Borwa. Hajwale Afrika Borwa ha e na melao e laolang ho rekisa hape mesebetsi ya bonono matlong a fantisi, digallaring, mabenkeleng, ho babokelli le diajente tse ding tsa mesebetsi ya bonono. Tokisetso ya Tokelo ya ho Rekisa Hape ya Motshwantshisi phetohong ya hajwale ya molao e tla neha ditsebi tokelo ya ho fumana royalti ha mosebetsi wa bonono o rekiswa hape metjheng e boletsweng mona ka hodimo. Mokgahlelong wa hajwale wa moralo wa molao, royalti ya ho rekisa hape ke 5% ya theko ya thekiso ya mosebetsi wa bonono. Lefapha la Kgwebo le Indasteri, le ikarabellang ka ho rala moralo wa Molao ona, o motjheng wa ho theha mokgwa o molemo ka ho fetisisa wa ho bokella le ho aba pheresente ya diroyalti. Hajwale kgetho e lekaneng ka ho fetisisa ke ho theha mokgatlo o bokellang o sebetsang jwalo ka mekgatlo e bokellang ya indasteri ya mmimo. Moralo wa hajwale o boetse o bolela hore ditokelo tsa ho rekisa hape di fela dilemo tse 50 ka mora ho hlokahala ha motshwantshisi.

Molao o ne o hlophisitswe hore o hlahiswe pela Khabinete ka Motsheanong 2016, ka mora moo o tekelle Palamente. Mokgahlelong oo Molao o ne o tla boela o fumanehe bakeng sa maikutlo a batho bohle le dipuisano. Nakong ya kgatiso (Phato 2016), Molao o ne o eso hlahiswe pela Palamente.

7.4 TOKOLOHO YA HO BUA

7.4.1 Ditshireletso le Meedi

Molao wa Motheo wa Afrika Borwa ke molao o ka sehloohong wa Naha mme o nka boemo bo ka pele molao ofe kapa ofe o etswang. Molao ofe kapa ofe o kgahlanong le ona o fetoha lefeela. Karolo ya 16(1) ya Molao wa Motheo e kenyeletsa tokelo ya Tokoloho ya ho Bua jwalo ka tokelo ya motheo, e kenyeletsang:

- Tokoloho ya kgatiso le ya media e nngwe;
- Tokoloho ya ho fumana kapa ho fana ka tlhahisoleseding kapa mehopollo;
- Tokoloho ya boqapi ba mesebetsi ya bonono;
- Tokoloho ya akhademiki le tokoloho ya phuputso ya saense.

Tokelo ya Tokoloho ya ho Bua e hloka ho sebediswa ka boikarabelo ke ditsebi kaofela, e le hore di se kenakenane le ditokelo tsa ba bang. Karolo ya 16(2) ya Molao wa Motheo wa Afrika Borwa e bolela hore Tokoloho ya ho Bua e ke ke ya atolosetswa dipuong tseo sepheo sa tsona di kgothaletsa tse latelang:

- Dipuo tse mashano tsa ntwana;
- Tlhohleletso ya pefo e haufi;
- Kgothaletso ya lehloyo le thehilweng morabeng, molokong, ho bong kapa bodumedi, le seo e ka bang tlhohleletso e bakang kotsi.

Tlhokeho ya ho beha meedi ditokelong tse itseng ke ka lebaka la hore tshebediso e bohlaswa ya tokelo e ka kenakenana le ditokelo tsa ba bang mme kahoo sena se ka ba kotsi le ho utlwiswa bohloko.

7.4.2 DITLWAELO TSA SETSO LE KUTLWISISO YA MAIKUTLO

Kutlwisiso ya maikutlo e qala ka ho utlwisisa hore ho na le diphapang hara ditso le hore ho se tshwane hona ho tshwanetse ho tadingwa ho le bohlokwa. Ho tadima ho se tshwane ho le bohlokwa ho bolela ho hlomphe ditlwaelo tsa setso tseo ho ka etsahalang hore ha di yo kapa ha di a kenyeletswa setsong sa hao. Mesebetsing ya mesebetsi e bonwang ya bonono, ho bohlokwa ka ho kgethehileng ho etsa pontsho bakeng sa batho bohle ya dikarolo tsa setso, le ho nahana ka mathata a nalane a pontsho e jwalo Afrika Borwa le ditshebetso tsa bokholoniale ka kakaretso. Tshebediso ya dibopeho tse bontshang botle tse kenyeleditsweng setsong seo e seng sa hao ho ka hlahisa mathata le ho hlahisa dipelaelo tsa boitshwaro ha di sebediswa bakeng sa kgwebo. Ditsebi di tshwanetse ho lemoha le ho ba le maikutlo a kutlwisiso mabapi le dikgahlamelo tse ka bakwang ke ho sebedisa di-taboo tsa setso jwalo ka sehlooho sa bona le dikahare bakeng sa mesebetsi ya bonono. Sena se sebetsa ho qeto ya ho sebedisa maikutlo a leeme a

setso mosebetsing wa bonono, mme ditsebi di tshwanetse ho lemoha ho fumana ditsela tsa ho lekola ka mokgwa o tshwayang diphoso di-institjhushene tse itseng le disistimi ntle le ho hlahisa hape disistimi tse jwalo ntle le maikemisetso.

7.4.3 HO SEBETSANA LE TSEKISANO (DIGALLARI LE DITLHODISANO)

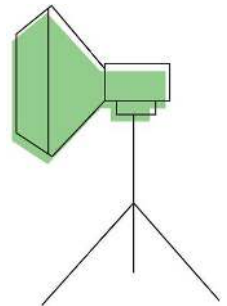
Digallari tsa kgwebo, mokgatlo, ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho beha ditataiso ka sepheo sa ho sebetsana le ditaba dife kapa dife tsa tsekisano tse amanang le pontsho ka tsela e tla fokotsa tshenyoye ya lebitso le letle la setsebi kapa ho pepesehela kगतल्लong e sa utlwahaleng kapa tlhokomelong ya media.

Ketsahalo kapa sebaka ba tshwanetse ho sebetsa jwalo ka bomphato le setsebi ho rarolla kapa ho sebetsana le tsekisano.

Haeba ketsahalo kapa sebaka ba rera ho kenya temoso efe kapa efe kapa keletso ho ditho tse tlang ketsahalong kapa sebakeng mabapi le mosebetsi wa bonono o bontshwang, morero le mantswa a ngolwang ka sena a tshwanetse ho dumellanwa le setsebi pele tsebiso e jwalo e sebediswa.

Setsebi se tshwanetse ho ba le tokelo ya ho ikgula pontshong haeba setsebi se sa dumellane le tsebiso.

Haeba mosebetsi wa bonono, ka lebaka lefe kapa lefe, o tloswa ketsahalong ke ketsahalo kapa sebaka, setsebi se tshwanetse ho tsebiswa hanghang, le ho fana ka mabaka bakeng sa ho tloswa. Ketsahalo kapa sebaka ba tlosang mosebetsi wa bonono ketsahalong e ka nna ya ba ba tlola se ngotsweng kontrakeng le setsebi, mme kahoo ho tloswa ha mosebetsi wa bonono pontshong ho tshwanetse feela ha ho hlile ho hlokahala. Diketsahalo le dibaka ba tshwanetse ho nahana esale pele hore na e be maemo ana e ka ba afe, mme ba ntshetse pele leano la ho sebetsana le kotsi ena le ka kengwang tshwebetsong ho qoba ho tlosa mosebetsi wa bonono ka mora hore o amohelwe bakeng sa pontsho.

1. DIREFERENSE LE TSHEHETSO

Projeke ena e ntsheditse pele ho ya ka dikahare tse tswang ho The Code of Practice for the Professional Australian Visual Arts, Craft and Design Sector, e ntsheditse pele, ho abelwa le ho hatiswa ke National Association for the Visual Arts (NAVA) le Best Practices for the Saskatchewan Visual Art and Craft Sector e ntsheditse pele ke Canadian Artists Representation (CARFAC)

- Australia (NAVA Code of Practice)
- Australia (ACGA Code of Practice for Commercial Galleries)
- Canada (CARFAC Saskatchewan Code of Practice)
- Canada (Best Practice Code for Curators – Lasalle River Accord)
- Ireland (Visual Artists Ireland Best Practice Guide)
- Art Right South Africa 'Copyright – What it means for Visual Artists' by Andre Myburgh, e fumanwang websaeteng ya Baruffa Art Consulting e leng baruffa.co.za
- VANSA Internship Toolkit

2. DITEBOHO

VANSA e lakatsa ho leboha Lefapha la Mesebetsi ya Bonono le Setso bakeng sa ho etsa hore projeke ena e kgonahale. Diteboho tse kgethehileng ho Africalia bakeng sa ho tshehetsa ka ditjhelete diboka tsa dipuisano Johannesburg, Durban le Kapa. Re fumane keletso e ntle ya ho ngola ho tswa ho Norton Rose Fulbright, Joseph Gaylard, Clive Kellner, Toby Orford, Mary Corrigan, Gwen Ansell, Gerhard Hagg, John Fleetwood le Gillian Anstey. VANSA e leboha maikutlo a hao a tsebo e hlwahlwa.

VANSA e lakatsa ho leboha haholo batho ba bangata ba ileng ba nka karolo ditshebetsong tsa puisano bakeng sa Buka ya Tshebetso e Molemo ka ho Fetisisa ya Mosebetsi wa Bonono o Bonwang Afrika Borwa.

3. HO BALA HO EKETSEHILENG

Leqephepeng lena o tla fumana lethathama la mehlodi e atolosang tshebetso ya boprofeshinale le eo o ka e kenyeletsang melaong ya motheo e fanweng hara tokomane ena ho ya ka ditlhoko tsa hao:

KHITI YA DITHULUSI YA ARTERIAL NETWORK

Arterial Network ke neteweke ya setjhaba ya batshwantshisi ba mesebetsi ya bonono, bakgothaletsi ba setso, borakgwebo, di-NGO, di-institijhushene, le bafani ba mafolofolo ba mafapha a boqapi le setso ba Afrika. Arterial Network e ntsheditse pele dikhiti tse mmalwa tsa dithulusi bakeng sa ditsebi tsa mesebetsi wa bonono tse sebetsang Afrika tse nang le keletso e batsi mabap ile tshebetso bakeng sa Batsamaisi ba Projeke mesebetsing ya bonono, ho Bokella Ditjhelete tsa Phallelo, Dikgothatso bakeng sa Mosebetsi wa Bonono le ho etsa Neteweke, le ho Dipapatso bakeng sa ditsebi tsa mesebetsi ya bonono. Dibuka tsena le ditataiso di ka daonloadwa ho linki e mona ka tlase.

arterialnetwork.org/resources/our_publications

ARTRIGHT

Projeke ya ARTRIGHT e neha mokgatlo wa mesebetsi ya bonono e bonwang ya bonono Afrika Borwa mehlodi ya mahala ya kgwebo, dithulusi tsa molao le thuto, ditokomane, tlhahisoleseding le keletso. Sepheo ke bakeng sa hore batho ba sebetsang indastering ya mesebetsi wa bonono o bonwang le ho potoloha mesebetsi ona ba etse kgwebo e molemo haholwanyane, kgafetsa haholo. Saeteng ena o tla fumana dintlha tse eketsehileng le dithempleiti mabapi le kamoo o ka ntsehetsang pele le ho sebetsa ka dikotraka, ho tsamaisa kgwebo, lekgetho bakeng sa ditsebi tsa mesebetsi ya bonono, ho buisana ka ditshebetso mabapi le ditsekisano tabeng ya kontraka le bokena-dipakeng.

artright.co.za

BASA

Business and Arts South Africa (BASA) ke khamphani e sa etseng porofiti eo sepheo sa yona se ka sehloohong e leng ho kgothaletsa bomphato bo kopanelwang bo molemo le bo tswellang bakeng sa mesebetsi ya kgwebo ya bonono bo tla untsha mokgatlo kaofela melemo. BASA e tsamaisa mananeo a

fapaneng a tshehetso bakeng sa mesebetsi ya bonono ho kenyeletswa le mananeo a motheo a BASA.
basa.co.za/

CAPE CRAFT AND DESIGN INSTITUTE (CCDI)

CCDI e tshehetsa bahlahisi ba mesebetsi ya bonono ya matsoho le ho thusa ho kopanya batho bohle ba nang le seabo ho kena letotong la tlhahiso le dimmaraka. Sena se kenyeletsa bahlahisi ba mesebetsi ya bonono ya matsoho le baetsi ba didisaene, mabenkele, diejente tsa dipapatso, batho ba romelang thepa kantle ho naha le bafani ba ditshebeletso ba jwalo ka baetsi ba didisaene, batho ba ntshetsang pele dihlahiswa, barupelli ba bokgoni, ditsebi tsa ntshetsopele ya kgwebo le batataisi. Mmuso le batshehetsi ba bang ka ditjhelete ba bopa karolo ya bohlokwa haholo ya tshebedisano, ho haha dikamano ho parola le mafapha.

ccdi.org.za

KHOMISHENE BAKENG SA POELANO LE BOKENA-DIPAKENG (COMMISSION FOR CONCILIATION, MEDIATION AND ARBITRATION)

Commission for Conciliation, Mediation and Arbitration (CCMA) ke lekgotla le ikemetseng la Afrika Borwa le ikarabellang ka ho rarolla ditsekisano dikamanong tsa mosebetsi. Tshebetso ena ha e ya itshetleha ka Mmuso. E tsamaiswa ke Lekgotla la Taolo le boptjwang ke baemedi ba tswang bomphatong bo nang le dikarolo tse tharo tsa setjhaba: basebetsi, kgwebo le mmuso. Websaeteng ya CCMA o tla fumana dithempleiti bakeng sa dikontraka le maqephe a tlhahisoleseding a hlahosang ditokelo tse fapaneng tsa bahiruha le maemo, a fapaneng ka boholo ho tloha ditokelong tsa borakontraka ba ikemetseng le ho lelekwa mosebetsing ho leeme ho isa kgethollong sebakeng sa mosebetsi. Dithempleiti tsena le ditokomane di ka daonloadwa ho linki e mona ka tlase websaeteng ya CCMA.

[ccma.org.za/](http://ccma.org.za)

DRAMATIC, ARTISTIC AND LITERARY RIGHTS ORGANISATION (DALRO)

DALRO ke mokgatlo o nang le merero e mengata wa khopiraete o thehilweng ka 1967 mme o tsamaisa (kapa o fana ka dilaksense) dikarolo tse fapaneng tsa khopiraete lebitsong la bangodi, batshwantshisi ba mesebetsi ya bonono le bahatishi. Re fana ka linki pakeng tsa bona le batshwari ba dilaksense ba sebedisang mesebetsi ya bona dikgwebong tsa bona kapa ho di-institijhushene tsa thuto.

Dikarolo tse ka sehloohong tsa tsamaiso ke mabapi le ditokelo tsa ho hlahisa hape ditshwantsho (ho tloha ka diphatlatatso tse hatisitsweng), ditokelo tsa dipontsho tsa batho bohle (ho kenyeletswa le ditokelo tsa sethaleng tsa mmimo le ditshwantshiso) le ditokelo tsa ho hlahisa hape mesebetsi (ho fana ka bobedi bakeng sa kgatiso le ho kopisa) mesebetsi e bonwang ya bonono.

DALRO e na le ditumellano le bangodi ba tswang dinaheng tse ding, diejente le bahatishi, le ditumellano tsa dinaha tse ding le mekgatlo ya bona. Sena se fana ka tiisetso ya hore ditelaente tsa bona di na le phihlelo mesebetsing e mangata e fapaneng ya khopiraete.

dalro.co.za

INTERNATIONAL COUNCIL OF MUSEUMS

International Council of Museums (ICOM), e thehilweng ka 1946, ke ona feela mokgatlo wa dimusiamo le wa diprofeshinale tsa dimusiamo wa lefatshe lohle, o itlammeng ho kgothaletsa le ho sireletsa lefa la tlhaho le la setso, la hona jwale le la nako e tlang, le tshwarehang le le sa tshwareheng. E na le ditho tse ka bang 30,000 dinaheng tse 137, ICOM ke neteweke ya diprofeshinale tsa dimusiamo tse sebetsang makaleng a thupello a fapaneng a amanang le dimusiamo le lefa la setso. ICOM e ntsheditse pele ditlaleho tse ngata hore e be tshebetso e utlwahalang e nang le boitshwaro le maemo a dimusiamo.

<http://icom.museum/>

INTERNSHIP TOOLKIT

Khiti ya Dithulusi ya VANSAs ya Baithuti ba Rupellwang Mosebetsi (VANSAs Internship Toolkit) e entswe ho tswa boiphihlelong le ho ithuta ho tswa mekgatlong ya mesebetsi ya bonono le ho baithuti ba

rupellwang mosebetsi wa bonono ho tswa dikarolong tsa naha, ba nang le maemo le ditlhoko tse fapaneng. Ho itshetlehlilwe haholoholo ka diphuputso tsa boiphihlelo ba mekgatlo ena le baithuti ba rupellwang mesebetsi ya bonono, khiti ena ya dithulusi e bonahala e tla fana ka mekgwa ya thupello ya bonkakarolo bo mafolofolo, bo sebetsang bakeng sa mekgatlo ho tsamaisa boiphihlelo bo botle, bo atlehileng, bo rutang. Bakeng sa melemo bobedi ho baithuti ba rupellwang mesebetsi ya bonono le mekgatlo ka bo bona.

<http://vansa.co.za/professional-practice/resources-tools-1/internship-toolkit-book1-of-the-vansa-professional-practice-toolkit-series>

THE SOUTH AFRICAN NATIONAL ASSOCIATION FOR THE VISUAL ARTS (SANAVA)

SANAVA e sebetsa jwalo ka mokgatlo oo e seng wa mmuso bakeng sa kgothaletso ya mesebetsi e bonwang ya bonono Afrika Borwa, qaleho ya ona e bile morao kwana ka 1851 ha Cape Fine Arts Society (CFAS) e ne e thehwa. Ka hodimo ho dilemo, Mokgatlo ona o hodile ho fetoha lekgotla la naha la batshwantshisi ba mesebetsi ya bonono le barati ba mesebetsi e bonwang ya bonono. E nngwe ya dipakane tse ka sehloohong tsa SANAVA mabapi le ntshetsopele ya batshwantshisi ba mesebetsi ya bonono e amana le tsamaiso ya disetudio tse tharo tse nang le thepa e feletseng ya mesebetsi ya bonono, Cité Internationale des Arts Paris, Fora.

sanava.co.za

DESKE YA THUSO YA DITABA TSA MOLAO YA VANSAN

VANSAN e thakgotse Deske ya Thuso Ditabeng tsa Molao (Legal Helpdesk) ho fana ka keletso ya mahala ya motheo ya molao bakeng sa ditho tsa yona. Deske ya Ditaba tsa Molao e sebetsa hammoho le Cilac, e arabelang dipotsong tsa molao beke le beke. Ka kopo lemoha: VANSAN e fana ka tshebeletso ena ntle le ditjeo ho ditho tsa yona. Cilac ke mofani ya ngodisitsweng wa ditshebeletso tsa molao mme o ikarabellang ka ho kgethehileng bakeng sa keletso e fanwang kapa ditshebeletso dife kapa dife tse fanwang. Keletso ya molao e fanwang ke VANSAN ho ditho e sebetsana ka ho kgethehileng le:

- Khopiraete/Thepa ya Kelello
- Dikontraka, Dithekiso le Ditshebeletso
- Dikgwebo le Dikaheho tsa Mekgatlo

<http://vansa.co.za/professional-practice/resources-tools-1/free-legal-advice-forvansa-members>

VISUAL ARTISTS IRELAND

Visual Artists Ireland e fana ka tshehetso e sebetsang ho batshwantshisi ba mesebetsi e bonwang ya bonono dibopehong tsohle tsa mesebetsi e bonwang ya bonono nakong yohle ya mesebetsi ya bona. E fana ka ditshebeletso, mehaho le mehlodi bakeng sa batshwantshisi ba mesebetsi ya bonono, e tsamaisa lenaneo la mesebetsi ya bonono le ho sebetsa jwalo ka mokgothaletsi wa dithahasello tsa batshwantshisi ba mesebetsi ya bonono. VAI e ntsheditse pele bukana ya ditaello tsa tshebetso e sebopelong sa Survival Guide for Visual Artists e akaretsang ditshebetso tsa kgwebo tsa batshwantshisi ba mesebetsi ya bonono ho isa ho dikabong tsa mesebetsi ya bonono le ditshebetso tsa mesebetsi. Bukana ya ditaello e inthaneteng e kenyelisa di-videole keletso e tswang ho batshwantshisi ba mesebetsi ya bonono. Le hoja e ntsheditse pele ho tswa maamong a fapaneng, bukana ya ditaello e fana ka keletso e molemo le e sebetsang bakeng sa motshwantshisi ofe kapa ofe wa mesebetsi wa bonono mabapi le hore na ke jwang ba ka fumanang ditharollo dikarolong tse fapaneng tsa mesebetsi ya bona.

<http://visualartists.ie/the-manual-a-survival-guide-for-visual-artists/>

Buka ya Tataiso ya Tshebetso e Molemo ka ho Fetisisa e fana ka ditlwaelo le maemo bakeng sa tshebetso e molemo ka ho fetisisa bakeng sa mesebetsi e bonwang ya bonono Afrika Borwa. E ka sebediswa jwalo ka tataiso mabapi le hore na ho lebelelwe eng le hore na ke eng seo lefapha ka kakaretso le tshwanetseng ho se etsa jwalo ka pakane eo le sebeletsang ho e fihella. E ngotswe ka tsela e sebetsang e le hore e ka sebetsa le ho thusa maemong a letsatsi le letsatsi.

Dikahare di bulehile le ho fapana e le hore ditsebi tsa mesebetsi e bonwang ya bonono di ka teana, buisana le ho etsa qeto mabapi le hore ba ka sebedisa jwang buka ya tataiso. Sepheo sa buka ena ya ditataiso ke bakeng sa ho thusa ho theha dikamano tse tiileng, tse ntle le se nang leeme hara mosebetsi wa bonono o bonwang, e le ho tshehetsa kgolo ya yona le ntshetsopele.

Bukana ya tataiso e fuwe tumello ke Lefapha la Mesebetsi ya Bonono le Setso la Afrika Borwa mme e ntshetswa pele ke Visual Arts Network of South Africa.

www.vansa.co.za

